

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

BİTLİS'İN İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUMU (1920-1950)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FAYSAL YALÇIN

Danışman

Prof. Dr. Mehmet Salih Mercan

BİTLİS-2020

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum “Bitlis’in İktisadi ve Kültürel Durumu (1920-1950)” başlıklı tezde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

...../...../20.....

İmza

Ad Soyad

İLETİŞİM BİLGİLERİ:

Adres:

E-posta:

Telefon:

T.C.
BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

“Bitlis’in İktisadi ve Kültürel Durumu (1920-1950)” başlıklı yüksek lisans tezi Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır. / / 20.....

Tezi Hazırlayan:

Danışman:

İmza

İmza

Ad Soyad

Unvan, Ad Soyad

Faysal Yalçın

Prof. Dr. M. Salih Mercan

Tarih Anabilim Dalı Başkanı:

İmza

Unvan, Ad Soyad

T.C.

BİTLİS EREN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAY SAYFASI

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı öğrencisi Halil AKHAN tarafından hazırlanan “**Bitlis’te Siyasi Parti Faaliyetleri (1920-1950)**” adlı Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı,/...../ 20.... tarihinde, saat’te yapılmış ve tezin oy birliği/oy çokluğu ile kabul/red edilmesine karar verilmiştir.

JÜRİ:

İMZA

Danışman: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Başkan: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Üye: Unvanı Adı SOYADI

Üniversite Adı, Anabilim Dalı,

.....

Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum.

Bitlis Eren Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun tarih vesayılı kararıyla jüri tarafından kabul edilmiş bu çalışmanın yüksek lisans olarak kabulü onaylanmıştır.

.... / / 2020

Unvan Ad Soyadı

Enstitü Müdürü



T.C.

Bitlis Eren Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Tarih Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2020

Danışman: Prof. Dr. Mehmet Salih Mercan

Faysal Yalçın

BİTLİSİN İKTİSADİ VE KÜLTÜREL DURUMU(1920-1950)

ÖZET

Bitlis'in 1920-1950 yılları arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmelerinin ele alındığı bu çalışmada genel olarak bölgedeki diğer illere kıyasla ilgili alanlardaki gelişiminin zayıf olduğu görülmüştür. Bitlis'te cumhuriyet dönemi sosyal ve kültürel uygulamalar siyasi etkenlerden ayrı düşünülemez. Cumhuriyetin ilanından sonra hızla ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçların giderilmeye çalışıldığı ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olması için gerekli çalışmaların yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Ancak yüzyıllardır süren geleneksel yapı nedeniyle cumhuriyet rejimine ve yapılanmasına yönelik en büyük direnç doğu vilâyetlerinde ortaya çıkmıştır. Cumhuriyet yıllarında bir taraftan bu vilâyetlerin imarı ile uğraşılırken aynı zamanda rejime yönelik direncin kırılması için de büyük çaba sarf edilmiştir. Ulusal birlik ve beraberliği sağlamak adına bu çabalar siyasi olduğu kadar sosyal alanda da kendini gösterir. Erken Cumhuriyet dönemi Kemalist rejimim tüm ideolojilerinin uygulama sahalarından biri olan Bitlis'tede sağlanmaya çalışılacaktır. Değişime direnç noktasında yer yer isyan noktasına varan olaylar meydana gelmiştir. İnkılapların uygulamaya geçmesinden sonra bu direncin görünür sonuçları isyan olarak bölgede varlığını göstermiştir. Bölgede yapılan faaliyetlerin Şeyh Sait İsyanı'na neden olan etkenleri ortadan kaldırmaya yönelik olduğu görülür. Özellikle bölgede Türkçe'yi yaygınlaştırmak için yapılan faaliyetler kültürel faaliyetlerin büyük bir alanını kapsamıştır. Yine bu dönemde yapılan sürgün ve zorunlu göçler siyasi ve sosyal faaliyetlerin birbirini tamamladığı ve aynı amaca yönelik olduğunu gösterir.

Bitlis'in yakın il ve ilçelerden tamamen ayrı olarak müstakil bir demografik yapıya, kültüre ve tarihe sahip olduğunun vurgulandığı bu çalışma ile bölgenin yerel tarihine katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bitlis, Ekonomi, Kùltür, Eğitimi, Faaliyet,Hizmet



Republic of Turkey
Bitlis Eren University
Graduate Education Institute
Department of History

Master's Thesis

Supervisor: Prof. Dr. M. Salih MERCAN

Faysal YALÇIN

ECONOMIC AND CULTURAL SITUATION OF BITLIS (1920-1950)

ABSTRACT

In this study, in which the social, cultural and economic developments of Bitlis between the years 1923-1950 are discussed, it has been observed that the development of Bitlis in related areas was generally weak compared to other provinces in the region. The republican period social and cultural implementations in Bitlis cannot be considered separate from political factors. After the proclamation of the Republic, efforts had been initiated to meet the economic, social, cultural, health and public works needs, to increase the economic status of the people by settling and to make the necessary work for the peasants and farmers to own the land.

However, due to the traditional structure that had lasted for centuries, the greatest resistance to the regime and structuring of the Republic emerged in the eastern provinces.

During the early republican years, great efforts were made to break the resistance against the regime while at the same time dealing with the reconstruction of these provinces.

These efforts to achieve national unity and solidarity manifested itself in the social field as well as in the political area.

After the reforms were put into practice, the visible results of this resistance showed its presence in the region as a rebellion. It is seen that the activities carried out in the region were aimed at annihilating the factors that caused the Sheikh Said rebellion.

Especially the activities carried out to generalize Turkish in the region covered a large area of cultural activities. again, the exiles and forced migrations made during this period show that political and social activities complemented each other and aimed at the same purpose. With this study, It is aimed to contribute to the local history of the

region emphasizing that Bitlis has an independent demographic structure, culture and history completely separate from the nearby provinces and districts.

Key Words: Bitlis, economy, culture, education, activity, service



İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	V
ABSTRACT.....	VII
KISALTMALAR	XI
ÖN SÖZ	XII

GİRİŞ	1
-------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE BİTLİS	5
1.1. Bitlis'in Tarihi Coğrafyası	5
1.2. İmparatorluktan Cumhuriyete Bitlis	8
1.3. İdari yapı	11
1.4. İktisadi Yapı	16
1.4.1. Ticaret	16
1.4.2. Ziraat	17
1.4.3. Hayvancılık	20
1.4.4. Arıcılık	21
1.4.5. Ormancılık.....	22
1.5. Sanayi ve İktisadi Yapı	23
1.5.1. Debbağat	25
1.5.2. Dokumacılık.....	26
1.5.3. Değirmencilik.....	27
1.5.4. Madenler	27
1.6. Sosyal Yapı ve Kültürel Durum.....	29
1.7. Bitlis Vilayetinin Sosyal ve Kültürel Yapısı	34
1.7.1. Eğitim.....	37
1.7.2. Bitlis Medreseleri	40
1.7.3. Cami ve Mescitler	40

İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİTLİS	41
2.1. Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu	41
2.2. Cumhuriyet Döneminde Bitlis	45
2.3. Bitlis İlinin Genel Görünümü (1945-1950).....	51
2.4. Bitlis'in Tarihi ve Kültürel Varlıkların Tespiti ve Envanter Çalışması	51
2.5. Bitlis'te Eğitim	54
2.5.1. Mevcut Okul ve Öğretmen Durumu	59
2.6. Sağlık	62

2.7. Tarım	67
2.7.1. Salgın ve Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları Bakımından Yapılmakta Olan İşler ...	70
2.8. Bağcılık	71
2.9. Dokumacılık	73
2.10. Tütün	74
2.10.1. 1944 Raporun Bitlis Tütününün Durumuna Bakıldığında	76
2.10.2. 1950 Raporlarında Bitlis Tütün İşleme Fabrikası	77
2.10.3. Bitlis Valiliğinin 17.10.1950 Gün ve 248 Sayılı Yazısında Tütün	79
2.11. Haberleşme	83
2.12. Raporlarda Bitlis (1944)	84
2.12.1. Hizan kazası	84
2.12.2. Adilcevaz Bitlis Kazasından Ahlât'a Bağlı Nahiye	85
2.12.3. Tatvan kazası	88
2.13. Sanayi ve Yatırım İşleri	91
2.14. Toprak ve İskân İşleri	94
2.14.1. Tapu ve Kadastro	94
2.15. İmar İşleri	100
2.15.1. Yol ve Ulaşım	104
2.15.2. Tatvan Van ve Sahiller Arası Deniz Yolu	107
2.16. Nüfus Durumu	109
2.16.1. Nüfus Meselesi Etrafında Bazı Pratik Düşünceler	111
2.17. Adalet İşleri	112
2.17.1. Konuyla İlgili Alınabilecek Bazı Tedbirler	113
2.18. Köyler	117
2.19. Bitlis'te Türk Ocakları	118
2.20. Bitlis Halkevi	119
2.20.1. 1944 Raporlarında Bitlis ve Çevresi Halkevlerinin Durumu	125
2.20.2. Halkevinin Durumu	130
2.20.3. Halkevlerimizin Faaliyetlerini Verimsiz Kılan Bazı Sebepler	131
2.22. Bitlis'te Sportif Faaliyetler	136
2.23. Bitlis'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)	137

2.24. Bitlis İli ve Çevresi Vilayetlerde İdari ve Asayiş Durumu	138
2.24.1. İdare Amirleri ve Memurlar	138
2.24.2. Jandarma Mevzuu	141
2.25. Cumhuriyet Döneminde Bitlis İli'nin İstekleri	142
2.25.1. Bitlis İli'nin Devlet Yönetiminden İsteklerinin Özeti.....	146
2.25.2. Bitlis Halkının İstekleri	147
2.25.3. Tatvan İlçesi Halkı ve Belediye Başkanı'nın İstekleri.....	154
2.25.4. Mutki İlçesi İstekleri	156
2.25.5. Ahlat İlçesinin Durumu.....	157
2.25.6. Ahlat İlçe Halkının ve Belediye Başkanı'nın İstekler.....	158
2.25.7. Adilcevaz İlçesi'nin Durumu	160
SONUÇ	163
KAYNAKÇA.....	165
ÖZGEÇMİŞ	170

KISALTMALAR

a.g.e. :	Adı geçen eser
a.g.m :	Adı Geçen Makale
a.g.t. :	Adı geçen tez
a.g.y. :	Adı geçen yer

Çev. :	Çeviri
BCA :	Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BOA:	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
D.İ.E:	Devlet İstatistik Enstitü
Ed: :	Editör
H:	Hicri
M: Miladi	
M.Ö. :	Milattan önce
C:	Cilt
S :	Sayı
s:	Sayfa
N:	Numara
TBMM :	Türkiye Büyük Millet Meclisi

ÖNSÖZ

Tarih, insanın kendisini, diğer insanları ve çevresindeki olguları anlamasını sağlar. Ancak tarih, insan ve çevresi üzerinde egemenlik kurmak için de yazılmıştır. Bazen öznel tarih yorumları ile tarihçiler ve çoğunlukla siyasî yargılarıyla devlet yöneticileri, geçmişte yaşananları bir cephesiyle, daha çok da siyasî cephesiyle görmeyi ve bu öznel tarih anlatısını topluma egemen kılmayı yeğlemişlerdir. Oysa bugün olduğu gibi geçmişte de toplumların yaşadıkları olaylar, siyasî, askerî ve idarî

olgular kadar iktisadî, insanî, coğrafi, kültürel ve hatta doğa olayları gibi çok sayıda nedenlerden kaynaklanmaktadır

Bu çalışmada M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanan ve ticaret yolları güzergâhı üzerinde kurulmuş olmasından dolayı stratejik önemi bulunan Bitlis, bulunduğu konum itibari ile küçümsenmeyecek önemi dile getirilmiş. Coğrafi öneminin yanında aynı zamanda tarihi, kültürel, iktisadi bir öneme sahip olmuştur. Çalışmada yer verdiğimiz özellikle cumhuriyet dönemine ait iktisadi politika ve kültürel yönleriyle ele alınan çalışmanın Bitlis İli'nin daha ayrıntılı bir şekilde tanınması ve tanıtılması amaçlanmış ve bu vesile ile Bitlis hakkındaki araştırmaların fazla olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bu amaç doğrultusunda ilk aşamada Bitlis'in tarihsel süreci ve bulunduğu coğrafyanın yapısı ve bu konum içerisinde bağlı bulunduğu Osmanlı İmparatorluğu zamanındaki süreçten cumhuriyete kadar ve sonrasında var olan genel durumu, dünden bugüne Bitlis'teki gelişmeleri ve Bitlis'in sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında araştırma yaparak günümüze aktarmaktır.

Bu çalışmamda özellikle bize kaynak temini ve engin bilgilerini esirgemeyen çok değerli hocam Sayın Prof. Dr. Mehmet Salih MERCAN'a Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ'a ve araştırmalarımnda bana yardımcı olan Halil AKHAN'a teşekkürü bir borç bilirim.

GİRİŞ

Bitlis'te Cumhuriyet dönemi iktisadi, kültürel ve sosyal uygulamalar siyasi etkenlerden ayrı düşünülemez. Bu uygulamalar birbirinin devamı ve birbirini tamamlar niteliktedir. Bu yüzden Bitlis'te Cumhuriyet dönemi iktisadi, kültürel ve sosyal uygulamalar klasik tek parti dönemi uygulamaları içinde değerlendirilmiştir. Cumhuriyet'in ilk dönemi bir geçiş dönemi de olduğundan yeni rejim kurulanana kadar eski düzene dair de izler devam etmiştir. Ayrımı net bir şekilde yapmak mümkün olmadığından coğrafi bölge temel alınarak özellikle savaş öncesi ve savaş sonrası dönem olarak incelenmiş rejimle beraber bu ayırım daha da netleştigiinden Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi olarak iki başlıkta incelemek uygun görülmüştür

Ekonomik kalkınma; bir ülkede toplumun sosyo-ekonomik yapısının değişmesi ve nüfus başına düşen üretim hacminde meydana gelen önemli ve reel artış, refah seviyesinde beliren yükseliştir. Refah seviyesinin dar anlamı ile yükselişinin en önemli ölçüsü, üretimde nüfus başına düşen payda meydana gelen artıştır. Ancak kişi başına gelir seviyesindeki artışlar, tek başına ekonomik kalkınmayı tam anlamıyla ifade edememektedir. Dolayısıyla, refah seviyesi, kişi başına düşen reel gelirin önemli ölçüde artması, adaletli gelir dağılımı, beslenme ve sağlık şartlarının artması, eğitim-öğretim imkanlarının artması gerekmektedir.

Günümüzde Bitlis ili de belirtilen yönde doğrusal yapıda gelişmektedir. Kültürel değerlerin korunması kentin gelişimine büyük katkı sağladığı göz ardı edilmemektedir. Hayvancılık ve tarım faaliyetlerine bakıldığında genelde kırsal yerleşmelerin olduğu köy ve mezra alanlarında düzlükalanlarda yoğunlaşmıştır. Bitlis il merkezi, ili ülkenin farklı kentlerine ulaşım sistemine bağlayan Muş, Van, Diyarbakır Karayolu'nun her iki yanında orantısal bir gelişim göstermiştir. Bitlis yerleşim yeri olarak yüksek düzlükler üstünde kurululudur. Kent fiziki gelişimini bu var olan düzlükleri kullanarak gelişimini sürdürmüştür. Kent var olan düzlüklerde gelişimini sürdürüp vadi boyunca kullanılan düzlük alanlarının tamamını kullandığı için Muş, Van, Diyarbakır yönüne doğru yerleşime uygun düzlüklerinin bulunduğu Van istikametine doğru gelişimini sürdürmektedir. Özellikle bahsi geçen güzergah boyunca kamu kurumlarının yerleşmesi bu yön doğrultusunda kentin gelişimini hızlandırmıştır. Kentin sahip olduğu coğrafi yapı kentin düzensiz yerleşimi ve çarpık kentleşmenin en olağan sebeplerindendir.

Bitlis ili ekonomik yönden incelemeye alındığında; ilin iktisadi yapısında tarım ve hayvancılık sektörünün hâkim olduğu görülür. Bitlis ekonomik olarak bugünkü seviyesinin üzerinde olabilmesi ilin ekonomik yönden kalkınmasını sağlamak gerekir. Bunun içinde fiziki şartların yani altyapı imkanlarının (eğitim, sağlık, ulaşım, insan gücü vb.) hazırlanması lazımdır.

Bitlis, Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu bölgelerini İran'abağlayan bulunduğu konum itibarıyla İpek Yolu istikametinde bulunan konumu ve sahip olduğu turizm potansiyeli ile doğal, kültürel, tarihi, arkeolojik değerlere dayanan önemi ile öne çıkmaktadır. Bitlis İlinin sahip olduğu bu değerler ön planda tutularak ilin planlama çalışması ve turizm değerlendirilmesi; Bitlis İli, kültürel, doğal ve arkeolojik değerlerin birikiminin olduğu Ahlât, Tatvan, Sapgör kış sporları turizm faaliyetlerinin artışı ve bu bölgelerde turizm faaliyetlerinin oluşması ve değer kazanması bölgeye yapılacak yatırım faaliyetleri sonucunda gelişecek turizmin odak merkezi olarak kabul edilecektir.

Ancak ilin iktisadi yönünün ana kolonlarını oluşturan tarım ve hayvancılık sektörlerinin geliştirilmesine yönelik alınan kararların hayata geçirilmesi de kaçınılmaz görülmüştür. Bitlis ili çevresindeki yapılan hayvancılık sektöründeki hayvanların ırklarına bakıldığında çoğu yerli ırktan oluşmaktadır. Hayvancılığın gelişmesi için yerli ırkın ıslah edilmesi gerekmektedir. Bitlis İli konum itibarı ile hayvan yetiştirmeye çok elverişlidir, Ancak bölgeye çok aşırı kar yağması ve bu karın en az beş ay kalkmayarak mağduriyet yaşatması, hayvanlar için etmin edilen yemlerin çoğu seneler kıştan dolayı yeterli gelmemesi nedeniyle, yöre halkı az miktarda hayvan yetiştirmeye mecbur kalmıştır. Hayvancılık sektörünün istenilen seviyeye gelmesi için bölgede var olan hayvan ırkının ıslahına çalışılmalı ve verimi yüksek hayvan yetiştirilmesi teşvik edilmelidir. Bu çalışma hayata geçirildiği zaman adet olarak az hayvan beslemek suretiyle de iyi bir netice elde edilebilir.

Tarım ve hayvancılık faaliyetlerinin gelişimi için yaşanacak gelişmeye ek olarak tarım alanında tarımı öne taşıyacak ve kolaylaştıracak ekipman sanayisinin geliştirilmesi ve desteklenmesi ve topraktan elde edilen ekinleri işleyerek sanayi sektöründe kullanabilir hale getirerek sanayinin desteklenmesi ildeki sanayi sektörünün gelişmesini sağlayacak etmenlerdir. Aynı zamanda sanayi sektörünün gelişmesine katkı sağlayacak etmen il ve çevresinde madencilik faaliyetleri ile maden

kaynaklarının işletilmesi ve bunları işleyecek işletmelerin açılması ve kurulmasına destek vermek sanayinin ilerlemesine katkı sağlayacaktır.

*“Bitlis ili ve kazalarında doğal kaynaklar sektörel gelişme açısından değerlendirildiğinde verimli tarımsal araziler ve mera alanları dışında, ilk çağlardan beri çeşitli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan bölgenin özellikle Urartulara ait olmak üzere birçok tarihi ve kültürel değere sahip olduğu görülmektedir. Bu bölgenin önemli turizm potansiyeli taşımasındaki sebep tarihi, arkeolojik ve kültürel değerler ve bölgenin zengin toprak yapısından kaynaklanan doğal kaynak değerleridir.”*Bölgenin iktisadi açıdan istenilen seviyeye gelmesi için turizm sektörünün iyileştirilmesine yönelik olarak; ilin ekolojik ve biyolojik dengesinin korunmuşluğu göz önünde bulundurularak turizm sektöründeki faaliyetlerinin desteklenmesi, Türkiye tarihi açısından birçok önemli medeniyetleri içinde barındırmış olan bölgede var olan değerlerin ortak miras olarak korumaya alınması, ilin genelinde bulunan tarihi ve kültürel değerlere sahip olan varlıkların elde tutularak turizm canlılığının korunmaya çalışılması gerekmektedir. Ayrıca bölgenin sahip olduğu iklim şartları göz önüne alınarak, bölgede bulunan kış turizmi için canlılık katacak faaliyetlerin hayata geçirilmesi, Bitlis ili, turizm gelişimi açısından bakıldığında diğer illere oranla kıyasladığımızda turizm potansiyeli açısından gelişmeye elverişli ancak diğer bölgelere yatırımların olması ve turizm merkezleri ilan edilmesi, Bitlise turizm açısından yeterli desteğin sağlanamaması ve yeterli tesislerin inşa edilememesi bu durumun yaşanmasında başlıca etkenlerdendir.

Bitlis İlinin turizm gelirleri ve bölgeyi ziyaret eden turist ziyaretçilerin sayısı ülke geneline kıyasladığımızda oransal olarak ülke genelinin oldukça gerisinde kalmıştır. Buna sebep olan en önemli etmenlerden biri güvenlik nedeni ile bölgede var olacak etkinliklerin sınırlı ve belirli oranda gerçekleşmesi durum böyle olunca sınırlı sayıda gerçekleşmesi sonucunda, Doğu Anadolu tur güzergâhı üzerinde bulunan Bitlis’e gelen turist sayısının mevcudu oldukça azalmasıdır. Ancak ilin sahip olduğu turizm potansiyeli ve birçok alanda kültürel değerleri göz önünde bulundurularak bu alanlardan faydalanmalı ve değerlendirilmelidir. İlin turizm potansiyelini bulunduğu konum itibarıyla yüksek tutacak Ahlat, Adilcevaz ve Tatvan ilçeleri Van Gölü çevresinde kış turizmi açısından önemli bir değere sahiptir. Bölgedeki faaliyetlerin geliştirilmesi turizm açısından çeşitliliğin artırılması bölgenin tanınması için

reklamların yapılarak bölge hakkında bilgi sahibi olmayanların bilgilendirilmesi gerekmektedir. Böylelikle bölgede yaşanacak turizm hareketliliği ile çeşitli iş kollarının oluşması ticari faaliyetlerin gelişimini olumlu yönde etkileyerek iktisadi kalkınma sağlanması yönünde önemli adım atılmış olacaktır.



BİRİNCİ BÖLÜM

1.İMPARATORLUKTAN CUMHURİYETE BİTLİS

1.1. Bitlis'in Tarihi Coğrafyası

*"Bitlis Vilayeti Dicle Nehrinin uzayan kollarından olan ve Botan Suyuna karışan Bitlis Çayının Güneydoğu Toroslar arasında açtığı dar ve derin bir vadide, deniz seviyesinden 1400-1450 m. yükseklikte kurulmuştur. Bitlis'in burada kurulmuş olması ve tarih boyunca eksilmeyen önemi bu yerin coğrafi özellikleriyle yakından ilgilidir. Zira Doğu Anadolu ile Güneydoğu Anadolu'yu birbirinden ayıran Güneydoğu Toroslar geçilmesi hemen hemen imkânsız bir engel halindedir. Halbuki Bitlis şehri, bu dağlık engeli nisbeten darlaşmış olduğu bir sahada yaran bir vadi üzerinde yer almıştır. Bitlis El-Cezîre düzlüklerini Doğu Anadolu'nun merkezî platolarına, oradan İran ve Kafkasya'ya bağlayan ve Güneydoğu Toroslar'ı aşan yol üzerinde bulunmasından dolayı eskiden beri ticaret kervanlarının güzergâhı olmuş, ayrıca sürüleriyle birlikte kuzey güney istikametinde mevsimlik göçler yapan insan kütleleri de mecburi olarak bu tabii koridor üzerinden geçmek zorunda kalmışlardır. Bu önemli geçidi kontrol altında tutan muazzam ve heybetli Bitlis Kalesi de, bugünkü şehrin batısında Bitlis Çayı ile bu çayın sağdan (batıdan) aldığı bir kolu (Kömüs deresi) arasında kalan ve iki vadiye de dik bir şekilde inerek korunmalı bir alan oluşturan dar bir sırt üzerinde kurulmuştur."*¹

*Bitlis şehrinin nüvesini teşkil eden kalenin yerinde ilk defa kimlerin yerleşmiş olduğu bilinmemektedir. Yalnız bütün eski kaynaklarda tekrar edilen bir efsaneye göre bu kaleyi Büyük İskender'in emri üzerine onun kumandanlarından Badlîs kurmuş ve şehrin bugünkü adı da bu kumandanın adından gelmiştir. Kale günümüze gelinceye kadar birkaç defa tamir görmüş, hatta bazı kereleler tamamen tahrip edildiği için yeniden yapılmıştır. İskender döneminden sonra Selefîkiler'e geçen Bitlis, daha sonra da Sâsânîler'le Romalılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Roma İmparatorluğu'nun 395'te ikiye bölünüşünden sonra da Doğu Roma sınırları içerisinde kalmıştır."*²

Tarihinde birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Bitlis ve çevresinde sırasıyla, Hurriler, Urartular, Asurlular, Medler, Persler, Romalılar ve Bizanslılar

¹ İslam Ansiklopedisi, Bitlis Maddesi, (DİA.), VI, İstanbul, Diyanet vakfı yayınları, 1992, s. 226.

² İslam Ansiklopedisi, Bitlis Maddesi, s. 227.

hakimiyet kurmuşlardır. Bölge bu güçler arasında sık sık savaflara sahne olmuş ve idari yönden el değıştirmiştir. Bitlis, İslam hakimiyetine Hz.Ömer zamanında girmiş, El-cezire Kumadan İyaz B. Ganem, Ahlât ve Bitlis yerleşim bölgelerini fethederek 641 yılında El-Cezire Valiliği'ne bağlanmıştır. Daha sonraki yıllarda Şayh, Hamdan ve MervanoğluBeyliklerinin sınırları içinde kalmış olan Bitlis ve çevresi Arap ve Türk ordularının toplandığı, ordu ihtiyacının giderildiği bir hareket merkezi özelliğini kazanmıştır.³

Yavuz Sultan Selimin Çaldıran Seferi dönüşünde İdris-i Bitlisi'nin de gayretleriyle mahalli beyler, Osmanlı Devletine bağlılıklarını bildirdiler. Diyarbakır ve diğer doğu memleketlerinin alınmasında İdris-i Bitlisi'nin büyük hizmeti görüldü. Bu zat Sünni olan Kürt Beyleriyle görüşüp anlaşarak onlar Osmanlı Devleti tarafına çekti, böylece Bitlis, Hizan, Sason, Diyarbakır bölgeleri Osmanlıhakimiyetine geçti. 1515 yılında Yavuz Sultan Selim onların eski hakimiyetlerininbölgede sürmediğine dair beratlar gönderdi. Yurtluk Ocaklıkşeklinde yapılandırılan buidare şekliyle bölgedeki Kürt Beyleri yarıbağımsız bir halde hareket ettiler.⁴ Bu yönetim tarzı bazen Osmanlı Devleti'ni güç durumunda bırakmıştır, Bitlis Beyleri'nin İran tarafına tabii olduğu görülmüştür. Bitlis şehri 1530 ve 1821 yıllılarındaİran'ın işgaline uğradıysa da kısa sürede Osmanlıhakimiyetine tekrar girmiştir. Bitlis şehri Osmanlıhakimiyetine geçtiğinde çok büyük olmamasına rağmen coğrafi özellikleri ve ilim hayatı bakımından önemli bir yerd. XVI. yüzyılın ilk yarısında buradan geçen seyyahlar şehrin pek büyük olmadığını belirtirler. 1538 tarihli bir icmal defterinde Bitlis, vilayet olarak gelmektedir. Bu tarihte vilayete Tatik, Kefenduz, Kultık, çukur, Tatvan, Suy, Gevar, Karkan, Ponar, Ahlat, Muş, Bulanık, Handeros ve Hınıs nahiyeleri bağlı bulunmaktaydı. Osmanlıhakimiyetinin sağlamlaşmaya başladığı bu dönemle birlikte Bitlis'in ticari hayatının canlandırılmasına yönelik olarak bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Rahva Ovasındaçeşitli kervansarayların imar edilmiş olması ve buraya onbeş hane halkınıyerleştirilmesi bu amaca yönelikti. Böylece bu yolu kullanan kervanların rahat bir şekilde ticaret yapabilmeleritemin edilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar neticesinde Bitlis Şehri'nin önemi daha da artmıştır.⁵

³ Metin Tuncel, Bitlis Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 6, s. 227.

⁴ Recep Yaşa, *Bitlis'te Türk İskan (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınevi, Ankara, 1992.

⁵ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu Politikası", *Türk Yurdu*, c. 10, say: 33, 1990, s. 7-10.

“XIX. Yüzyılın başlarına ait tahminlere göre Bitlis Şehrinin nüfusu 20.000’den azdı (yüzyılın ilk çeyreği için Shiel ve Kinneir tarafından 12.000, 1838’de Brant tarafından 15.000-18.000 olarak tahmin edilmiştir). Yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus tahminleri ise daha yüksektir.

1868’de Taylor tarafından verilen aile sayısına (4000 aile) dayanılarak yapılan tahmin 20.000 kadardır. Daha sonraki yıllarda Bitlis’e uğrayıp nüfus tahmininde bulunanlar 30.000 rakamının altına düşmeyen sayılar vermişlerdir. Müller Simonis ve Hyvernât’in 1888’deki tahmini 30.000, 1891’de Nolde’nin tahmini 36.000, 1898’de Lynch’in tahmini ise 30.000 nüfus idi. Yine 19. Yüzyılın son on yılına ait yayınlardan Vital Cuinet’in eseriyle 1310 (1892-93) tarihli Bitlis Vilâyet Salnâmesi şehir nüfusunu vermemekte, buna karşılık merkez kaza nüfusunu vermektedirler ki bu kaynaklardan birincisinin verdiği 38.836 ile ikincisinin verdiği 44.000 nüfus, yukarıda şehir için verilen 30.000 civarındaki nüfus tahminlerinin gerçeğe yakın olduğunu gösterir. Yine aynı dönemde Bitlis’ten geçen seyyahların canlı tasvirleri de Bitlis Şehri’nde, o zamana göre fazla sayılabilecek ölçüde nüfus toplanmasının mümkün olabileceğini ortaya koymaktadır. Meselâ 19. Yüzyılın ortalarında Bitlis’e uğrayan Hommaire de Hell hanlar, köprüler, hamamlar ve şehrin sokaklarına ait çeşitli bilgiler sıraladıktan sonra doğunun bütün çekicigüzelliklerinin Bitlis’te toplanmış olduğunu zikreder. 1859’da Kotschy “Muhteşem Bitlis” tabirini kullanır ve bu şehri cazip ve romantik bir yer olarak tasvir eder. Bundan on yıl sonra 1869’da buraya gelen Deyrolle de aynı şekilde şehrin canlılığını anlatır. Bu yıllarda Bitlis’te mahallî sanayi de gelişmişti. Şehir içinden geçen derelerin yanında değirmenler ve özellikle siyah sahtiyan imal eden debbâğhâneler sıralanıyordu. Renkli pamuk bezleri ve halı üretimi de ilerlemişti. 1310 tarihli Bitlis vilâyet salnamesindeki bilgilerden o yıllarda Bitlis’te elli boyahane bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca boya, tütün, mazi, kitre zamkı, ceviz kütüğü, cehri boyası ve bazı hayvan ürünlerini çeşitli yerlere gönderen önemli bir ihraç merkezi durumundaydı. Şehrin 1879’da yeni kurulan Bitlis vilâyetinin merkezi olması da yukarıda zikredilen gelişmelerde önemli rol oynamıştır. Vital Cuinet Bitlis’te 8300 ev, 2 han, 907 dükkân, 3 hamam, 200 çeşme, 15 cami ve 25 mescit bulunduğunubelirtilmektedir.”⁶

⁶ Metin Tuncel, “Bitlis Şehri(Tarihî Coğrafya Açısından Yaklaşım)(The City o f Bitlis), Coğrafya Araştırmaları Dergisi, IV. S.4 Ankara, Şubat, 1989, s. 102.

“XX. yüzyılda bir taraftan I. Dünya Savaşı sırasındaki Rus işgali (1 Mart 1916 - 8 Ağustos 1916), öte yandan Ruslar çekildikten sonra şehirde bazı komitacıların çıkardığı kargaşalar şehrin canlılığını kaybetmesine ve nüfusunun azalmasına sebep oldu. 1927’de yapılan ilk nüfus sayımında nüfusun 9050’ye düşmüş olduğu görüldü. Bunun üzerine 1929’da Bitlis bir kaza merkezi haline getirilerek Muş Vilâyeti’ne bağlandı. 1936’da Bitlis Vilâyeti yeniden kurulunca, vilâyet merkezi oldu. Nüfusu küçük iniş ve çıkışlar göstermekle beraber 1950’ye kadar fazla değişmemiştir. (1935’te 9994, 1940’ta 12.002, 1945’te 10.779, 1950’de 11.137). Şehrin nüfusu ilk defa 1955’te 15.000’i aşmış, 1975’te de 25.000’i biraz geçmiş (25.054), 1985’te 36.073’e yükselmiş ve 1990 sayımının sonuçlarına göre 38.130’u bulmuştur.”⁷

Bitlis Şehri Osmanlı hâkimiyetine geçtiğinde çok büyük olmamasına rağmen coğrafi özellikleri ve ilim hayatı bakımından önemli bir yerdirdi.⁸ Osmanlı hâkimiyetinin sağlamlaşmaya başladığı bu dönemle birlikte Bitlis’in ticari hayatının canlandırılmasına yönelik olarak bazı tedbirler alındığı görülmektedir. Rahva Ovasında çeşitli kervansarayların inşa edilmiş olması ve buraya on beş hane halkın yerleştirilmesi bu amaca yönelikti. Böylece bu yolu kullanan kervanların rahat bir şekilde ticaret yapabilmeleri temin edilmeye çalışılmıştır.

1.2. İmparatorluktan Cumhuriyete Bitlis

Yavuz Sultan Selim Çaldıran seferi dönüşünde (1514) İdris-i Bitlisî’yi Doğu Anadolu’yu nüfuzu altına almak için propaganda yapmak üzere Doğu Anadolu’ya yollamıştır. İdris-i Bitlisî Akkoyunlular’ın divan kâtiplerindendi. Çaldıran Harbi’nden sonra Osmanlıların hizmetine girmiştir. Kendisiyle beraber Kürt Beyleri’nden Bitlis Hâkimi Emir Şefafeddin, Hizan Meliki Emir Davud, Hısn-ı Keyfa Emiri Eyyubiler’den Melik II. Halil Osmanlı hizmetine girmişlerdir. İdris-i Bitlisî’nin gayretleriyle Osmanlı Devleti’ne bağlılıklarını bildiren mahalli beylerin bağlılıkları uzun sürmedi. Bitlis’i idare eden mahalli idareciler zaman zaman İran’a meylettirler. Bunlardan Bitlis Emiri IV. Şerefhan, Kanuni döneminde Osmanlı tabiiyetinden ayrılıp yeniden İran himayesine sığınmıştı. Teke (Antalya) doğumlu olan ve II. Bayezid döneminde (1481-1512) Şahkulu Ayaklanması’na katılan, daha sonra İran’a kaçarak

⁷ Tuncel, a.g.m. s. 103.

⁸ "Bitlis", Yurt Ansiklopedisi II, Anadolu Yayıncılık, İstanbul, 1982, s. 1392.

Azerbaycan Valiliği'ne yükseltilen Ulema Paşa, İran kralı I. Tahmasb ile arası açıldığından Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır.⁹

İstanbul'dan Emir IV. Şeref'e bir mektup gönderilerek "Ulema Paşa'yı aile fertleriyle birlikte İstanbul'a göndermesi" bildirilmişti. İstanbul'a gelen Ulema Paşa, divanda vezirlere, Şeref Bey'in Şah'a meyli olduğunu bildirmiştir. Bunun üzerine 1515'ten beri Osmanlılara tabi bulunan Bitlis Ocaklı-Beyliği, 1531 baharında resmen kaldırılarak, Bitlis'i zapt etmek üzere Ulema Paşa'sı unvanıyla Bitlis beylerbeyliğine tayin edildi. Bunu duyan Şeref Bey Tebriz'de bulunan Şah Tahmasb'a sığınarak yardım istedi. Maraş ve Diyarbekir Vilâyetleri askeri ve Diyarbekir Beylerbeyi Yakup Paşa ile birlikte Ulema Paşa 1532'de Bitlis'i kuşatmışlardır. Kale düşeceği sırada I. Tahmasb'ın ordusuyla Bitlis'e yaklaştığı haberi üzerine Osmanlılar kuşatmayı kaldırarak geri çekilmişlerdir.

Osmanlıların Bitlis'teki bu başarısızlığı, Kanuni'nin Bitlis'in geri alınması için sefer düzenlemesine sebep oldu. Osmanlı ordusu 1533'te savaşta galip gelmiş, Emir IV. Şeref ölmüş, Emir IV. Şeref'in ölmesi üzerine Rojki Aşireti Akdamar adasında bulunan Emir'in oğlu III. Şemseddin'i Bitlis'e getirerek beyliğe oturtmuşlardır. III. Şemseddin, Vezirazam İbrahim Paşa'dan af dileyerek Bitlis'in kendisine verilmesini sağladı. Böylece Bitlis 1670'e kadar Osmanlı hâkimiyetini tanıyan yerli beylere yurtluk-ocaklık verilmiş, Osmanlı'nın önde gelen vilâyet merkezlerinden birisi olmuştur.¹⁰

Bitlis, yöneticiler ve çeşitli beyler tarafından yönetilmiştir.¹¹ Bitlis'in 17. ve 18. yy.'da kayıtlara hükümet sancağı olarak kaydedildiği bir dönemdir. Nitekim 18. yy.'da tevcihat defterinde Bitlis'in statüsü ve idarecileri hakkında ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır. Bu bir asırlık süre içerisinde idareci atanmıştır. Hükümet

⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı; Osmanlı Tarihi, C. II, T.T.K. Yayınları, Ankara 1995, s. 559-560.

¹⁰ A.g.e.s. 560.

¹¹ Çaldıran Zaferinin ardından Yavuz Sultan Selim Edirne'de, İdris-i Bitlis'e 8 Kasım 1515 tarihli bir ferman göndermiştir. Söz konusun fermanında şu ifadeler yer almaktadır: "Diyarbekir Savaşında size katılan ve itaat edip gelen Kürt Beylerinin sadakat ılılas ve hizmetleri karşılığında ihtisaslarına göre daha önce mutasarrıf oldukları vilayet veya sancaklara yeniden tayinlerin yapılması..." Bu ferman üzerine İdris-i Bitlisi, Bitlis Bölgesi'ni Şeref Han'a yurtluk ve ocaklık olarak vermiştir. Böylece Şeref Han bölgede Padişah'ın temsilcisi olarak görev yapmıştır. Şeref Han Bitlis Livası'na tayin edildiği 1515 tarihinden itibaren Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta gelişine kadar bu görevinde kalmıştır. Bkz: DEMİR, Abdullah, "16. Yüzyılda Safevi ve Osmanlı Hâkimiyetinde Arşiv Belgeleri Işığında Bitlis Beyleri", I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan Ve Çevresi Sempozyum Bildirileri, İstanbul 2008 s. 46

statüsünde olduğu için çoğu defa aynı aileden olmasına rağmen bu idarecilerin çok azı 2 yıl ve üzeri görevde kalabilmiştir. Görev yapan idareciler bu dönemde genellikle bir yılın altında görev yapabilmişlerdir. Örneğin 1755-1800 yılları arasındaki 45 yıllık sürede 40 defa tayin kararı yazılmıştır. Bu da bize 17 ve 18. yy.'da devletin sık sık bu bölgeye müdahalesi olduğunu ve bölgede istikrarlı bir idarenin tam olarak kurulmadığını göstermektedir.¹² *Baktığımızda 1914 yılına gelindiğinde daha önceden olduğu gibi Osmanlı devlinin bu istikrarsızlığından faydalanmak ve isyana ortam hazırlamak için bazı ön hazırlıkların yapıldığı görülmektedir. Bitlis isyanının liderleri durumundaki Molla Selim, Şeyh Şabettin ve isyanın diğer lideri, Bitlis'te hazırlık yaparken, Kürtlerin önde gelen isimlerinden Abdurrezzak ve Simko Rus kontrolündeki İran sınırında harekete geçmişlerdi dini karakterli olan bu isyanlar Kürt aşiretlerinden ve ulemeden yeterli desteği görmediği için kısa sürede bastırılmıştır.*¹³

XIX. Yüzyıl'a kadar klasik Osmanlı İdarî teşkilatında sancak statüsünü taşıyan Bitlis, Tanzimat Dönemi'ndeki reform süreciyle birlikte kimlik değiştirerek Osmanlı'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi şehirleşme, iktisadî faaliyetler ve idarî yapı açısından modernleşme sürecine girmiştir. Buna rağmen Tanzimat Dönemi'nde devletin geneli için yapılan değişim dönüşüm II. Abdülhamid dönemine kadar genelde Doğu Anadolu'da ve özelde Bitlis'te çok kısıtlı olarak yaşanabilmiştir.

Bitlis dâhil olmak üzere, Osmanlı vilayetlerinin idari yapılanmasının 1842'den itibaren şekillendirilmeye çalışıldığı bilinmektedir. 1858 talimatnamesi, 1864 vilayet nizamnamesi ve 1871 vilayet nizamnamesiyle ülke idaresi daha sistemli bir hale getirilerek; vilayetlerin livalara, livaların kazalara, kazaların nahiyelere, nahiyelerin ise köylere ayrılması şeklinde bir idari sınıflandırma yapılmıştır. Bitlis Osmanlı idaresinde önceleri Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza merkeziydi.

Ancak 93 Harbinden sonra vilayet haline getirilmiştir.¹⁴ Osmanlı hâkimiyetine girişinden 1847 yılına kadar yurtluk-ocaklık ve “*hükümet sancak statüsünde idare edilen Bitlis, bu tarihten sonra hükümet statüsünü kaybetmiş ve kaza olarak idare*

¹² Mehmet İnbaşı, XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdareciler, II. Van Gölü Havzası Sempozyumu, 2007, s. 234,235.

¹³ Mehmet Demirtaş, 1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar, BEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2018, s.432-436.

¹⁴ Bu konuda bkz. Osmanlı Atlası- XX: Yüzyılın Başları, Binbaşı M. Nasrullah, Kolağası M. Rüşdü, Mülazım M Eşref, Haz. Rahmi Tekin, Yaşar Baş, OSA V Yayınlan, İstanbul 2003, s.81.23.

edilmeye başlanmıştır.¹⁵ Böylece, buradaki yerel beylerin imtiyazları elinden alınarak diğer Osmanlı İdarî birimleri gibi merkeze bağlanmaya çalışılmıştır. 1862 tarihine kadar çoğu yerelden tayin edilen kaza müdürleri eliyle yürütülen idarî yapı, bu tarihten itibaren kaymakamlık düzeyine çıkarılarak daha güçlü bir yönetim mekanizması tesis edilmiştir. Böylece, kaza müdürlüğü makamı yerel güçlerin tekeline çıkarılmıştır. Bunların yerine doğrudan merkezden tayin edilen” kaymakamlara geniş yetkiler verilmiş ve burada devletin gücü kaymakamlar eliyle hâkim kılınmaya çalışılmıştır.¹⁶

Arşivde yer alan en eski kayıtlara göre; 1519 yılında Bitlis’te 26 mahallede toplam 1481 vergi mükellefi bulunmaktaydı. Verilen bu rakama göre Bitlis’te o yıllarda yaklaşık 8000 kişi yaşamaktaydı. Bu nüfusun % 25’i Müslüman ve % 75’i Hristiyan’dı. Bu defter, aynı zamanda Osmanlı Arşivi’nde Bitlis’le ilgili kayıtları içeren en eski tarihli belgedir. Toplam 1481 vergi mükellefinden Müslüman vergi mükellefi 357, Hristiyan vergi mükellefi 1124 olarak kaydedilmiştir.¹⁷

Bitlis şehri Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetine geçtikten sonra 1540 senesinde bir tahrir kaydı yapılmıştır. Bu tahrirde kaydında Bitlis’te bulunan mahallelere ve bu mahallelerde oturan halk hakkında bilgi yer almaktadır. Ele alınan tahrir kayıtlarına istinaden Bitlis ilinde 26 mahalle yer almaktadır. Bunlardan 10 mahalle Müslüman, 16 mahalle ise Ermeni mahallesi olarak tahrir edilmiştir. Bu kayıtlardan elde edinilen diğer bilgiler de burada bulunan hane sayılarıdır. Bitlis şehrinde 1540 yılında 5.065 hanede 706 bekar , tahmini edilen nüfus da 26.031 olarak tahrir defterine kaydedilmiştir.¹⁸

1.3. İdari yapı

Bitlis 514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devletine katıldı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde yurtluk-ocaklık olarak yerli hanedanların idaresine bırakılmış olup, bu dönemde Van Eyaleti’nin sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Bitlis’in bugün bir ilçesi olan Adilcevaz ise Van eyaletine bağlı bir

¹⁵ Zeynel Özlü, Kerim Tiryaki, Adana Valisi İsmail Hakkı Bey’in “Raporlarım” Adlı Eserinde Bitlis Kazası İle İlgili Bulgular (1912), “Tarihî Ve Kültürel Yönleriyle Bitlis s. 28.

¹⁶ Tekdal, a.g.e, 2018, s. 3

¹⁷ BOA, TT.d, 413:1, s. 17.

¹⁸ Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü (TKGMA), Kuyud-ı Kadime (109, vr. 10/b-98/b; Altunay, 1994, s. 36-55.

liva halindeydi.¹⁹ II. Mahmut (1808-1839) döneminde taşrada ayan ve paşaların gücünü kırarak, merkezi hükümet taşrada kuvvetlendirildi. II. Mahmud ıslahatların uygulanması için Şurâ-yı Devlet düzenlendi. Valilere maaş bağlanarak Bâb-ı Alî'ye bağlı birer memur haline getirildiler. Valilerin ödevleri arasında “Redif” adı altında Avrupa usulünde asker yetiştirmek de vardı. Redifler çoğalınca eyaletlerde müşirlikler kuruldu. Müşirler bulundukları yerlerin askeri olduğu kadar mülkî ve malî işleriyle de uğraşırlardı. Müşirlikler sancakların bir kaçını birleştirmekle kurulurdu. Bitlis bölgesi Erzurum Redîf-i Mansûre Müşirliği'ne bağlı bulunmakta idi. Müşirliklerin maiyetlerinde ferikler kuruldu. Bundan başka, bütün vilayetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kuruldu. 1846-1847 yılı devlet salnamesinde Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Van livasına bağlı bulunuyordu. 1861-1862 (H-1278) senesi devlet salnamesine göre Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza idi. II. Abdulhamid (1876-1909) devrinde sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan mülki idare muhafaza edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı-Rus harbinin sonucu olarak toprak kayıpları Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri vb. sebeplerle Arap Yarımadası'nda Musul ve Beyrut, Rumeli'de Kosova ve Anadolu'da Bitlis Vilayetleri kurulmuştur.²⁰ Böylece önce Erzurum Eyaletinin Muş sancağına bağlı bir kaza olarak yönetilen Bitlis Siirt, Muş ve Genç Sancakları'yla büyük bir il haline getirildi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbinden sonra Sultan II. Abdulhamid devrinde kurulan Bitlis Vilayeti; Merkez Sancak, Muş Sancağı, Siirt Sancağı ve Genç Sancağı olmak üzere dört sancaktan oluşmaktaydı. H.1310 (M. 1882) Bitlis Devlet Salnamesine göre Bitlis'teki sancak ve kazalar aşağıdaki gibi gösterilmiştir²¹.

Sancaklar Kazalar

Bitlis sancağı

Bitlis Kazası

Ahlat “

¹⁹ İsmail Eyüpoğlu, “Bitlis vilayet’inde İdari Teşkilatın kurulması için Yapılan Hazırlıklar”, *Atatürk Dergisi*, Yıl: 2007, C:5, Sayı: 3, s. 103.

²⁰ BOA, DH. TMIK.S, 7/12, s. 1.

²¹ Eyüpoğlu, a.g.m., s.106.

Mutki “

Hizan “

Muş Sancağı

Muş “

Malazgirt Kazası

Bulanık Kazası

Varto Kazası

Sason Kazası

Genç Sancağı

Genç Kazası

Çabakçur Kazası

Kulp

1898,1899 ve1900 tarihli vilayet salnamelerinde de idari taksimat aynen verilmiştir. Bitlis’e bağlı birer sancak olan Muş ve Siirt vilayet haline getirildi. 1929 yılında Bitlis 1509 sayılı kanunla kaza yapılarak Muş Vilayeti’ne bağlandı. 1935 yılında 2885 sayılı kanunla tekrar il yapılmış ve Merkez, Ahlat, Hizan, Mutki ve Tatvan olmak üzere 5 kazaya ayrılmıştır.²² Bu yıllarda köy olan Tatvan 1936 yılında Pınarbaşı, Karşıyaka ve Tuğ köylerinin birleşmesiyle kaza yapıldı. Van Vilayeti’ne bağlı Adilcevaz ise Cumhuriyet döneminde önce Ahlat’a bağlı bir nahiye, sonra da 1953’ te Bitlis’in bir kazası haline getirildi. 1892-1900 yıllarında Bitlis Sancağı’nın nahiyesi olan Norşin, Güroymak, adını alarak 1987 tarihinde kaza haline getirilmiştir.

Bitlis merkez kazaya Tatik, Çukur ve Huyut, Hizan kazasına, İspayrt, Namran, Nazar Durmervan, Ahkis ve Horoz nâhiyeleri bağlı bulunmaktadır. Fakat bu nâhiyelerden Tatik, İspayrt, Namran, Nazar, Durmervan, Ahkis ve Horoz Karyeleri 1892 tarihinden sonra neşredilen salnamelerde nahiye olarak verilmemiştir. Bu zikredilen nahiyelerin 1876 Nevâhi Nizâmnamesi’nden evvel kurulmuş olup 1876 dan sonra çoğu kaldırılmıştır. 1892 tarihinde Ahlat ve Mutki kazalarına bağlı nahiye ve köy salnamemizde geçmemektedir. Daha sonraki yıllarda hem nahiye sayısı artmış hem de salnamelerde Ahlat kazasına bağlı nahiye adı verilmiştir. Salnamelerin tümüne

²² Abdurrezak Çelik, xix. Yüzyıl İkinci Yarısında Siirt Sancağının İdari ve Sosya Ekonomik Durumu Siirt Üniversitesi SBE, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Siirt 2019, s. 70.

baktığımız zaman Mutiki Kazası'na bağlı bir nahiye bulunmamaktadır. 1892 tarihli salnameden sonra Çukur merkez kazanın nahiyesi olarak verilmektedir. 1892 tarihli salnamede Huyut merkez kazaya bağlı nahiye olarak görülmektedir. Ancak bu gün Huyut Mutki'nin nâhiyesidir. 1898 tarihli salnamede ise Huyut adı geçmekte, bunun yerine nahiyenin müdüriyet merkezi olan Rabat adı geçmektedir. Demek ki Huyut Köyü, Rabat nahiyesinden ayrılarak Mutki'nin nâhiyesi haline getirilmiştir. 1898,1899, 1900 tarihli sâlnâmede Misik Nâhiyesi Ahlat Kazâsı'na, Hakif ve Uçum Nâhiyesi Hizan Kazası'na bağlı görülmektedir. 1900 yılına kadar bu durum değişmemiştir.²³

1900 yılında Bitlis Vilâyetinin 17 kazası, 30 nahiyesi vardır. İdari taksimatta en alt birim olarak yer alan köyler Bitlis vilayeti salnamelerinde ayrıntılı olarak yazılmamıştır. 1892 salnamesinde kazalar hakkında verilen malumatlar içinde bazı kazaların köy sayısı genel olarak belirtilmiştir, diğer salnamede ise köylerle ilgili hiç bir bilgi verilmemiştir. 1892 yılında vilayete bağlı köy sayısı 2317 olarak verilmiştir.²⁴ 1892 yılı salnamesinin ekine göre Bitlis vilayeti ve köylerinin kazalara dağılımı şöyledir;

Kaza Adı	Köy Sayısı
Bitlis merkez	202
Muş	188

²³ Ebru, Polat, *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Salnamelerinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, Fırat Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2006, s. 353.

²⁴ *Salname, H. 1310 (M.1892), s. 142.*

Siirt	32
Genç	243
Toplam	953

Bitlis vilayetinin tüm sancaklarında H.1310 (1892) salnamesine göre toplam 2217 köy sayısı verilmiştir. Vilayet doğu ve kuzeydoğu ve güneyde Van, kuzeyde Erzurum batı ve kuzey batıda Diyarbakır ve Elazığ ve güneyde Musul Vilayetleri ve Mardin Sancağı ile sınırlıdır.²⁵ Her iki salnamede de Genç Sancağı'na bağlı iki kaza bulunmaktadır: Kulp ve Çabakçur Kazaları, Genç Sancağı bu gün Bingöl'ün bir kazasıdır. Siirt Sancağına bağlı her iki salnamede de Garzan, Şirvan, Eruh ve Pervari Kazaları'nın olduğunu görmekteyiz. Bu gün bu kazalar Siirt Vilâyeti'ne bağlı kazalardır. Muş Sancağı'na bağlı her iki salnamede de Malazgirt, Bulanık, Varto ve Sason Kazaları'nın olduğunu görmekteyiz.

²⁵ *Salname, H. 1310 (M.1892), s. 132.*

1.4. İKTİSADİ YAPI

1.4.1.Ticaret

Bitlis Vilayeti'nin ekonomisi tarım ve hayvancılığa dayanıyordu. Tanzimat tan sonra hazırlanan “Tarık Mükellefiyeti Kanunu” imparatorlukta gelir seviyesini göstermekteydi. Vilayetler gelirlerine göre yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç kısma ayrılmıştı. Buna göre Bitlis Vilayeti de düşük gelirli vilayetler grubuna girmektedir.²⁶Vilayetten İstanbul, Haleb, Erzurum, Van ve çeşitli mahalle mâzû, kitre, tiftik yaprağı, ceviz, fıstık, beyaz ve kırmızı bez, sade yağ, bal, kuru üzüm, zekerek, camus gönü, keçi derisi, posteki, beygir, katır, sığır, koyun ihraç edilir, adı geçen şehirlerden de çuka, basma, manifatura, şeker, kahve, çay, mefruşat, ipek, cam, gaz, alet ve edevatlar ithal olunurdu.²⁷ İhracatın ithalatı karşılama oranı ondalar nispetindeydi. Bunun nedeni ihracat edilen mallarda rekabetin artması ve özellikle tiftik, mâzû, kitre ve kök boyasının Avrupa’da çoğalmasındı. Vaktinde tiftik, mâzû gibi mallarla vilayete senelik çok nakit girerken, şimdi onda bir derecede bile kalmamış ve bu durum vilayet için epeyce ticaretin durması ve sıkıntıya neden olmuştur. İthalat ve ihracat arasındaki fark 1880-1882 yıllarında Osmanlı İmparatorluğunun ithalatı 18.992.232 lira, ihracatı ise 11.009.074 liradır. H.1310 (M.1892) tarihli sâlnâmenin ekinde Bitlis Vilayetine bağlı sancaklarda bulunan dükkân, değirmen, fırın, debbağhane ve boyahane sayısını belirtelim:

Mevki	Dükkân	Değirmen	Fırın	Dabbağhane	Boyahane
Bitlis	1334	133	14	8	50
Muş	473	30	9	-	-
Siirt	750	3	8	5	3
Genç	13	111	1	-	-

Aynı salnamede vilayet dahilinde 76 bezirhane, 1000 bez ve kilim destgahından bahsedilmekte ancak bunların cetvelde nerde olduğu belirtilmemiştir. İç ticarete Bitlis sancağında pazarlama yeri Bitlis merkezidir. Bu yüzden şehir merkezinde Menteş Ağa, Demirciler ve Arasaaltı çarşıları yapılmıştır.

1.4.2. Ziraat

1892 yılı salnamesi ekinde Bitlis ve Ahlat kazalarında yaklaşık olarak 642.367 dönüm arazinin sulu, susuz ve bağ bahçe tarımına ayrımı şu şekildedir. 282.327 sulu ve susuz tarıma, 200.40 dönümünün ise bağ ve bahçe ziraatına ayrıldığı belirtilmektedir. Muş Sancağı'nda ki ayrım ise 9.016 dönüm arazi bağ ve bahçe, 1.287.961 dönüm arazi ise sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır. Siirt Sancağı'nda 157.305 dönüm arazi bağ ve bahçelik 542.982 dönüm arazi sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır. Genç Sancağı'nda ise 5.945 dönüm arazi bağ ve bahçe, 250.255 dönüm arazi sulu ve susuz tarıma ayrılmıştır. 19 yy. sonlarına dahi gelindiğinde tarım açısından gelişme göstermeyen Bitlis'te tarım ilkel ve gelenekçi usullerle yapılmaktaydı. Sulama amaçlı topraklara baktığımızda herhangi bir proje uygulanmayarak sulu meralar tek faal olarak kalmıştır.

Bu sebeple susuz arazide projenin uylamaya geçilememesi tarımdan elde edilecek verimin yağmurun yağmasına bağlı idi. Yazların sıcak ve yağışsız geçmesi kuraklığın olması, ekilen üründen ya hasat alınamamakta yada çok az alınmaktaydı. Araziler bu mevsimsel olaylardan dolayı nadasa bırakılıyordu. Zirai ve tarımsal faaliyetler atadan kalma yöntemler ve eski alet ve hırdavatlarla yapılıyor. Yalnız vilayetin birkaç yerinde daha modern olan harman kalburu mevcuttu bunlar Amerika ve İstanbul'dan getirilmiştir.²⁸ Ekilen ürün hasatlarının taşımacılığı kısmen öküz arabaları ve çoğunlukla at, katır, öküz ve merkep gibi binek hayvanlarıyla yapılmıştır. Bitlis Vilayetinde üretilen ve ticarete dahil olan tarım ürünleri pirinç, buğday, arpa, çavdar, nohut, darı, mısır, mercimek, kendir tohumu, keten tohumu, fasulye, tütün, domates, patates, yonca, üzüm, elma, nar, armut, alınc, incir, badem, ceviz, fındık, kestane, bittim, erik, zerdali, kayısı, kiraz, vişne, iğde, ayva, sumak, zeytin, tut, kavun, karpuz, bakla, hıyar, kabak, dereotu, ebem gömeci, semiz otu, kereviz, maydanoz, sarımsak, soğan, bamya, ıspanak, marul, biber, şalgam, turp, pancar, havuç, lahana, yabani enginar, nane, reyhan, uçkun, yer alması, mantar, kenger, çiriş, mazı, anason, çörek otu, kitre, kök boyası, sarı boya ağacı ve tere gibi ürünlerdir.²⁹ Vilayet

²⁸ *Salname, H. 1310 (M.1892), s. 165.*

²⁹ *Salname, H. 1310 (M.1892), s. 165-166.*

dâhilindetarımsal alet olarak 40.772 öküz, 12785 çift takımı, 3081 öküz arabası, 5440 harman döven kayıtlarda olsada realde bundan daha çoktur.³⁰

Bitlis sancağında tarımda kullanılan hayvanların ve aletlerin sayısı1892 tarihli salnamenin ekinde şöyledir:

	Bitlis Kazası	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
Öküz	3000	4000	2000	2200	11200
Çift takımı	1300	1000	200	500	3000
Araba	80	-	-	-	80
Harman döven	1200	1000	200	2400	

En çok buğday yetişenMuş Sancağı Ahlat ve Garzan Kazaları mahalleleridir.³¹Hizan Kazası'nda elde edilen yıllıkhububat miktarı 1500 dir. Ahlat Kazası'nın tarım ürünleri; buğday, çavdar, arpa, mercimek, nohut, kendir tohumu, kayısı, zerdali, vişne, elma, armut, kiraz, ceviz, üzüm, badem, kavun, karpuz, hıyar, şalgam, patates, domates, lahana, turp, pancar, bakla ve yoncadır. Hizan Kazası'nın tarım ürünleri; buğday, arpa, darı, gilgil, pirinç, ceviz, elma, fındık, armut, vişne, kiraz, erik, kayısı, zerdali, tut, üzüm, incir, nar, kestane ve çeşitli sebzelerdir.³² Bölgeye fazla gelen meyveler Bitlis, Ahlat ve Bulanık cihetlerine sevk ve sonradan kullanılmak üzere an bara çekilir.³³Mutki Kazası'nın tarım ürünleri; buğday, çavdar, gilgil, darı, şalgam, kendir ve tütünden ibarettir.

Muş Sancağı'nın Malazgirt Kazası'nda hinta, şaîr, zekrek, kendir tohumu, kavun, karpuz, lahana, hıyar yetiştirilir. Bulanık Kazası'nda hinta, şaîr, nohud,

³⁰ Salname, H. 1310 (M.1892), s. 167.

³¹ Salname, H. 1310 (M.1892), s. 164.

³² Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 185.

³³ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 188.

mercimek, karpuz, hıyar, kabak, fasulye, sebze ve yemiş yetiştirilir.³⁴ Mahsulâtı bire dörten on ikiye kadar çeşitli nispetlerdedir. Sason Kazası'nda hinta, şaır, çavdar, darı, mercimek, nohut, elma, armut, ceviz, incir, dut, üzüm, mâzû, kiter, tütün, nar yetiştirilir.³⁵ Siirt Sancağı'na bağı Garzan Kazası'nda buğıday, şaır, çavdar, pirinç, mercimek, pembe tütün, kuru üzüm, incir, nar, armut, ceviz, darı, kavun, karpuz, elma, şeftali, erik, badem, şalgam, domates, bakla, bamya, fasulye, biber, patlıcan, kabakyetiştirilir.³⁶ şirvan Kazası'nda buğıday, şaır, pirinç, darı, nohut, mercimek, tütün, üzüm, incir, nar, ceviz, fındık, mâzû ve sebze yetiştirilir.³⁷ Genç Sancağı'nda hinta, şaır, nohut, mercimek, darı, fasulye, yer elması, kavun, karpuz ve patates yetiştirilir. Hasılatı bire beşten on beş kadardır. Sancak'ta Mustafa Refık Paşa tarafından tesis edilen bahçede ayva, şeftali, vişne, kiraz, bezelye, biber, pırasa, ve meyve ve sebze yetiştirilir.³⁸ Genç Sancağı'nın Piçar Nahiyesi'nde hinta, şaır, çavdar, darı yetiştirilip bire dört ve beş nispetinde ürün verir, mahalli idareye yetecek kadar sebze yetiştirilir.³⁹ Çabakçur Kazası'nda ziraat bire altıdan onbeşe kadar verip senede 6000 kıyye kadar kiter ve 30000 kıyye çiriş mahsulü vuku bulur.⁴⁰ Kulp Kazası'nda hinta, şaır, çavdar, pirinç, darı, gilgil, mercimek, nohut, kendir tohumu yetiştirilmekte olup senevi yüz bin kuruşluk kadar mâzû, kitre, çiriş ve palamut varıdatı vuku bulur. Bunlardan başka tütün, üzüm, ceviz, incir, bamya, nar, elma, armut, erik,⁴¹ kestane ve mahalli idareye yetecek kadar kavun, karpuz, şalgam, hıyar yetiştirilir. Vilayetten İstanbul, Haleb, Van, Erzurum ve çeşitli yerlere çeşitli ceviz, tütün, kuru üzüm, çay, şeker, ve kahve ithal olunur.⁴² 1892 yılı ekinde 1890 yılı Bitlis Vilâyeti'nin umumi gelirleri: 14.138.912 kuruştur. Bu gelirler içerisinde en büyük payı aşar (ürün vergisi) oluşturmaktadır. Toplam aşar rüsumu 4.572.796 kuruştur. Aşar rüsumunda en büyük pay 2.141.083 kuruşla Muş Sancağı'nındır, bunu sırasıyla Siirt, Bitlis, Genç Sancakları takip eder. Bitlis Vilayeti'nde elde edilen tarım ürünleri ekseriyetle iç tüketimi

³⁴ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 188.*

³⁵ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 188.*

³⁶ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 240.*

³⁷ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 246.*

³⁸ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 248.*

³⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 224.*

⁴⁰ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 264.*

⁴¹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 266.*

⁴² *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 172.*

karşılacaktır. Daha çok hayvansal ürünler ve boyacılıkta kullanılan tarım ürünleri ihraç edilmektedir.

1.4.3. Hayvancılık

Bitlis Vilayeti'nde her türlü hayvan beslenmektedir. Bunun sebebi ise mera ve yaylaların yaygın olmasıdır. Vilayet genelinde 6756 kısırak, 2979 at, 2990 katır, 18700 merkep, 7246 manda, 6789 camuş, 40772 öküz, 50091 inek, 800102 koyun ve keçi ve tiftik, 306500 tavuk, 1020 hindi, 400 ördek, 280 kaz bulunmaktadır.⁴³ Ormanlarında vahşi hayvanlardan kaplan, ayı, kurt, sansar, tilki, tavşan, karaca, porsuk, hınzır, vaşak, geyikdağ koyunu, sığır, kastör, dağ kedisi, bülbül, karga, hüdhüd, güvercin, bildircin, üvek, çulluk, karabatak, balık kuşu, serçe, sığırcık, ebabil, sarı sandal, kara baba, kazkıran, çaylak, saksağan, laklak çeşitli kuş büyük ve ufak balık çeşitleri, kaplumbağa, kurbağa, çeşitli böcek ve sinekler, köpek, tazi ve kediler vardır.⁴⁴ Vilayetin vergi gelirleri arasında, aşardan sonra en yüksek ağnam vergisinin olması hayvancılığın önemli birer geçim kolu olduğunu ortaya koymaktadır.

1892 tarihli salname ekinde Bitlis Vilayeti'nde ağnam vergisinin miktarı şu şekildedir.

Bitlis Kazası	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
206.622	470.687	71.459	230.884	979.652 kuruş

Bu gelir, vilayetin umumi geliri olan 2.929.778 kuruşun yaklaşık %20'sini oluşturmaktadır. 1892 tarihli salname ekinde vilayetin ekinde hayvan çeşidi ve miktarı şu şekilde verilmiştir:

⁴³ *Salname, H. 1310 (M.1892), s. 167.*

⁴⁴ *Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), s. 167-168.*

At	2.979
Kısrak	6756
Katır	2.990
Merkep	18.700
Camuş	6.789
Manda	7.246
Öküz	40.772
İnek	50.091
Koyu-Tiftik Keçisi	800.102
Tavuk	306.500
Hindi	1.020
Ördek	200
Kaz	280

1.4.4. Arıcılık

Bitlis ilinde bulunan kaliteli bal yetiştiriciliği bugün olduğu gibi o tarihlerde vardı. 1892 tarihli salnameye göre vilayet genelinde 20890 arı kovanı faal halde bulunmaktaydı.⁴⁵Fakat bu tarihli yıllıkta bal üretimi ve balın satılmasıyla herhangi bilgi verilmemiştir. “1892 tarihli salname ekinde Bitlis Vilayeti’ne bağlı kazalarda bulunan arı kovanı sayısı şu şekilde verilmiştir.”

⁴⁵ Polat, *a.g.e.*, s. 381.

Bitlis Kaza ve Nahiyeleleri	Muş Kazası	Siirt Kazası	Genç Kazası	Toplam
2.500	300	-	300	3100

“H 1317 (M. 1899) tarihli Bitlis Vilayeti salnamesinde arıcılıkla ilgili şu ilgiler verilmiştir.”

Bal ve bal mahsulü⁴⁶

Kovan miktarı	Beher Kovandan Alınan Mahsul	Beher Kıyyenin Fiyatı	Toplam
22.00	Bal 3 Kıyye		6
	Balmumu 1 Kıyye		15

Kovan miktarı beher kovandan alınan mahsul beher kıyyenin fiyatı kuruş 22.400 bal 3 kıyye 6 balmumu 1 kıyye 15 yukarıdaki tabloya göre Bitlis Vilayetleri’nde bir yıl içinde 67.200 kıyye bal, 22400 kıyye balmumu elde edilmektedir.

1.4.5. Ormancılık

Orman bakımından pek zengin olmayan vilayetlerimiz arasında Bitlis Vilayeti’imizde vardır. Bitlis İlinin genelinde bölge halkına yetecek kadar baltalık ve yapraklık vardır. “Siirt’le Bitlis arasındaki baltalıklarla Bitlis’le Muş sınırındaki Haçereş ve emsali bir iki orman bitmek tükenmek bilmeyen baltalıklardandır.”⁴⁷ Musul cihetlerine götürülen tahtalık ve odunluk ağaçlarSiirt’e bağlı Eruh kazasından birbirine bağlanıp sal şeklinde nehre atılmak suretiyle götürülür.⁴⁸ Vilayet genelinde oramlarda çeşitli ağaçlar yetişmekte meşe ağacı çeşit olarak en fazla yetişmesinin

⁴⁶ Polat, a.g.e., s. 381.

⁴⁷ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 144 -145.

⁴⁸ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 165.

yanı sıra aynı zamanda ormanlarda her tarafta pek çok kavak ve söğüt ağaçlarında yetişmektedir. Bunlar çeşitli alanda kullanılır ve tahta biçerler⁴⁹ Bitlis'in güneyindeki dağlık alanlar kuzeyine oranla hem çeşit hemde yoğunluk olarak daha fazla ağaç barındırmaktadır. Bölgede fazlaca bulunan meşe, ardıç ormanlarının yanında aynı zamanda sulak vadilerde çeşitli ağaç türleri çınar, söğüt, kavak ve ceviz ağaçları gibi ağaç türleri vardır. 1892 yılığının ekinde bir Bitlis Vilayetinde tahta fabrikasının kurulduğunu görüyoruz. Ormanlar genel olarak insanlara birçok açıdan fayda sağladığı gibi yakacak ihtiyacının yanında çeşitli barınma ve konaklama tesislerinin inşasında orman ürünlerinden yararlanılmıştır. Günümüzde Bitlis'te bulunan ormanların geneli bozuk baltalık niteliğindedir. "Koru ve normal baltalık oranı çok düşüktür." Bitlis ormanlarında en fazla bulunan ağaç türü meşedir. Sayısı yirmiyi geçen meşe türü vardır.⁵⁰

1.5. Sanayi ve İktisadi Yapı

Meşrutiyet yıllarında Osmanlı doğu vilayetleri zirai açıdan gelişmemiş durumdadır. Kafkasya ve Erzurum arasındaki hafif ve dar tren yolu ile güney batı bölgesindeki Anadolu Demiryolunun dışında demiryolu yoktur. Eski kervan yolları ana yol olarak kullanılmaktadır. Bölge ticarî açıdan az gelişmiştir ve fakirdir. Madenlerin pek azı gözden geçirilmiş ya da analiz edilmiştir. Tarım sınırlı bölgelerde mümkün olmakla birlikte aslında ülkeye gerçek anlamda dokunulamamıştır ve büyük miktarda üretim için sermayeye ihtiyaç vardır. Tarımın önem kazanabilmesi için gerekli ulaşımın ve pazarların oluşturulması zorunluluk teşkil etmektedir. Hayvan yetiştiriciliği, yün ve hayvan derisi ihracatı ihtimali umut vericidir.⁵¹ Bitlis ve çevresihem ticari açıdan hem de zirai açıdan işlenmeye ve ilgilenmeye muhtaçtır. Bitlis Vilayeti, tanzimattan sonra kurulan ve ülkenin iktisadi durumunu iyileştirmeyi hedefleyen maliye ıslah komisyonlarının hazırladığı, halkın gelirdurumuna göre yapılan derecelendirmeye göre Van, Diyarbakır, Musul ve Bağdat Vilayeti ile birlikte düşük gelirli grupta yer alıyordu. Vilayetler gelir seviyelerine göre yüksek, orta ve düşük olmak üzere üç kısma ayrılmakta. Mali açıdan ülkede gerekli tedbirleri

⁴⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 166.*

⁵⁰ Polat, a.g.e.s . 381.

⁵¹ The National Archives, "General Records of the American Commission to Negotiate Peace 1918-1931, Roll 234, Volume 208, American delegation, Field Missions of the American Delegation, Harbord Military Mission to Armenia (pt.), Bullitt Mission to Russia, No. 184.02102– 184.02202. s.108.

almayı hedefleyen komisyonlar durum tespitinden ileri gidememişlerdi. Geçim kaynağı daha çok hayvancılık olan şehrin iktisadi durumu Meşrutiyetin ilanına kadar hemen hemen aynı şekilde gelmişti.⁵² 1890 yılından sonra ihracatı yapılan ve Bitlis için önemli bir gelir kaynağı olan tiftik, mazi, kitre ve Kökboyanın Avrupa’da çoğalması, vilayetin ihracat gelirinde olumsuz bir etkimeydana getirmiştir. Onda bire düşen talep oranı yüzünden ticaret durma noktasına gelmiştir. Bitlis merkez kazası, iç ticaret faaliyetlerinde Menteş Ağa, Timurcular (Demirciler) ve Arasaltı çarşısının bulunduğu pazarlama işlerinin merkeziydi. Bu çalışmalar, yollar ve çeşmelerin yapımı gibi dış etkiler de ticari hayatı desteklemişti.⁵³ Van, Diyarbakır ve Musul Vilayetleri ile çevrili olan Bitlis Vilayeti, pamuklukumaşlar, ipek, şeker, kahve, yağ, demir ve hırdavatı şehir dışından getirmekte ve tahıl, balmumu, kuru üzüm, hayvan derisi satmaktadır. Tarımsal üretim daha ziyade tahıl ve arpadan oluşmaktadır. Meyve üretimi düşüktür. Vilayet yıllık şehir dışı alımlara yaklaşık 500.000 dolar verirken, ihracat maddelerinden 326.000 dolar kazanmaktadır. Vilayetin ticaret bazında yıllık 174.000 dolar açığı vardır. Vilayet genelinde kurşun, kömür, demir, bakır, ve sülfür gibi madenlere denk gelinmiş olsa da bu madenler için incelemeler yapılmamakla birlikte madenler hakkında kesin ve kaydedilmiş bilgiler mevcut değildir. Ayrıca kentte çıkan mineral bakımından zengin çeşitli madensuyu kaynakları bulunmaktadır. Kent genelinde birkaç imalathane vardır bunlar Pamuklu kumaş, ateşli silah, mobilya ve halı üretimi yapılan yerlerdir. Ancak bunlar çok önemli üretim yerleri değildir.⁵⁴ Vilayete İstanbul, Halep, Van, Erzurum ve çeşitli yerlerden ceviz, tütün, kuru üzüm, çay, şeker ve kahve ithal olunur. 1890 yılı Bitlis Vilâyetinin umumi gelirleri: 14.138.912 kuruştur. Bu gelirler içerisinde en büyük payı aşar vergisi oluşturmaktadır. Toplam aşar geliri 4.572.796 kuruştur. Aşar rûsumunda en büyük pay 2.141.083 kuruşla Muş Sancağıdır, bunu sırasıyla Siirt, Bitlis, Gençsancakları takip eder.

Bitlis Vilayetinde elde edilen tarım ürünleri ekseriyetle iç tüketimi karşılamaktadır. Daha çok hayvansal ürünler ve boyacılıkta kullanılan tarım ürünleri ihraç edilmektedir. Bitlis’in kendi vilayet sınırları dâhilinde olmasına rağmen, Erzurum

⁵² Vedat Eldem, *a.g.e.*, s. 8.

⁵³ Cihan Yapıştırın, *19. Yüzyıl ikinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2013, s. 28.

⁵⁴ The National Archives, Roll 234, Volume 208, No. 184.02102 .184.02202. s. 109.

sınırına yakın yerlerin sahip olduğu maden yataklarının idaridenetimi, Erzurum vilayeti idarelerine bırakılmıştır. Malazgirt ve Sason'dakituzlaların idaresi Erzurum vilayetine aittir.⁵⁵1892 yılında Siirt sancağında Düyun-uUmumiye Nezareti kurularak, burada görev yapan bir nazır, bir müfettiş ve diğerçalışanların da olduğu görülmektedir. Düyun-u Umumiye idaresi, Bitlis veDiyarbakır da bir bölge idaresi (nezaret) açmaktır. Diyarbakır vilayeti için MardinSancağı, Bitlis vilayeti için de Muş Sancağı bu vilayetlerin alt birimlerinioluşturmaktadır. Nezaretin merkezi Siirt'tir. Siirt'in merkez seçilmesinin nedeniönemli oranda tuz yataklarına sahip olmasıdır. 1900 yılında şehirde bir kolcu vememur görev yapmaktadır. 1898 yılında Hükümet ayrı bir ordusu bulunan (6. 000kişilik kolcu kuvvet) Rejiye ait Trabzon ve Bitlis'te bulunan kolcu kuvvetlerinidağıtarak kontrolü kendisi sağlamak istemiştir.⁵⁶

Bitlis Vilayetinin 1906 senesi gelirleri 13.700 liradır. Düyun-u Umûmiye'nin Siirtnezareti, 1905 senesinde bir sene evveline nazaran 2.371 lira fazlasıyla (%6) 40.866 lira tahsil etmiştir.(Diyarbakır 1906 varidatı 16.100.000 kuruştur).⁵⁷

1.5.1.Debbağat

Sanayimizin en eski kollarından biri olan deri işlemeciliği temeli Selçuklulara dayanan ve büyük önem taşıyan bir meslektir. XVIII. Asırda ileri seviyede olan Türk dericiliği XIX. Yüzyılın sonlarına doğru dericilik önemini yitirerek gerilemiştir.Debbağat sektörünün ilerlemeyip önemini yitirmesindeki sebep deri tesislerin eskiliği sanayi makinelerinin azlığı ve yetersizliği, ırk olarak bozulan hayvanların kalite olarak yetersiz deri vermesi gibi nedenler başlıca etkenler olmuştur. “Osmanlı Devleti'nde 1892-1893'te 346.000 liralık 1897-1898 de ise 461.000 liralık koyun ve keçi derisi ihraç edilmiştir.”⁵⁸“1892 tarihli salnamede vilayette 6789 camuş 40.772 öküz, 50.091 inek, 800.102 koyun, keçi ve tiftik bulunmaktadır.”⁵⁹ Aynı salnamenin ekine göre 800.101 küçükbaş hayvandan 38.275'i

⁵⁵ Bitlis Vilayeti Salnamesi, H. 1310 (M. 1892), s. 207, 224

⁵⁶ Donold Quataert, “Anadolu.da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)”, Çevirenler: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul, 2008, s. 223.

⁵⁷ Tüccarzade İbrahim Hilmi, Memalik-i Osmaniye Cep Atlası, İstanbul, 1323, s. 213. Bitlis' i mukayese Edebilmek için Van Vilayetinde bu rakamlar şu şekildedir: 1906 senesi gelirleri 11.600.000 kuruştur. Tüccarzade İbrahim Hilmi, Memalik-i Osmaniye Cep Atlası, s. 215.

⁵⁸ Karal, a.g.e. VIII, s. 480.

⁵⁹ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 167.

tiftik, 355.545'i keçi, 406.282'si koyundu. Merkez sancakta beslenen küçük baş hayvan sayısı 139.124'tü. Gizlenen ve senesi dolmamış yavrular bu sayının dışındadır.” Yukarıdaki sayısal verilere bakıldığında küçük baş hayvan yetiştiriciliği daha ön plandadır. Tarım alanlarının işlenmesi ve üretime kazandırılması için büyük baş hayvan beslenmekteydi. Dericilik sektöründe daha çok sanayinde kullanılan küçük deriler ön plandaydı. Bitlis vilayetinde 1892 tarihinde kitre, kök boya, sarı boya ağacı ve cehri gibi ürünler çokça üretilirdi.⁶⁰“1892 tarihli salnamede Bitlis Kazası’nda 8 debbağhane 3 gönthane, 2 mezbaha, 50 boyahane bulunuyordu.⁶¹ Siirt Kazası’nda 5, Şirvan Kazası’nda da 2 debbağhane vardır. Vilayetten İstanbul, Halep Erzurum, Van ve çeşitli yerlere kitre, mazû, camuş gönü, keçi derisi ihraç edilirdi.”⁶²Avrupa ile olan dış ticaretimiz Tiftik , mâzû, kitre ve kök boyanın önemini kaybetmesinden sonra önmini yitirecek derecede azalmıştır.⁶³ Vilayette meşinden at takımları, gön sahtiyan imal olunurdu. Debbağatla birlikte, bir çok alanda olduğu gibi pabuç, kundura, terlik ve üretiminin de yapıldığını görmekteyiz. Vilayet yıllıklarında deriden terlik, kundura, pabuç gibi ihtiyaçların ve çift takımlarının yapıldığı anlatılmaktadır.

1.5.2. Dokumacılık

Bitlis Vilayeti’ndesayısı bini bulan ve üzerinde çalışılan kilimve bez dokuma tezgâhı bulunuyordu.⁶⁴ Vilayette bu bez ve kilim tezgahlarında çeşitli oba, setre, pantolonluk, zarif ve çeşitli renklerden oluşan şallar, kırmızı, mavi ve beyaz bez, halı, kilim, keçe, çuval, heybe, çorap, külah, seccade, ihram, havlu, eldiven, oda döşemesi, şalvarlık kuşak ve ipekten at takımlarinel işçiliği ile büyük bir titizlik içinde dokunur ve imalatı yapılır.⁶⁵ Vilayet içerisinde aynı zamanda esnaf kollarından olan kunduracı kazaz, pabuşcu, hallaç, iplikçi, muytab, semerci, abacı, basmacı, dokuyucu, peştamalcı gibi çeşitli esnaf ve zanaat kolları bulunur.⁶⁶ Ülkemiz gelişen sanayi sektörüne XIX. yy. başlarına kadar ancak dayanabilmiş dış ülkelere satılan mallarımız arasında yer alan el dokumaları, Avrupa’da sanayiye seri halde üretilen ucuz malların karşısında çok fazla dayanamamış ve ülkemiz Avrupa sanayisinden gelen dokumalarıyla

⁶⁰ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 166.*

⁶¹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 141.*

⁶² *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 167.*

⁶³ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 167.*

⁶⁴ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 142.*

⁶⁵ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 169-170.*

⁶⁶ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 169.*

dolmuştur. Halıcılık sektörü ise içte ve dışta büyük önem kazandı. El tezgahlarındaişlenen halılar ve kilimler ülke içerisinde ve ülke dışında aşırı rağbet gören ürünler arasında yerini almıştır.

1.5.3. Değirmencilik

1890'da vilayetin tamamında 908 değirmen ve 40 fırın vardı.⁶⁷ 1892 salname ekine göre Bitlis Sancağı Merkez Kazası'nda 133, Muş Kazası'nda 30, Siirt Kazası'nda 3, Genç Kazası'nda 111 olmak üzere toplam 277 değirmen vardı. Merkez kazada 14, Muş Merkez Kazası'nda 9, Siirt Merkez Kazası'nda 8 ve Genç Merkez Kazası'nda 1 fırın vardır. Vilayete bağlı tüm kazalarda toplam 40 fırın vardır. Bitlis vilayetinde 76 bezirhane (yağhane), merkez sancakta 3 tane yağhane vardı.⁶⁸ Bezirhaneden vilayetin ihtiyacı olan beziryağı karşılanmaktaydı. Bezirhane hakkında bilgi verilmemiştir.

Vilayette demirden aletler ve bakırdan kaplar imal edilmektedir.⁶⁹Bugün dahi Bitlis'te hemen her evde bakır kaplar bulunmaktadır. Ayrıca demirden kılıç, hançer gibi aletler yapılmıştır. Bunlardan başka vilayet dahilinde altın ve gümüşten kara kalem işlemeli ziynet eşyaları, baston, koltuk, kanepeler, masa, sandalye, soba, boru, mangal, hasır, mum, sabun, toprak testiler ve mermerden mezar taşları imal edilirdi. Deriden terlik, kundura, pabuç ve çift takımlarının yapıldığı belirtilmektedir.

1.5.4. Madenler

Osmanlı'da ticari açıdan önem az eden sektörlerden biride sanayi sektörüdür. Sanayi sektöründe kendi içerisinde kollara ayrılırdı bu kollar içerisinde en önemliside madencilikti. Köklü bir maden geçmişine sahip olan Ergani bakır madeni haricindediğer illerdeki madenlerimiz XIX. yüzyılda keşfedilmiş ve işletilip değerlendirilmeye konulmuştur. Devlet ve vakıf arazilerindeki madenler 1858 tarihli yürürlüğe giren arazi kanunnamesiyle hazine malı olmuştur. Madenlerin bulunduğu diğer arazilerdeki madenlerin beşte bir hissesi devlet hissesi olarak alınıp arazi sahiplerinin tasarrufunda bırakılmıştır. Muş Sancağı'nın Malazgirt Kazası'na bağlı Hasan Paşa ve Moryan Köyleri civarında ait iki tuzla vardır idareleri Erzurum Düyûn-

⁶⁷ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 142.*

⁶⁸ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 142.*

⁶⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 1470.*

u Umûmiyyesi nezaretine bağlıdır.⁷⁰ Batman'a bağlı Sason Kazası'nda bir tuzla vardır.⁷¹“Siirt Sancağı'nın Garzan Kazası'nda Melfan, Çay ve Saliha memlahaları vardır.⁷²Şirvan Kazası'na bağlı Zirki Nahiyesi'nde 26 tuzla olup 17 mevcûd 9'u kullanılmamaktadır. Senelik 600.000 kıyye tuz üretimi yapıldı.⁷³ Pervari Kazası Sarhal memlahasında senelik 80.000 kıyye tuz ihraç olunurdu.⁷⁴ Genç Sancağı Çabakçur Nahiyesi'nin Hesnet Köyü'nde bir tuzla vardır.”⁷⁵Bahsedilen yerler ve aktarılan bilgilerden tuzlaların yönetimi Düyûn-i Umûmiye idaresine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. 1892 salnamelerden anlaşılabacağı üzere Muş Sancağı Malazgirt kazasındaki tuzlaların idaresinin Erzurum Düyûn-i Umûmiye idaresine ait olduğu yıllıklarda görülmektedir. Taş çeşitleri ve madenocakları bakımından Bitlis vilayeti zengindir. 1890 tarihli salnamede, Malazgirt Kazası'nın Ruşkan Karye'sinde taş ocaklarından elde edilen bir taş çeşidinden bahsedilmektedir bu taş kesildiğinde yumuşak olan ve güneşte kaldıkça mermer gibi sertleşen oldukça beyaz ve berrak bir taş madenini olduğu anlatılmıştır.⁷⁶

Muş Sancağına bağlı Bulanık Kazası'nın hemen her yerinde gayet kullanışlı siyah ve beyaz taş ocakları,⁷⁷ Muş Sancağına bağlı Varto Kazası'nın bazı noktalarda ocaklardan elde edilen siyah taş madenleri,⁷⁸“Siirt Sancağı'nda malta taşına benzer taş madenleri,⁷⁹Şirvan Kazası Zirki Nahiyesi'nde bazı parçaları beyaz, siyah, pembe, yeşil ve mavimsi renklerde bir taş madeni,⁸⁰ Genç Sancağı'nda kırmızı ve mavi renklerde bir taş ocağı vardır.”⁸¹ Bu taşlar oldukça kullanışlı olup halen günümüzde bölgede inşa edilen yapılarda kullanılmaktadır.

Bazı taşlarda süs eşyası sigaralık gibi küçük eşya yapma sanatında işlenmiştir. Bahsedilen taş ocaklarında küçük taş ocaklarının işletilmesi ve devlet tarafından alınan vergiler ve kullanım şekliyle ilgili bilgi verilmemiştir. Yıllıklarda

⁷⁰ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 207.*

⁷¹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 224.*

⁷² *Salname, H. 1316-1317-1318 (M. 1898.1899.1900), s. 205.*

⁷³ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 246.*

⁷⁴ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 252.*

⁷⁵ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 267.*

⁷⁶ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 206.*

⁷⁷ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 212.*

⁷⁸ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 219.*

⁷⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 232.*

⁸⁰ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 246.*

⁸¹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 256.*

çıkarılendamir madeni hakkında sadece bulunduğu konum belirtilmiş olup ayrıntılı bilgi aktarılmamıştır. Bitlis Vilayette Zac, Kibrit, Engisor ve Kultik Karyeleri yakınlarında maden olarak demir madeni bulunmaktadır. Bitlis vilayetinde Nemrut Dağı eteklerinde önemli madenlerden biri olan kömür madeni vardır.⁸² Engin bir kömür madeni ise Hizan Kazası Tatvan Köyü dağlarında bulunmaktadır.⁸³İspayirt Nahiyesi'nin Şenkeristan ve Haylan Köyleri civarında zamanında işletilmiş ocak, daha sonrasında işletilmeyerek boş bırakılan demir madenleri⁸⁴Kulp Kazası'na bağlı Talor Köyü civarında demir madeni bulunmaktadır. Bu madenler oldukça rezerv açısından zengindir.⁸⁵ Rivayetlere göre Bitlis merkez kazaya bağlı Huyut Nahiyesi'nin Ziyvi Köyü'nde gümüş madenini olduğu belirtilmiştir.Muş Sancağı'na bağlı bazı yerlerde altın madeni olduğu belirtilmektedir.

Bu tarihli Sâlnâmede , H. 1310 (M. 1892), Yer olarak Muş Sancağına bağlıVarto Kazası'nın Kandemiro ve Bazikan Köyleri civarı olarak gösterilmektedir.⁸⁶Gümüş madeninin olduğu bir diğer yer ise Çabakçur Kazasıdır.⁸⁷ Bu madenlerin dışında aynı zamanda kükürt madeni Genç Sancağı Göynük Nahiyesi Hacıyan Köyü civarında bulunmaktadır.⁸⁸ Çabakçur Kazası'nda koyun boyası madeni olduğu belirtilmiştir.⁸⁹ Türkiye'de Mazı Dağı fosfatlarından sonra en önemli fosfat yatakları Bitlis, Sürüm-Ünaldı demirli fosfat yataklarıdır. Ditsen madeni seramik sanayinin önemli hammaddesidir. Bu maden Bitlis'te önem arz edecek miktarda bulunmaktadır. Doğu Anadolu'da tek olarak bulunan ve İnşaat sanayinin önemli ham maddesi asbest Bitlis Destumi de bulunmaktadır.

1.6. Sosyal Yapı ve Kültürel Durum

Coğrafya, tarihsel ve toplumsal ilişkiler, kültür, etnik aidiyet ve sosyal düzeni ile Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri iki açıdan diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, bölgede bulunan bireyüstü aşiret temelli gruplaşmalardır. Tarihsel ilişkiler ve kan bağı temelinde şekillenen aşiret ilişkileri mezkur bölgelerde önemli bir

⁸² *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 144.*

⁸³ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 188.*

⁸⁴ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 189.*

⁸⁵ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 266.*

⁸⁶ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 217.*

⁸⁷ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 264.*

⁸⁸ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 259.*

⁸⁹ *Sâlnâme, H. 1310 (M. 1892), s. 264.*

karşılık bulmaktadır. Hane halkı reisi üzerinden yapılan çalışmada bireylerin %47,3'ünün bir aşirete bağlı olduğunu bildirirken bu oranın kırsal kesimde %57,2'ye yükselmesi dikkat çekmektedir.⁹⁰

Bitlis'teki aşiretlerin bir kısmının göçebe yaşama devam ettiği diğer bir kısmının ise zamanla yerleşik hayata geçtiği görülmektedir. Göçebe aşiretler 1880 yılına kadar çoğunlukla tam olarak sayılmamışlardır. 1881'den sonra yapılan nüfus sayımlarında öncekine göre daha düzenli sayılmaya başlanmıştır. Fakat bu aşamada yapılan sayımlarda bile çoğunlukla aşiret liderinin verdiği bilgiler esas alınarak sayım tamamlanmıştır.⁹¹

*Sykes'in (1908) aktardığı bilgilere dayanarak bu aşiretler Abbasî halifesi tarafından bölgenin müslümanlaştırılması için gönderildiklerinde Sason bölgesine gelerek, gayri müslüm olan Bozıkan ve Küryan aşiretlerini kuzeydeki dağlara doğru sürerek onların yerlerine yerleştiler. Skyes çalışmasında görüştüğü Şeyh Nasrettin'in yeğenlerinden birisinin, kendilerinin Abbasîlerden olduklarını ve Yavuz Sultan Selim imzalı olarak Tillo ve bazı bölgelerin kendilerine verildiğine dair belgeye sahip olduğunu ifade ettiğini aktarır. Aynı çalışmada aktarılan bilgilere göre, Bu aşiretlerden Şego, Zekeri, Musi, Sarmi, Celali Bıdri aşiretleri Kürtçe ve Ermenice konuşabilmelerine rağmen kendi aralarında klasik Arapçadan oldukça farklı ve anlaşılması zor bir Arapça kullanmaktadırlar. Bu durum onların diğer Arap aşiretleri ile iletişimlerinin kopmasından kaynaklanırken kendi aralarında etkilendikleri Ermenilerin ve Kürtlerin dillerinden aldıkları kelimeleri Arapçalaştırmalarından ortaya çıkmıştır.*⁹²

“Aşiretler ve köylüler, genellikle ziraat ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamaktadırlar. Yiyecek ve giyeceklerini mümkün oldukça kendi ziraatlarıyla besledikleri hayvanların yün, yağ ve yapağı gibi ürünlerinden temin etmeye çalışırlar. Zaruret hissetmedikçe dışarıya müracaat etmemek adetlerindendir. Kürt kabilelerinden nüfusu fazla olanlar aşiretlerinin adlarıyla, nüfusu oransal olarak az olanlar ise bulundukları yerin adıyla anılırlar. Bitlis vilayetinin güneyindeki mevkiller

⁹⁰ Deniz Aşkın, “Raporlar Ekseninde Bitlis Arapları: Tarihsel sosyolojinin Harmanında Şego ve Bıdri Aşiretleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis*, (II. Cilt), Ankara 2019, s. 483 .

⁹¹ “1941-1942 yıllarına ait raporlarda bazı göçerlik hayatı yaşayanların kayıtsız nüfus arasında oldukları belirtilmiştir.” *Tekdal*, 2018, s. 188.

⁹² Aşkın, a.g.e, s. 484

ve arazilerde bol meyve, batısında bulunan arazilerde ise hububat olduğundan, taraflar ihtiyaçlarını değiş tokuş ile karşılarlar. Mahsullerinin çıkış ve tüketiliş yeri Bitlis şehridir. Bitlis kasabası ahalisi genellikle ticaret ve sanatla meşgul olurlar Vilayet dâhilinde askere alma işlemleri yapılmakta olup, halkın askerlik eğitimine ve askerliğin şerefine karşı rağbetleri oldukça açıktır.”⁹³

“Kasabadaki kadınlar yemek yapma ve pişirme, dikiş ve el işleri gibi kadınlara ait vazifeler ile meşguldürler. Aşiret ve köylü kadınları da koyun sağmak ve dağlardan mazu, kitre toplayarak kasabaya yoğurt, peynir, odun vb. şeyler götürüp nakit para ve hububat ile değiştirirler. Kilim vs. dokuma gibi işlerle de uğraşan kadınlar, ırz ve namus sahibidirler. Durumlarından memnun olan kadınlar her türlü güçlûge katlanarak, eşlerinin rızasından zerre kadar çıkmazlar. Gösterişe ve süslenmeye meyilli değildirler. Bu yüzden aşiret kadınları, eşlerinden fazla çalışarak geçim temini hususuna katılmak gibi yardımcı vazifeleri de hakkıyla yerine getirirler.”⁹⁴

Merkezileşme gayretleri neticesinde eski geleneklerini terke zorlanan aşiretlerin direndiğı ve yer yer isyana varan olayların çıktığı görölmektedir. Tanzimat ile başlayan merkezden idarecilerin taşraya gönderilmesi vs. uygulamalar yarı feodal olarak yaşamaya alışmış Bedirhan Bey gibi Kürt aşiret reislerinin hâkimiyet alanlarının daralmasına sebebiyet verdiğinden isyan etmesini beraberinde getirmiştir. Devlete karşı çıkan bu isyanlar usulünce bastırılmıştır. İsyânların bastırılması aşiretlerin direnç gücünü kırmakla birlikte hâlâ vergi verme ve askere alınma konularında isteksizliklerinin devam ettiğı görölmüştür. Kürt Emirlerinin hâkimiyetinin sona ermesi bu bölgedeki güç dengelerini bozmuş ve yeni düzende kendine yer edinmeye çalışan diğere aşiretlerin arasındaki çatışmaların yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı kan davasına dönüşen çatışmaların sonlandırılması adına, arabulucu mekanizmasının vazgeçilmez aktörü olan şeyhlerin önem kazanmaya başladığı yeni bir dönemin aralandığı ifade edilebilir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra şeyhler ve tarikatlar Doğu Anadolu’da ve dolayısıyla Bitlis ve civarında da belirleyici siyasal bir güç haline gelmişlerdir. Böylece aşiret liderliği ve şeyhliğin aynı kişide birleştiğı aşiret modelleri ortaya çıkmaya başlamıştır. 1880 yılında on bin kişilik orduya sahip aşiret lideri olan Şeyh Übeydullah İngiltere’nin desteğıyle İran’a saldıracak bir

⁹³ 1892-1893 ve 1898-1899 Bitlis Vilayet Salnameleri.s. 218.

⁹⁴ 1892-1893 Bitlis Vilayet Salnameleri.s. 219.

konuma gelebilmişti.⁹⁵

Devlet kaynaklarının “Çok Gizli” olarak hazırladığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu özelindeki Aşiretler Raporu uzun yıllar boyunca devletin söz konusu bölgeler üzerindeki politikasını belirlemiştir. Rapor aşiretlerin, devlete karşı konumlanışı, toplumsal, demografik ve ekonomik durumlarını yansıtmaları açısından önemli tarihsel-sosyolojik bir belge niteliğindedir. Bitlis hakkındaki tutulan raporda aşiretler kategorik olarak dörde ayrılarak devlete karşı tavır ve duruşları şu şekilde tespit edilmiştir. “*Güvenilmez, yurda bağlı görünürler, Kürtçülük faaliyetlerini destekler, yurdumuza bağlıdır*” şeklinde kategorik sınıflandırmanın bölgesel olarak da yapıldığı anlaşılmaktadır. 23 ilin aşiretleri özelinde hazırlanan raporda doğudan batıya doğru gidildikçe aşiretlerin devlete bağlılığı artmaktadır.⁹⁶ 1892 yılına ait Bitlis salnamesine göre Sason nahiyesinde, Şego ve Bıdri aşiretleri ile birlikte Musi, Bozikan, Gever, Kuskit, Hazali aşiretleri meskûn olup bunlar arasında müslim ve gayrimüslim olmalarının yanında halk Kürtçe, Ermenice ve Arapça konuşmaktaydılar. Gündelik hayattaki kültürel alışveriş ve sosyal ilişkiler hakkında bilgiler veren bu durum sosyolojik olarak önemli veriler içerir.⁹⁷ Rapor notuna bakıldığında bu aşiretlerin bölgenin Müslümanlaştırılması için gönderilen gruplardan ve ellerindeki belgelere bakıldığında ise bu aşiretlerin Abbasîlerden oldukları anlaşılmaktadır. Ancak Safi Paşa’nın da hayret ettiği gibi bölgenin Müslümanlaşması için gelen bu aşiretlerin bu şekilde kendi kültürel değerlerinden uzaklaşmaları hayret verici bir boyuttadır. Söz konusu aşiretlerin neredeyse Cumhuriyet dönemine kadar sarp kayalıklar ve dağlar ile çevrili bölgede kaldıkları, sadece Ermeniler ve sınırlı düzeyde Kürt aşiretleri ile iletişimde kalarak hayatlarını dağ köylerinde devam ettirdikleri görülmektedir.⁹⁸

*Osmanlı Devleti’nde görülen gelişmelere paralel olarak toprak sınıflamasında da değişiklik göstermiştir. Bunlar ya genişleyen topraklar sonucunda, idarî yapının çeşitlendirilmesi ya da merkezî otoriteyi güçlendirme çalışmaları için buralaramüstakil yöneticilerin atanması vb. şekilde değişiklikler yapılması yoluyla olmuştur*⁹⁹

⁹⁵ Tekdal, a.g.e, s. 189.

⁹⁶ Aşkın, a.g.e, s. 486.

⁹⁷ 1892 Bitlis Vilayet Yıllığı, s. 220.

⁹⁸ Aşkın, a.g.e., s. 484-485.

⁹⁹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, XII, Çağ Yayınları, İstanbul, 1989, s. 366.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresi, aşağıdan yukarıya köy, nahiye, kaza, sancak (liva) ve eyalet şeklinde teşkilâtlandırılmıştı. Nahiye ve nahiyeler bünyesindeki köylerin de birleşmesiyle kazalar meydana getirilmişti. Kazaların birleşmesinden sancaklar, sancakların birleşmesinden ise eyaletler ortaya çıkmıştı. İdari teşkilâtta sayı bakımından en fazla yere sahip birimler kaza ve sancaklardı. Kazalarda yönetici sınıf olarak kadı, alaybeyi ve subaşılar bulunurdu. Bunlardan kadılar askerî olmayan şer'î ve hukuki hususlardan sorumluydu. Bunlar ayrıca kazanın iaşesinin temini, belediye, adliye işleri, hükümet tarafından merkezden istenilen şeylerin temin ve tedariki ile de vazifeliydiler. Subaşılar ise kazanın asayişini sağlamakla yükümlüydü; askerî meseleler de alaybeyinin yetkisinde idi. Beylerbeyine bağlı kazalarda ise inzibat ve askerî idare tımar subaşısına aitti. Kazaların birleşmesiyle teşekkül eden sancaklar, sancakbeyi ismi verilen bir kişi tarafından kanun ve nizamlar çerçevesinde idare edilirdi.

Osmanlı idarî teşkilâtında sancakların birleşmesiyle eyaletler (Beylerbeyilik) meydana getirilmiştir. Eyaletler beylerbeyiler veya buna eşit değerde mîr-i mîranlar tarafından idare edilirdi. XVI. yüzyıl boyunca beylerbeyi, taşra kuvvetlerinin kumandanı ve çeşitli sancaklara dağılmış beylerin âmiri durumundaydı. Bu dönemde beylerbeyiler belli bir bölgenin idarecisi olmak yerine bütün ordu işlerinden sorumlu bir kimse hüviyetindeydi.¹⁰⁰ Beylerbeyi, fetihlerin Rumeli'de devam ettiği zamanlarda ve hükümdarın Anadolu'da bulunduğu esnâda Rumeli beylerinin amiri durumuna geçerek Rumeli Beylerbeyi haline gelmişti. Ancak Rumeli'de fethedilen yerlerin artmasıyla Anadolu ve Rumeli'nin tek kumandan ile idaresi mahzurlu görülerek Beylerbeyilik Anadolu ve Rumeli beylerbeyliği olarak ikiye ayrıldı, Beylerbeyiler vilâyet merkezinde otururlardı.¹⁰¹ Bu teşkilâtlanmalar doğrultusunda ele aldığımız zaman Bitlis, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı Devleti'ne katıldıktan sonra Kanûni Sultan Süleyman döneminde yurtluk ocaklık olarak yerli hanedanların idaresine bırakıldı. Bu dönemde Van Eyaleti'nin sınırları içinde konumlandırıldı. II. Mahmut (1808-1839) döneminde yapılan merkezî güçlendirme temelli yenilikler doğrultusunda taşrada ayan ve paşaların gücünü kırarak, merkezî hükümet taşrada kuvvetlendirildi. II. Mahmut, ıslahatların uygulanması için Şurâ-yı

¹⁰⁰ Cemalettin Kinç, *Bitlis ve Bitlis Ermeni Olayları(1870-1920)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2012, s. 8.

¹⁰¹ Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi XII. S. 367,368.

Devlet düzenledi. Valilere maaş bağlanarak, Bâb-ı Ali'ye bağlı birer memur haline getirildiler. Valilerin ödevleri arasında “Redif” adı altında Avrupa usulünde asker yetiştirmek de vardı. Redifler çoğalınca eyaletlerde müşirlikler kuruldu. Müşirler bulundukları yerlerin askeri oldukları kadar mülkî ve malî işleriyle de uğraşırlardı. Müşirlikler sancakların birkaçını birleştirmekle kurulurdu.

Yeni düzenlemelerin ardından Bitlis bölgesi, Erzurum Redîf-i Mansûre Müşirliği'ne bağlandı. Müşirliklerin mahiyetlerinde ferikler¹⁰² kuruldu. Bundan başka, bütün vilâyetlerde halkın hükümetle olan münasebetlerinde aracılık yapmak üzere muhtarlıklar kuruldu. 1846-1847 yılı devlet salnamesinde ise Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Van Livası'na bağlı bulunuyordu.¹⁰³ 1861-1862 (H. 1278) senesi devlet salnamesine göre Bitlis, Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza idi. II. Abdülhamit (1876-1909) devrinde sancak, kaza ve nahiyelerden oluşan mülkî idare muhafaza edilmiştir. Bu dönemde Osmanlı-Rus harbinin sonucu olarak toprak kayıpların Ermenilerin bölgedeki faaliyetleri vb. sebeplerle Arap Yarımadası'nda Musul ve Beyrut, Rumeli'de Kosova ve Anadolu'da Bitlis Vilâyetleri kurulmuştur. Böylece önce Erzurum Eyaleti'nin Muş Sancağı'na bağlı bir kaza olarak yönetilen Bitlis, Siirt, Muş ve Genç Sancaklarıyla büyük bir il haline getirildi. 1877-1878 Osmanlı – Rus Harbi'nden sonra Sultan II. Abdülhamit devrinde müstakil şekilde kurulan Bitlis Vilâyeti; Merkez Sancak, Muş Sancağı, Siirt Sancağı ve Genç Sancağı olmak üzere dört sancaktan oluşmaktaydı.¹⁰⁴

1.7.Bitlis Vilayetinin Sosyal ve Kültürel Yapısı

a. Nüfus Bitlis nüfusuyla ilgili sağlıklı sonucu 1940'tan sonra görmek mümkündür.Çünkü 1940'tan önce çok sayıda yönetsel değişiklik yapıldığı için il nüfusunda büyük dalgalanmalar olmuştur.H.1310 (M.1892) tarihli salnamede Bitlis Vilayeti'ne bağlı sancakların nüfusu şu şekilde verilmiştir.

¹⁰² Ferit Develioğlu, “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat”, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005, s.260.

¹⁰³ Polat, *a.g.e.*, s. 349–350.

¹⁰⁴ Polat, *a.g.e.*,s. 351.

Bitlis (Merkez) Sancağı: 77.008

Muş Sancağı : 125.029

Siirt Sancağı : 75.931

Genç Sancağı : 400.253

Toplam : 318.911 H.1310

(M.1892) tarihli salnameye göre en kalabalık sancak Muş Sancağı'dır. Müslüman ve Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları sancak da Muş Sancağı'dır. Bitlis vilayetinin toplam nüfusu.¹⁰⁵

Yıllar	Nüfus
1927	90.631 1935
1935	55.408 1940
1940	68.825 1945
1945	71.950 1950
1950	88.634 1955
1955	111.187 1960
1960	128.996 1965
1965	158.069 1970
1970	185.473 1975
1975	218.305 1980
1980	257.908

Bitlis nüfusunun değişme hızındaki değişmeler, doğurganlık düzeyi ve göç olgusu gibi iki temel etmene bağlıdır. İlde doğurganlık ortalamasının Türkiye ortalamasının çok üstünde olması, nüfusun ülke genelini aşan bir hızla büyümesini sağlamaktadır.

¹⁰⁵ Yurt Ansiklopedisi, C. II, s. 1384.

1955'ten sonra ilin tarıma dayalı durağan ekonomik yapısının, hızlı nüfus artışına bağlı büyüyen çalışma çağındaki genç nüfusa yeterli iş olanakları sağlayamaması, bu nüfusun önemli bir bölümünün il dışına göçmesine neden olmuştur.¹⁰⁶ Bitlis nüfus büyüklüğü açısından iller arasında yapılan sıralamada 1980'de 58. sırada yer almaktaydı. Tatvan'ın 1950'de 1980'e yaklaşık 4 kat büyüyerek, nüfus büyüklüğü bakımından ikinci, nüfus yoğunluğu açısından ise birinci önemli ilçe olmasında, askeri özelliğin etkisi vardır. D.İ.E. envanterinde 1980 nüfus sayımına göre Bitlis ve ilçelerinde nüfus yoğunluğu şu şekildedir;

Bitlis(Merkez) İlçesi	: 68.132
Adilcevaz İlçesi	: 26.950
Ahlat İlçesi	: 34.217
Hizan İlçesi	: 43.790
Mutki İlçesi	: 38.004
Güroymak İlçesi	: 37.030
Tatvan İlçesi	: 81.992

1955'te Bitlis'te yaştaki faal nüfus 53 bin kişi idi. Bu sayı on yılda en çok %11 artarak 1965'te 59 bin olmuştur. 1965-1975 döneminde ise faal nüfusun daha büyük bir gelişme göstererek 1975'te 76 bine yükseldiği görülmektedir. Bitlis'te ekonomik bakımdan nüfusun en önemli bölümü tarım ve hayvancılık kesiminde çalışmaktadır. 1955'te Bitlis'te ekonomik bakımdan faal nüfusun %85'i tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Sanayi kesiminde çalışanların oranı ise 1955-1965 arasında (%3,5'ten %3,9'a) sınırlı olsa bir gerileme göstermiş, 1975'te bu oran %3'e düşmüştür. 1892 tarihli salname ekine göre Bitlis Sancağı'nda toplam 77.008, Muş Sancağı'nda 125.029, Siirt Sancağı'nda 75.931, Genç Sancağı'nda 400.253 kişi bulunmaktadır.

Muş Sancağı'nın ahalisi İslam, Ermeni, Katolik ve Protestandır.¹⁰⁷ Siirt Sancağı ahalisi İslam, Ermeni, Keldani, Katolik, Süryani, Protestan ve Yezididir.¹⁰⁸ Genç Sancağı ahalisi İslam ve Ermenidir. Medeniyet aleminde varlığını ispatlayan nice bilgin, erdemli kişiler ve

¹⁰⁶ Yurt Ansiklopedisi, C. II, s. 1384.

¹⁰⁷ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 198.

¹⁰⁸ Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 231.

şeyhlerin önde gelenlerinden Selahaddin Eyyubi ve geçmiş zamanlarda Bursa’da müderris olup, Sultan Orhan Hazretleri zamanında vezirlik yapan Hayruttin Paşa namıyla meşur olan Mevlana Taceddin Kürdî ve Meşhûr Rüstem Zal Hürmüz bin Nüşirevanın ve Sasaniye’den Keykubad’ın Pehlivan ve mutemelleri Behram Çupin ve Rüstem-i Zâl ve Çehmekin ve herkesçe bilinen Kerkin Milat ve Hüsrev Perviz devrinde şöhret bulan Şirin ve Ferhad adlı eserin sahibi Hüsameddin Bitlisî ve meşhur Heşt Bi-Hiş (İdrisî Bitlisi’nin 8 Osmanlı Padişahı için yazdığı eser) tarihinin yazarı olup Osmanlı Devleti’ne pek çok hizmeti olmuş Mevlana İdrisî Bitlisi ve bunun mahdumu olup Osmanlı Devleti’ne önemli hizmetlerde bulunmuş olan Ebû’l Fazıl Efendi ve Şeyhül İslam Abdulhallak bin Şeyh Hasan el-Hizani ve Sultan Selim Han Hazretleri’ne hizmetlerinde bulunmuş ve Selimiyye Kasidesi’ni söyleyen şair meşhur Şükrü ve yalnız bu vilayet dahilinde bulunup isim ve şöhretleri salnemenin son kısmında bulunan nice şeyh, bilgin ve erdemli kişiler hep Kürtlerden oldukları gibi bu civarda rahmet olan büyük mareşal Hidâyet Paşa dahi bu kavme mensup olup Siirt ahalisindendir.¹⁰⁹ H.1310 (M.1892) tarihli sâlnâmede tablo halinde Bitlis merkez ve diğer kazalarındaki kadın erkek nüfus belirtilmiştir

1.7.1. Eğitim

Bitlis’te H.1316.1317.1318(M.1898.1899.1900) tarihli sâlnâmeye göre Bitlis (merkez) Kazası’nda Dar’ül Muallimin Mektebi,¹¹⁰ Rüşdiyye Mektebi,¹¹¹ İnas (kadın) Rüşdiyyesi,¹¹² Kızıl Mescid Mahallesi İptidai Mektebi, Taş Mahallesi İptidai Mektebi, Zeydan Mahallesi İptidai Mektebi¹¹³ ve Askeri Rüşdiyye Mektebi¹¹⁴ bulunmaktadır. Noşin Nahiyesinde; Kotni Karyesi İptidai Mektebi, Seyhan Nahiyesi İptidai Mektebi, Noşin (Hamidi) Mektebi¹¹⁵ bulunmaktadır. Rabat Nahiyesinde; Rabat İptidai Mektebi, Nahiye (Hamidi) Mektebi¹¹⁶ bulunmaktadır. Simek Nahiyesinde; Haris Karyesi İptidai Mektebi, Simek (Hamidi) İptidai Mektebi¹¹⁷ bulunmaktadır. Şetek Nahiyesinde; Surim Karyesi İptidai Mektebi, Şetek (hamidi) İptidai Mektebi bulunmaktadır.¹¹⁸ Ahlat Kazası’nda; Ahlat

¹⁰⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 161-162.*

¹¹⁰ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 111.*

¹¹¹ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 111.*

¹¹² *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 111.*

¹¹³ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 112.*

¹¹⁴ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 132.*

¹¹⁵ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 142.*

¹¹⁶ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 142.*

¹¹⁷ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 143.*

¹¹⁸ *Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 143.*

Rüşdiyye Mektebi, Hulik Karyesi İptidai Mektebi, Ağcıviran İptidai Mektebi, Yoğurtyemez Karyo İptidai Mektebi bulunmaktadır. Hizan Kazası'nda; Kulpik Karyesi İptidai Mektebi, Hakif Nahiyesi Hamidiyye İptidai Mektebi, Uçum Nahiyesi Hamidiyye İptidai Mektebi bulunmaktadır.¹¹⁹ H.1310 (M.1892) tarihli salnemenin ekinde vilayet maarif idaresinden alınan malumata göre Bitlis Vilayet dahilinde bulunan mekteb, muallim heyeti ve öğrenciler şu şekilde belirtilmiştir:

Vilâyet-i Maârif İdâresinden Alınan Malûmâta Nazaran Vilâyet Dâhilinde Bulunan Mekâtib ve Hey'et-i Muallimîn ve Şâkirdânı						
Mevki	Muallim-i evvel	Rütbe	Muallim-i sani	Rika muallimi	Sülüs muallimi	Mevkii
Bitli	Hacı Tevfik Efendi	Müderres	Hacı Saîd Efendi	Şemsi Efendi	Halil Bey	70
Muş			Mehmed Zeki Efendi	Yahya Naci Efendi	Şemsi Efendi	40
Siirt			Hüseyin Efendi	Eşit Efendi		60

¹¹⁹ Salname, H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900), s. 153-154.

Genç			Munhal	Abdulaziz Efendi		15
Ahlat			Halil Efendi			60

1892 yılı sâlnâme ekinde Bitlis Vilayeti'ne bağlı sancaklardaki medrese, mekteb, kız ve erkek öğrenci sayıları şu şekilde belirtilmiştir.

Medarisi İptidai ve Sıbyan Mekatibi					
Mevki-i	Aded-i Müderrsi	Talebesi	Aded-i mekatip	Şakirdan	
				Züku	İnas
Bitlis	9	97	25	764	97
Muş	13	195	17	491	202
Siirt	33	229	32	808	213
Genç	12	98	15	242	71
Toplam	67	489	89	2.305	583

Bitlis merkez sancağında Katolik ve Keldani cemaatine ait mektep ve öğrenci bulunmamaktadır. Salname ekindeki malumata göre azınlıklar içerisinde nüfusun çoğunluğunu Ermeniler oluşturmaktadır. Bunun için azınlık mekteplerinin çoğu Ermenilere aittir.

1.7.2.Bitlis Medreseleri

H.1310 (M.1892) tarihli sâlnâmeye göre: Merkez sancağa bağlı Ahlat Kazası'nda 7 medrese¹²⁰ İspayirt Nahiyesi'nde 3 medrese,¹²¹ Muş merkez kazasında 9 medrese¹²² Muş Kazası'nın Kesur Nahiyesi'nde 9 medrese,¹²³ Handeris Nahiyesi'nde 7 medrese¹²⁴ Muş'un Malazgirt Kazası'nda 7 medrese,¹²⁵ Bulanık Kazası¹²⁶ ve Sason Kazası'nda 4 harabe medrese¹²⁷ Siirt Kasabası'yla Tellü Karyesi arasında 15 medrese¹²⁸ Siirt'in Pervari Kazası'nda 5 medrese vardır.¹²⁹ Bitlis Vilayetinde Şerefiye, İhlasiye, Hatuniye, Şükriye, Hacı Bekkiye adlarında medreselerin bulunduğunu salnamede görüyoruz. 1892 tarihli salname ekine göre vilayette toplam 110 medresenin olduğunu görülmektedir.

1.7.3.Cami ve Mescitler

Cami halkın eğitim faaliyetlerinin yürütüldüğü ve ibadetlerin yapıldığı yerdir. Mescid secde edilerek namaz kılınan yer, küçük cami anlamına gelmektedir. Osmanlı devletinde mescitler sadece vakit namazlarının kılındığı yer anlamında kullanılmıştır. Camiler şehirlerde, mescidlerde köylerde sosyal hayatın şekillenmesinde etkili olmuşlardır. 1892 tarihli sâlnâme ekine göre vilayet dahilinde toplam 747 cami ve mescid bulunmaktadır. Bunlardan 107'si Bitlis (Merkez) Vilayeti'nde, 15'i Ahlat'ta, 98'i İspayirt ve Hizan'da, 19'u Mutiki'de 27'si Muş'ta, 6'sı Elmalı-Malazgirt'te, 11'i Bulanık, 7'si Varto, 8'i Sason, 46'sı Siirt, 219'u Erüh ve Dirgöl'de, 14'ü Rıdvan ve Garzan'da, 95'i Zirki ve Şirvan'da, 13'ü Genç'te, 12'si Çabakçur'da, 5'i Kulp Kazası'ndadır.

1892 Tarihli Sâlnâmede merkeze bağlı Ahlat Kazası'nda merkez kazanın yedi mahalleden oluşan bir kasaba olup kasabada bulunan kale içinde iki caminin olduğu belirtilmektedir. Kale içindeki camilerden biri Sultan Selim Han Evvel Hazretleri asrında 932 tarihinde Hayr İskender Paşa ve Kadı Mahmûd Efendi, İki Kubbe Mahallesindeki cami-i şerifde 886 tarihinde Bayındır Bey tarafından inşâ olmuştur. Muş'un Varto Kazası'na bağlı Kümüküm Kasabasıyla Kirs, Diyadin, Çeharbehâr, Zernik ve Leylek Karyeleri'nde 6 mescid

¹²⁰ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 188.*

¹²¹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 189.*

¹²² *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 19.*

¹²³ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 202. 333.*

¹²⁴ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 203.*

¹²⁵ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 206.*

¹²⁶ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 212.*

¹²⁷ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 222.*

¹²⁸ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 232.*

¹²⁹ *Salname, H. 1310 (M. 1892), s. 252.*

olup dördü Mesud dönemine aittir. Muş'un Sason Kazasında 7 cami olup, bu camilerden Şemdin Ağa Cami'inde bulunan dört havuzun suları yaz mevsiminde soğuk kış mevsiminde sıcaktır. Süleyman ve Mehmed Bey Camileri sarnıç çinilerle süslüdür.



İKİNCİ BÖLÜM

2. CUMHURİYET DÖNEMİNDE BİTLİS

2.1.Bitlis'in İşgali ve Kurtuluşu

“Osmanlı Devleti 1912 yılında başlayan Balkan Harbi'nden yenik çıkmıştı. Birçok toprak kaybının yanında çok sayıda asker ve malzeme kaybına uğramıştı. Balkan Harbi'nin yaraları sarılmadan Almanların oyunuyla I. Dünya Harbi'nin içine girilmiştir. Birçok cephede birden savaşmak zorunda kalan Türk milleti, çok canlara

mal olmuş, çok acılar çekmiş olduğu bir Kafkas Cephesi yaşamıştır.

Savaşın ilânıyla beraber seferberlik emri Bitlis şehrinde halkın görebileceği yerlere sabah erkenden asılmıştır. Seferberlik yazısını okuyan halk, Bitlis askerlik şubesine giderek askere yazılmıştır. Bu kabileyi takiben Bitlis şehrinde birçok kabile Kafkas Cephesi'ne yollandır. 40.000 kişilik 10 uncu Kolordunun bir kısmını teşkil eden Bitlis uşaklarının ekseriyeti şehitlik mertebesine yükselmiştir.

Bu şehitler, Sarıkamış Harekâtı sırasında Allah-u Ekber Dağlarında donarak, hayatlarının baharında göçmüşlerdir. Rus Çarı Deli Petro'nun vasiyeti gereği yıllardan beri sıcak denizlere ulaşma hayalleri içinde yaşayan Çarlık Rusya orduları harekete geçmiş, Ermeni asıllı General Yudenich'in Başkomutanlığındaki Kafkas Ordusuna Anadolu'nun doğusunun işgali emri verilmiştir. Bu emir üzerine Kafkas Ordusuna bağlı 4 üncü Kafkas Kolordusu Doğu Anadolu'ya girmiştir. Kısa bir süre içerisinde Doğu Anadolu'nun birçok şehrini işgal eden Rus birlikleriyle ona öncülük eden gözü dönmüş Ermeni çapulcuları Bitlis sınırlarına dayanmıştır.¹³⁰

1915 yılının Temmuz ayının bir Ramazan gecesinde, Rusların Bitlis'i işgal etmek için Başhan mevkiine geldiği haberi alınmıştır. Bu haberi alan bütün Bitlis halkı, çocuklarının ellerinden tutarak göç için yollara düşmüştür. Ancak Bitlis'teki Türk askerinin ve milis kuvvetlerin dirayetli savunması sonucunda Ruslar Bitlis'e giremeyerek geri çekilmiştir. Ancak bu sevinç fazla sürmemiş, Şubat 1916 sonlarında Rus askeri ve Ermeni intikam tugayları tekrar Bitlis kapılarına dayanmıştır.¹³¹ Bitlis'i savunan kuvvetlerin toplamı 1400-2000 kişi arasındaydı. Bu birliğin 600 kişilik kısmı milis kuvvetlerden teşekkül etmişti. Piyade Yarbay Ali Çetinkaya komutasındaki Türk birliği, silah, cephane ve asker bakımından kendisinden çok fazla olan Rus ve Ermeni birlikleriyle savaşmak zorunda kalmıştır. Bütün direnmelere rağmen, Rusya'nın Bitlis'teki Ermeni olayları ve Müslüman ahalinin katledilmesinde büyük payı olmuştur."Bitlis'in Rus işgaline uğraması Ermenileri cesaretlendirmiştir.1915 Temmuz ortalarında Rusların Bitlis sınırına kadar gelmeleri üzerine halkın çoğu göç etmiş ve büyük bir kısmı bir daha geri dönmemiştir. Günlerce Bitlis boğazını aşmayı deneyen General Abasiyef komutasındaki Rus birlikleri şehregiremeyeceklerini

¹³⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, II. Cilt, 2. Kısım, (Kafkas Cephesi, 2. Ordu Harekâtı- 1916-1918) s. 48.

¹³¹ Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 49, Ankara-2001, I, s. 41.

anlayınca, bir hileye başvurmuşlardır. Beyaz elbiseler giymiş Ermeni ve Rus askerleri gece karanlığından faydalanarak Güzeldere Yaylası'ndan Dideban Dağına çıkmış ve orada gözetleme kulesinden, Rusların hareketlerini şehirdeki asker ve halka ateş yakarak duyurmakta olan 16 Türk askerini şehit etmişlerdir. Lejyonlar,(Ermeniler) Rus kuvvetleri ile beraber Van bölgesinin yeniden işgalini gerçekleştirmiş ve 1916 yılında da Köprüköy ve Hınıs Kalesi Ruslar tarafından ele geçirilerek Erzurum, Muş ve Bitlis'i hedef alan bir askerî operasyon başlatılmıştır. Erzurum'un alınması ve Muş vadisinin işgali, Rus kuvvetlerine hücum hattını Sivas, Harput ve Diyarbakır yönünde sürdürerek; Türklerin Transkafkasya operasyonlarını temelinden sarsma imkânı sağlamıştır. Rus Kafkas Ordusu Genelkurmayından Muş ve Bitlis'i işgal emrini alan 4. Kolordu Komutanı, bu bölgeye öncelikle General Abatsieff'in 6 tam 1 eksik tabur, 10 top ve 3 Kazak süvari bölüğünden oluşan yürüyüş kolunu sevk etmiştir. 1916 Ocak sonunda bu yürüyüş kolu Nemrut dağı (Van Gölü'nün batı kıyısı) bölgesini işgal ve Bitlis saldırısını başlatmıştır. Gölü kuzeyden dolaşan ve yürüyüş koluna dâhil 1. Lejyon'da 3 Kazak Süvari Birliği ve 2 top vardır. Lejyon, 12 Şubat'ta Adilceviz'i ve ardından Ahlât'ı işgal etmiştir. 19 Şubat'ta yürüyüş kolu General Abatsieff'in Bitlis'teki kuvvetlerine katılmış ve gölün güneybatı kıyısındaki Tatvan'ı işgal emrini almıştır.¹³² Bu operasyon 20 Şubat'ta tamamlanmıştır. Bünyesinde 2. Lejyonu barındıran yürüyüş kolu ise 15 Şubat'ta Muş'u işgal etmiştir. Bu şekilde Şubat ayı sonuna doğru General Abatsieff Grubu, Muş - Hasköy - Tatvan hattını işgal etmiş ve bölgede gölün güney kıyısından bir süredir ilerlemekte olan yürüyüş koluyla birleşmiştir. General Abatsieff, Bitlis'teki Türklerin saldırı başlatacakları konumu tutmak amacıyla 1 piyade taburu ve 2 topla desteklenen 1. Lejyona, Bitlis Boğazı'nı ele geçirme emrini vermiş; fakat Lejyon bu görevde başarılı olamamıştır. Genel saldırı, 28 Şubat'ta başlamış; birlikler üç yürüyüş kolunda toplanmıştır: 1. Lejyon, merkezdeki yürüyüş kolunda, 2. Lejyon ise sağ kolda yer almaktadır. Dik tepelerde ağır bir kar yağışı altında ilerleyen birlikler, 29 Şubat'ta büyük bir taarruz muharebesine katılmış ise de, Türk bölgesini ele geçirmeyi başaramamıştır. Gün batımıyla birlikte çatışmalar sona erdiğinde Lejyon, 15 ölü ve 55 yaralı vermiştir. 2/3 Mart gecesi, bir gece saldırısı planlanmış ve birlikler, tek bir kurşun atmadan Türk mevzilerine sızmış

¹³² Hikmet Özdemir, "Ermeni Asıllı Rus General Korganoff'a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri", İstanbul Harp Akademileri Basımevi, 2010, s. 29.

ve 2 dağ topu ile birlikte savunma hattı ve Bitlis şehri ele geçirilmiştir. Bitlis'in işgalinden sonra 1. Lejyon, Muş - Bitlis yolunun Kürt baskınlarına karşı korunması için görevlendirilmiştir.¹³³ *"Ruslarınbu askerleri öldürmesiyle şehre haber verecek kimse kalmadığından 3 Mart 1916 tarihinde sabah saat 5.30 da şehir Ruslar tarafından kolayca işgal edilmiştir. Bu işgal üzerine 40.000 nüfuslu Bitlis halkının büyük bir çoğunluğu 6 metreye yakın kar kalınlığına rağmen güneye doğru göçe başlamış, Mart 1916'da gerçekleşen bu göç sırasında büyük bir kısmı telef olmuştur. Halk, yanlarında götürdüğü körpe çocukları taşıyamayınca 1-5 yaş arasındaki bütün çocukları köprü altlarına bırakarak kaçmışlardır. Sadece Deliklitaş'tan Duhan Deres'ne kadar bırakılan çocukların sayısı 1000'i aşmıştır."*¹³⁴ 3 Mart 1916 tarihine Bitlis işgal edilmiştir.¹³⁵ İşgalden sonra özellikle Rus birliklerinin içerisinde bulunan ve Ermenileri felakete sürükleyenlerden birisi olan Antranik'in kurmuş olduğu 'Ermeni İntikam Tugayları' şehir merkezine dağılarak, zamanında göç edememiş kimsesiz, yaşlı ve hastaları katletmeye başlamışlardır. Bu durumu Rus Generali Maslofski şöyle anlatmaktadır: Bitlis'in zaptından sonra "3 Mart öğle zamanı Antranik'in komutasındaki 1 inci Ermeni Taburu (İntikam Taburu) gece hücumundan evvel arkada bırakılmış olduğundan, boğaza girerken mücadele almadan şehre girmiş ve birçok Türk ailelerin toplanmış oldukları Amerikan Hastanesine koşmuşlar ve intikam kastiyle öldürmeye teşebbüs etmişlerdir."¹³⁶ Bu işgalle beraber Bitlis, ikinci büyük göç olayını yaşamıştır. Göç edemeyip şehirde kalanlar Ermeni kurbanı olurken, göç edenler ise çetin kış şartları altında açlık, sefalet ve çapulcuların kurbanı olmuştur. Göç eden halk, götüremediği 1000'den fazla çocuğunu köprü altlarında, kar kümelerinin yanında ölüme terk etmiştir. Bitlis geçitleri'nin Rusların eline geçmesi Türk Genel Kurmayı'nı düşündürmeye yönelmiştir. Bu geçitlerin düşman eline geçmesi; Diyarbakır, Adana, Halep, Bağdat yolunun düşmana açılması manasına geliyordu. Bitlis'in acil olarak geri alınmasına karar veren Türk Genel Kurmayı, Çanakkale savaşlarında büyük kahramanlıklar göstermiş ve o tarihlerde Edirne'de istirahatta bulunan 2 inci Ordunun, öncelikle 2 inci Orduya bağlı 16 ıncı Kolordunun acilen Bitlis

¹³³ Özdemir, a.g.e., s. 30.

¹³⁴ Yılmaz Karadeniz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkie*, Volumes 6/1 Winter, 2011, s.1.

¹³⁵ Özdemir, a.g.e., s.31.

¹³⁶ Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 49, Ankara-2001, I, s. 54.

cephesine gönderilmesine karar vermiştir. Bu Kolordunun komutanlığına Anafartalar kahramanı Mustafa Kemal'i atamıştır. Albaylıktan Generalliğe yükseltilen Mustafa Kemal 27 Mart tarihinde ilimizi ziyaret etmiş, gerekli talimatları verdikten sonra karargâhını kurmuş olduğu Silvan'a geri dönmüştür. Temmuz ayı sonlarında taarruz için tekrar Bitlis'e gelmiştir. Bitlis'te 16 ncı Kolordunun 5 inci Piyade Tümeni bulunuyordu. Bu Tümen 13, 14 ve 15 inci Piyade Alaylarından oluşmaktaydı. Yine bu tümenin yanında sayılarının 2000 - 3000 arasında olduğu tahmin edilen Şeyh Muhammed Diyaüddin (Hazret), Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey ve diğer milis birlikler bulunmaktaydı. 1 Ağustos 1916 tarihinde Mustafa Kemal tarafından taarruz emri verilmiş, 8 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis, istiklaline kavuşmuştur.¹³⁷ 5 ay 5 gün düşman işgalinde kalan Bitlis, savaş sonrası harabeye dönmüştür. Savaşın ağır faturası halen günümüzde çekilmektedir. Savaşla beraber başlayan göç hareketleri, bütün hızıyla günümüzde de sürmektedir. Bitlis'in kurtuluşu, Türk'ün makûs talihinin yenildiği gündür. Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'yla beraber Anadolu'da işgal edilen vilayetler içinde istiklaline kavuşan ilk şehirdir. Bu kurtuluş, milli mücadelenin ilk kıvılcımdır.”

2.2.Cumhuriyet Döneminde Bitlis

Doğu Anadolu'nun kalkındırılması amacıyla yapılan çalışmaların en önemlilerinden birisi Milli Eğitim Bakanlığı'ndan üç Türk Üniversitesi Rektörlüklerine gönderilen 11.6.1951 tarih ve Üniversiteler Bürosunun XIV/5366 sayı ile gönderilen yazıda “Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor” da, şu hususlar dikkati çekmektedir:

Doğunun İktisaden kalkındırılması için endüstri, ziraat ve hayvancılığın geliştirilmesi üzerinde durulmuş, bilhassa ziraat ve hayvancılığı layıkıyla geliştirilmesi

¹³⁷ Fahri Çeliker, "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S.8, 1987 ,s.392.

için orman ve su konularının ele alınmasına önem verilmeye çalışılmaya başlanmıştır. Bitlis ve bütün Doğu Anadolu da geniş mntıkalar üzerinde orman yokluğunun neticesi olarak sel tahribatı, toprak yıkanmaları ve taşımaları görülmektedir. Bu durum doğunun manzarası kadar su ekonomisini de bozmuştur. Ovalardaki ziraat ve mera sahaları kısıtlıdır. Ziraat ve mera topraklarına atılması lazım gelen hayvan gübresi tezek olarak yakılmaktadır. En önemli mesken inşaat malzemesi olan kerestenin kıtlığı, doğuda bir çok vatandaşları iptidai toprak yığınları arasında yahut toprak altında barınmaya mecbur etmiştir.

“Bitlis ve diğer doğu vilayetlerinin ziraat yapılan ve yapılacak olan sahalarında genel bir kuraklık göze çarpmaktadır. Yağış miktarını artırmak mümkün olmayacağına göre verimli bir ziraat için mevcut rutubetin arazi sathınca akıp gitmesine yahut buharlaşarak kaybolmasına mani olmak suretiyle muhafazası ve ondan azami istifadeyi temin etmek çareleri aranmalıdır. Bu çarelerin başında kültür teknik ve ormancılık tedbirleri vasıtasıyla kuraklıkla mücadele başta yer alır. Rusların geniş Ukrayna steplerinde, Amerikalıların kuzey Dakato’da ve kuzey Texas’a kadar uzanan sahalarda ve Tenesi vadisinde bu konuda geniş ve olumlu çalışmalar mevcuttur. Amerikalılar bir çok kurak mntıkaları verimli ziraat yapacak bir hale getirerek kalkındırmayı ve refaha ulaştırmaya muvaffak olmuşlardır.”¹³⁸

Bizimde aynı çalışmaları yürütmek suretiyle Doğu’yu kalkındırabiliriz ifadeleri yer almaktadır.¹³⁹

Cumhuriyet’in devraldığı sosyoekonomik mirasın sınırlı imkânları, eldeki kaynakların en verimli biçimde ve ülke gerçeklerine uygun olarak değerlendirilmesini, her zamankinden daha önemli kılmaktaydı. Bu gerçek, Doğu Anadolu’nun çetin coğrafi şartları ile birleşince, bölgenin geleneksel tarıma dayalı yapısının devamını ve bunun doğal sonucu olarak gelişme hızındaki nispi yavaşlığı da beraberinde getirmiştir. Buna karşı 1930’lu yıllardan sonra ekonomide politikanın radikal devletçilik ile yeni bir sanayileşme olarak görülen bu dönemde harcamalar genellikle askeri ve savunma amaçlı harcamalar ön plana çıkmıştır.¹⁴⁰

¹³⁸ Doğu Üniversitesi Hakkında Rapor, İstanbul, 1951, s. 46-47.

¹³⁹ a.g.e. s. 49.

¹⁴⁰ Sait Aşgın, “Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu’ya yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)”, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara, 2000, s. 107.

1922-1938 yılları boyunca bütün yurt için geliştirilen ekonomik kalkınma stratejisinin temel hedefleri şöyle sıralanabilir:¹⁴¹

- a- Herkese iş sağlanması (tam istihdam),
- b- Hızlı ekonomik kalkınma,
- c- Kişiler arasındaki büyük gelir farklılıklarının giderilmesi (dengeli gelir dağılımı),
- d- Gelir harcama dengesinin sağlanması,
- e- Tüm bölgelerin kalkındırılması (Bölgeler arası dengeli kalkınma),
- f- Özel girişimin desteklenmesi,

Bu çalışmalar daha sonraki yıllarda çeşitli şekillerde ele alınmış ve Doğu Anadolu'nun kalkınmasını sağlayacak projeler ortaya konulmaya ve bu projelerin gerçekleşmesine çalışılmıştır. Yapılan çalışmaların ana konuları, ekonomik, sosyal, çevresel, mekansal hususları içermekte idi. Bunlardan birinci hedef olarak ekonomik alanda fert başına geliri ve istihdamı artırmak; sosyal alanda kalkınmayı hızlandırmak ve yaygınlaştırmak; çevresel alanda, çevreyi korumak, iyileştirmek, ve kalkınmanın sürdürülebileceğini sağlamak; mekansal alanda ise, Bitlis dahil olmak üzere alt bölge merkezlerini birer sanayi ve hizmet merkezi olarak geliştirmek ve göçün önünde filtre oluşturmaktı.

“İkinci hedef olarak ta bölgeler arası yapı farkını azaltmak ve gelecekte durdurmak, ekonomik yapıyı çeşitlendirmek, ekonomik fırsatlar meydana getirme ve değerlendirilmesini mümkün kılacak alt yapıyı oluşturmak; bölgedeki sermaye birikimini hızlandırmak, yerel girişimciliği desteklemek ve bölgenin ekonomik potansiyelini harekete geçirmek, bölgenin sürdürülebilir bir ekonomik yapıya kavuşmasını sağlamaktır. Sosyal alanda ise, bölge içi gelir farklılıklarını azaltmak, bölge dışına göçü azaltmak, göçün neden olduğu sosyal tahribatı asgariye indirmek, bölge içinde hizmetlere erişim açısından dengeyi sağlamak, eğitim ve sağlık hizmetleri ile alt yapının kalitesini ve düzeyini yükseltmek, kent ve kırsal alanlarda refah düzeyini yükseltmek, iş gücü seviyesini yükseltmek sosyal güvenlik sistemi ile kapsamların

¹⁴¹ Mustafa A. Aysan, “Atatürk’ün Ekonomik Politikası”, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000, s. 44.

sayısını artırmak ve sosyal yardım koruma sistemlerini geliştirmekti. Çevresel alanda ise, toprak ve su kaynaklarının korunması için meraların ıslahını sağlamak, erozyonu önlemek,” yerleşim alanlarında hayat kalitesini artırmaktı.¹⁴²Bu çalışma programları ülkemizin her tarafında uygulanmaya çalışıldığı, gibi çalışmalardan imkanlar ölçüsünde Bitlis’te nasibini almıştır. Aşağıda Bitlis’in kalkınması amacıyla yapılan kamu harcamaları bu durumun bir göstergesidir.

Çok eski yerleşim yeri olan Bitlis, Diyarbakır’ı dolayısıyla Doğu Akdeniz Bölgesini Van havzasına bağlayan yol üzerinde olup geçmişte oynadığı gelişmiş ticaret merkezi rolünü 1916 yılından itibaren kaybetmiştir.

“Bitlis; 16. Yüzyılda, çevresindeki Tatvan, Ahlat, Muş, Bulanık ve Hınıs nahiyelerikendisine bağlı olan bir Osmanlı vilayeti iken daha sonraları Muş Sancağına bağlı bir kaza olarak 19. yüzyılın ortalarına kadar gelmiştir. 1879’da Siirt, Muş, Genç, Bitlis merkez sancaklarının bağlı olduğu 4 sancak, 19 kaza, 8 nahiye ve 2088 köyden oluşan bir vilayet olan Bitlis, 1919 yılında yeni bir düzenlemeyle ikinci sınıf vilayet olmuş, 1929 yılında ise Muş Vilayeti’ne bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 6 yıl ilçe olarak yönetilen Bitlis, 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 Sayılı Kanunla tekrar il haline getirilmiştir. 4 Ocak 1936 tarihinde yürürlüğe giren bu kanunla Bitlis, Mutki, Ahlat, Hizan ve Kotum ilçelerinden müteşekkil Bitlis Vilayeti kurulmuştur. Bu kanundan kısa bir süre sonra ilçe merkezi Kotum’dan Tatvan’a nakledilmiştir.¹⁴³Ahlât’a bağlı bir bucak merkezi olan Adilcevaz ilçe haline getirilmiş, 1 Mart 1953 yılında son idari şeklini almış iken, 04.07.1987 tarihinde 3392 sayılı kanunla Güroymak Bucağının da ilçe haline getirilerek Bitlis iline bağlanmasıyla bugünkü idari yapısına kavuşmuştur.”

Selçuklu ve Osmanlı Devletlerinin idaresi altında çok parlak devirler geçiren Bitlis, 1916 yılından itibaren sönükleşmiş ve adeta küçük bir tarım kasabasına dönüşmüştür. Nitekim Rus istilası ve Ermeni olayları nedeniyle, mevcut sanayi tesisleri yok edilmiş ve aile konutları büyük ölçüde tahrip edilmiş olan Bitlis’in nüfusu, 1927 yılında yapılan ilk genel nüfus sayımı sonuçlarına göre 9.050 kişiye inmişti. Cumhuriyet döneminde siyasi ve iktisadi yönden Bitlis’in yeniden gelişmeye başladığı

¹⁴² A. Feyzi Bingöl, Asaf Varol, “Bölgesel Kalınmada Doğu Anadolu Projesi (Dap) yaklaşımı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, C.12, S.2, s. 319.

¹⁴³ BCA (Başkanlık Cumhuriyet Arşivi). Dosya: 30.11/1119.9. s. 17.

ve nüfusunun ülke nüfusuna paralel bir artış hızına ulaşmıştır. Bazı dönemlerde meydana gelen olaylardan nüfusunda etkilendiği ve bu dönemlerde göç hareketlerinin hızlandığı dikkati çekmektedir. Nitekim 1927-1990 yılları arasında 333 aile yurt dışına ve 2259 aile de ülkenin çeşitli bölgelerine göç ettiği tespit edilmiştir. Kentin nüfusu kaynak dengesizliği nedeniyle sürekli nüfus kaybetmesinin yanı sıra, asker nüfus sayısındaki azalışı ve güvenlik nedeniyle de göç verdiği bilinmektedir. Bu durum, kentin bazı fonksiyonlarında da değişmelere yol açmıştır.¹⁴⁴

Cumhuriyet döneminde özel bir önem verilen ilde, 1926 yılında ortaokul, 1949 yılında Erkek Sanat Enstitüsü, 1951 yılında lise açılarak eğitim hizmeti getirilmiştir. Okulların açılışı sırasında da anlaşılabileceği üzere, zanaata yönelik okulların açılmasına öncelik verilmiştir. Bitlis ilinde dikkati çeken birinci husus, ilde gerçekleşen kişi başına toplam kamu harcamaları, illerin genel ortalamalarının üzerinde olduğudur. Gerçekten 1946-1950 döneminde %25.81, 1951-1955 döneminde %28.44, 1956-1960 döneminde ise %12.58, iller genel ortalamasının üzerinde toplam kamu harcaması yapılmıştır.¹⁴⁵

Asayiş ve diyanet alanında gerçekleşen ortalama da belirtilen dönemlerin tümünde iller genel ortalamasının üzerindedir. Bundan başka 1946_1950 döneminde adalet ve bayındırlık, 1951-1955 döneminde adalet ve milli eğitim, 1956-1960 döneminde ise bayındırlık alanlarında, genel ortalamaların üzerinde kişi başına harcamalar gerçekleşmiştir.

Bitlis ilinde, sektörler içerisinde görece olarak en fazla kişi başına kamu harcaması yapılan alanlar; iller genel ortalamasının %55 üzerinde harcama gerçekleşen diyanet, %46 fazla harcama gerçekleşen bayındırlık, %28 fazla harcama gerçekleşen asayiş ve %8 fazla harcama gerçekleşen adalet alanıdır. Diğer bir ifade ile diyanet, bayındırlık, asayiş ve adalet alanlarına öncelik verilmiştir.¹⁴⁶

Milli Eğitim hizmetleri de, Bitlis'te önem verilen bir alan olmuştur. Bu alanda gerçekleşen kişi başına kamu harcaması, iller genel ortalamasının yalnızca %1 gerisinde kalmaktadır. Diğer yandan, doğu illerinin ortalamasının oldukça üzerinde bir

¹⁴⁴ Kenan Arıncı, "Geçmişteki Önemi Azalmış yerleşimlerine bir örnek Bitlis" *Doğu Coğrafyası Dergisi*, S. 1, s. 82-83.

¹⁴⁵ Sait Aşgın, *a.g.e.*, s.205-206.

¹⁴⁶ Aşgın, *a.g.e.*, s. 206.

harcama ortalamasına ulaşması, doğu illeri içerisinde Bitlis iline milli eğitim alanında özel önem verildiğinin bir göstergesidir.

Bitlis ilinde, iller genel ortalamasından daha düşük kamu harcaması gerçekleşen iki sektör sağlık ve tarım alanıdır. Sağlık hizmetlerinde iller genel ortalamasının 1946-1950 döneminde %3.61 daha düşük iken, bu oran 1951-1955 döneminde %17.94, 1956-1960 döneminde ise %30.29 olmuştur.¹⁴⁷

Bitlis İli'ne ilişkin bir başka dikkati çeken nokta, belirtilen dönemlerin tümünde, ilde tahakkuk eden kamu gelirlerinin tahsil edilme yüzdesinin, iller genel ortalamasının üzerinde olmuştur. 1946-1960 döneminde iller genelinde gerçekleşen kişi başına kamu geliri ortalamasını 100 kabul ederek bu dönemde Bitlis ilindeki kişi başına kamu geliri ortalaması 17.61 tl. düzeyindedir. Bu, iller genel ortalamasının %82.39 gerisindedir. İlde gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ortalaması 75.46 tl. olmuştur. Bu aynı dönemde doğu illeri ortalaması için hesaplanan ortalamadan %41.21; iller genel ortalaması için hesaplanan ortalamadan ise %21.97 daha fazla düzeyde kişi başına kamu harcamasının Bitlis'e yapıldığını gösterir. 1946-1960 döneminde gerçekleşen kişi başına kamu harcaması ve kamu geliri ortalamaları dikkate alındığında Bitlis'te, kamunun elde ettiği gelirin dört katından daha fazla kamu harcaması yapıldığı anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi Bitlis İli, doğu illeri içerisinde özellikli bir yere sahiptir.¹⁴⁸

Cumhuriyet dönemi öncesinde olduğu gibi, Cumhuriyet döneminde de, Bitlis kentinin ekonomisine asker nüfusun katkısının büyük olduğu bilinmektedir. Zaman zaman sayısı 20 bine ulaşan asker nüfus, 1972 yılına gelindiğinde hızla azalmaya başlamıştır. Çünkü Bitlis'te bulunan 10. Tümen, 1972 yılında Ağrı ilinin Patnos ilçesine, 18. Piyade Tugayın da Tatvan ilçe merkezine nakledilmişti. Bu durum Bitlis'in garnizon şehri niteliğini de değiştirmiş ve kentin ticaret fonksiyonunu olumsuz yönde etkilemiştir. Aynı dönemde asker nüfusuna paralel olarak kentte bir takım göçler de meydana gelmişti.¹⁴⁹ Bölgede kış mevsiminin sert ve uzun sürmesine bağlı olarak, çalışma sezonunun kısa olması şehrin kalkınmasını da olumsuz olarak etkilemiştir ve etkilemeye devam etmektedir. Üretime girdi teşkil eden her türlü

¹⁴⁷ Aşgın, *a.g.e.* s. 207.

¹⁴⁸ Aşgın, *a.g.e.*, s. 207-208.

¹⁴⁹ Arıncı, *a.g.m.*, s. 83.

hammadde ve malzemenin bölge dışından tedarik edilmesi, üretim maliyetlerinin yüksek olmasını etkilediği gibi tüketiciyi de zor durumda bırakmaktadır. Bölgenin iklim şartları aynı zamanda çalışma alanlarında kalifiye elemanların da bölge dışına göç etmesine ve buna bağlı olarak da iş sahasını etkilenmektedir. Fiziki ve beşeri göç eğiliminin yüksek olması, buna karşılık kalitesizliğin yanında halkın gelirine ve şehrin kalkınmasına olumsuz olarak etkilemiştir. Cumhuriyetin kuruluşundan sonra kalkınma çabasında olan Bitlis, ilk modern sanayi kurulmasında da fazla gecikilmiş ve 1903 yılında su gücüyle çalışan bir un fabrikası kurulmuştu. Bir Alman teknik ekibinin yardımıyla kurulan Barutçu Un Fabrikası, üretimine 1938 yılına kadar devam ettikten sonra, II. Dünya Savaşı nedeniyle devletleştirilmiş ve üretim 3. Ordu'nun ihtiyacına ayrılmıştı.¹⁵⁰Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, ticaret ve sanayinin Bitlis içinde, önem taşıdığı dikkati çekmektedir. Ancak günümüzdeki sanayi ve ticaret iş yerinin sayısının ve ticaret aktivitelerinin yüksek olduğu söylenemez. Bitlis'te Cumhuriyetle beraber kurulan ticaret ve sanayi atölye tipi işletmelerden öteye gitmemiştir.

Bitlis ilinde 3.8.1951 günlü 5826 sayılı kanun ile Sason yasak bölgesinin yasaklığı kaldırılmış ve yerlerin kalkınması için Devlet, Bayındırlık ve Sağlık Sosyal Yardım Bakanlıkları mütehassıslarından bir heyet'in bu yerlerde kurulacak köy yerlerini tespit etmek üzere Bitlis'e gönderilmiştir. Aynı yıl kurulan iki toprak komisyonu çalışmalarını yapmak üzere 1952 ilkbaharında çalışmalara başlamıştır.¹⁵¹

2.3.Bitlis İlinin Genel Görünümü (1945-1950)

Cumhuriyet hükümetleri Bitlis'in kalkınması için yapılabilecek çalışmaların bir ihtiyacın sonucu olarak ortaya çıktığı ve yapılması gerektiği konular olarak bakmak gerekir.1940-1955 yıllarında Bitlis'in genel görünümü şöyleydi:

2.4. Bitlis'in Tarihi ve Kültürel Varlıkların Tespiti ve Envanter Çalışması

“Bitlis'in tarihi dokusu, şehrin ortasında yer alan kale ve etrafında şekillenmektedir. Günümüzde hızla bozularak değişime uğrayan bu dokunun eski durumu hakkında bilgi veren yazılı ve görsel kaynaklar kısıtlıdır. Bu kaynakların en erken tarihli olanlarından

¹⁵⁰ Arınç, a.g.m., s. 87.

¹⁵¹ BCA., Dosya: 30.01. 117.737.6. s. 1.

biri Matrakçı Nasuh'un XIV. yüzyıla ait Bitlis Kalesi Minyatürü'dür. Nasuh'un minyatüründe kale ve aşağı şehirde yoğun bir yapılaşma dikkat çekmektedir.¹⁵² Kaledede tasvir edilen cami, hamam, han ve konutlardan oluşan mimari dokudan hiçbirisi günümüze ulaşamamıştır.

Minyatürde asıl kaleye göre daha küçük bir alanda gösterilen aşağı kentin bugüne taşıyamadığı kültür varlıkları ise bilinmezliğini korumaktadır. Bölgenin XIV. yüzyıldaki siyasi tarihi hakkında bilgi veren Şerefnâme'de zaman zaman bazı mimari yapıların adı geçse de, bunların kent dokusuyla ilişkileri ya da mimari nitelikleri konusunda bilgi edinmek mümkün değildir.”¹⁵³ “Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi, kentin kültürel ve sosyal dünyasının yanında mimari yapıları hakkında da ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Seyahatname 'de, “Şenlikli bir mâmur şehir” olarak tanımlanan Bitlis'te 6 cami, 17 mescit, 3 medrese, 70 mektep, 70 çeşme, 20 tekke, 8 saray, 9 han, 11 köprü, 5 şehir hamamı, 5000 konak, 1200 dükkândan oluşan pazar yerinden söz edilmektedir.”¹⁵⁴ Vakıflar Genel Müdürlüğünün yayınladığı Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler adlı çalışmanın ikinci cildinin büyük bir bölümü Bitlis'e ayrılmıştır. Bu ciltte Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bitlis, Bolu ve Burdur illerindeki eserler yer almaktadır. Bu 6 ilin yer aldığı 420 sayfalık eserin 200 sayfaya yakın bölümü birçok eksiği ile Bitlis ve çevresindeki tarihî eserlere ayrılmıştır.¹⁵⁵ “Bitlis'in bağlı bulunduğu Van Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kayıtlarına göre ise kentte tescilli 14 cami, 8 kilise, 19 türbe, 4 han, 4 medrese, 20 çeşme, 14 köprü, 195 konut, 4 mezarlık bulunmaktadır. Bunların yanı sıra tescilli olmayan pek çok kültür varlığının da bulunduğu, son araştırmalarda görülmüştür.”¹⁵⁶

“Bitlis'in en fazla tanınan ilçelerinden Ahlat, bölgede en fazla ilgi gören merkezdir. Cumhuriyet döneminde bölgede araştırma yapan yerli araştırmacıların başında gelen tarih öğretmeni Abdürrahim Şerif Beygu, “Ahlat Kitabeleri “ adlı eserinin mukaddimesinde:”

¹⁵² Bkz. Hüseyin Yurdaydın, Beyan-i Menâzil-i Sefer-i İrayken-i Sultan Süleyman Han, Ankara, 1976. s. 280.

¹⁵³ Gülsen Baş, “Gelenek ve Gelecek Arasında Sıkışan Bir Tarihi Kent: Bitlis”, *History Studies*, Volüme 2/2, 2010, s. 378.

¹⁵⁴ Candan Ülkü, Mustafa Yeğin, 11-12 yy. Camilerde Avlu / Bitlis Ulu Camisinde Yeni Bulunan Avlu, Aralık 2017, sayı 17, s.20.

¹⁵⁵ Yücel, a.g.e., 2004, s. 10.

¹⁵⁶ Baş, a.g.e., 2010, s. 380.

“Harap camiler, birçok kümbetler, türbeler zaviyeler, harap mahzenler, mağaralar, kale ve hamam enkazı gibi ecdadımızın tarihi hatıralarını yad eden bu asar ve mahkukât bakiyeleri karşısında hayret ve takdir duydum. Hep tarihi olan bu millî mevcudiyet ve asarımızın bu kadar zengin hatırat ve menabüni sinesinde saklayan Anadolu’da diyebilirim ki pek az bir şehir Ahlat derecesine çıkabilir”

tespitinde bulunmuştur. Yapılan incelemelerinde bine yakın Ahlat mezar taşından ancak yüz on sekiz anıtsal değer ve sanat tarihi yönünden değerlendirip kataloga alayerleştiren Prof.Dr. Beyhan Karamağaralı:

“Üzerlerindeki yazıların her birinin ayrı bir anlam ifade ettiği ve dünyada eşine rastlanmayan şekillerin de bulunduğu, Türkiye’nin, hatta bütün İslâm âleminin en büyük tarihi mezarlığı Ahlat’tadır. Ahlat mezar taşları hem ölçü hem muhteva bakımından bir anıt karakterindedir. Bu mezar anıdan Türk sanatının ve kültür tarihinin sekiz yüz yıllık belgeleridir. Ahlat mezar taşlarının özelliklerini tespit edebilmek için Anadolu’nun diğer bölgelerinde yapılmış mezar taşlarını ve mezar taşlarına işlenen sembollerini belli başlı vasıfları ile gözden geçirmek zaruri olmuştur. Değerlendirmesinde bulunduktan sonra, yaptığı uzun ve zahmetli bir gözden geçirmenin sonunda, Özellikle Anadolu’daki XII ve XV. asır mezar taşlarının çeşidi bölgelerde gösterdiği özellikleri imkân nispetinde tespite farklılıkları tahkike çalıştık. Bütün bu bölgeler içinde Ahlat mezar taşları, sayıları, abidevi karakterleri, tip ve tezyinatlarının özelliği ve tarihi ehemmiyeti dolayısıyla müstesna bir yer işgal etmektedir.”

“Demek suretiyle Ahlat mezar taşlarının önemine çok yönlü bir bilimsel dikkat çekmektedir. Tüm bu özelliklerine rağmen yapılan envanter çalışmaları ile ilgili eksiklikler bu kültürel varlığın değerinin anlaşılmasını geciktirmiştir. Mesela; 1923 ve daha sonraki yıllarda öğretmen olarak bölgede görev yapan Abdürrahim Şerif ‘in Ahlat Kitabeleri adlı çalışmasında, kümbetler ve kalede bulunan iki camiye ait kitabeleri tam kaydetmesine rağmen, mezar taşı kitabelerinden sadece ehemmiyet verdiği otuz dört mezar taşı kitabesine yer vermiştir. Yine yakın geçmişte yapılan çalışmalarda da sayıları oldukça fazla olan mezar taşlarından, çok az sayıdaki mezar taşının kitabesinin okunup tanıtılması, bu bağlamda çok daha geniş bir değerlendirme yapılmasını geciktirdiği düşünülmektedir. Tüm eksikliklerine rağmen Cumhuriyet Dönemi’nde Ahlat tarihi ile ilgili ilk ciddi eserin yazarı olan Abdürrahim Şerif

Beygu”¹⁵⁷”*Hep tarihi olan bu milli mevcudiyet ve asarımızın bu kadar zengin hatırat ve menabiini sinesinde saklayan Anadolu’da diyebilirim ki pek az bir şehir Ahlat derecesine çıkabilir*”demektedir. Beygu yine aynı eserinde: *”Türk Tarihi içinde hazineler değerinde olan bu asar ve mahkukatın şimdiye kadar Türk âlemi ırlanınca az tanınmış olmasına müteessir olmamak mümkün değildir”*diyerek Ahlat’ın tanıtılması konusunda bir tarihçi olarak kendi üzerine düşeni yapmış ve Ahlat ile ilgili ilk eseri *‘Ahlat Kitabeleri’* adıyla yüzlerce yıl sonra Türk tarihine kazandırmıştır. Ahlat’ta ilk arkeolojik çalışmalar, 1968 yılında Haluk Karamağaralı ve Beyhan Karamağaralıtarafından yapılan yüzey araştırmalarıyla başlatıldı. ¹⁵⁸ Haluk Karamağaralı’nın bilimsel başkanlığını yürüttüğü Ahlat kazıları 1969 yılında başlamış ve 1991 yılına kadar devam etmiştir

2.5.Bitlis’te Eğitim

1941 yılı raporuna göre Bitlis’teki eğitim durumu şöyleydi:

Vilâyet içinde maarif teşkilatı Bitlis şehri ile kaza merkezlerine ve bir iki nahiyede vardır. Köylerde mektep yoktur. Kasabalarda da mevcut mektepler Ahlat müstesna üçer sınıflı ve tek muallimlidir. Maarif müdürünün görüşüne nazaran vilayet merkezinde ve bütün vilayet dahilinde mektep olan mahallerde de okuma çağında bulunanlarla okumakta olanların yüzde nispeti çok azdır. Bilhassa kız çocuklarının tahsiline çocuklu aileleri ehemmiyet vermemektedir. Vilayetin yüz yirmi beş bin lirayı bulmayan varidat bütçesinden maarife ayrılabilen para miktarı yirmi dokuz bin beş yüz lira kadardır. Bu paranın yirmi dört bin liradan fazlası bu günkü mekteplerin muallim maaşlarına verilmekte ve beş bin dört yüz lirası da diğer zaruri ihtiyaçlara sarf olunmaktadır. Bu küçük bütçeden mahalli maarif için daha fazla para tahsis etmek imkânını olamayacağına göre mahalli tedbirlerle maarifi kuvvetlendirmek kabil olamayacağı gibi köylerin dağınık ve pek küçük yani beşer, onar haneli olmalarına nazaran da köy mektepleri açmak bilmem ne dereceye kadar kabildir.

¹⁵⁷ İsmail Hacıfettahoğlu, “Erzurumlu Tarihçi Abdurrahim Şerif Beygu, İhtiyar Yaşayıp Geç Ölen İnsan”, *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.36, 2016, s.9-26.

¹⁵⁸ Nusret Çam, “Bir İlim Adamı Olarak Prof. Dr. Haluk Karamağalı” Ankara 2002, s.7-8.

Şu halde Bitlis Vilâyeti içinde köylüyü Türkçe konuşmaya alıştırarak kadar¹⁵⁹okutabilmek için kaza ve nahiye merkezlerinden başlayarak köy semtlerine kadar müşterek yatılı ve yatısız köy mektepleri tesis etmek istenirse bunun için merkezin maarif işi üzerine elini koyması lazım geleceği görülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında, Bitlis köyleri küçük ve az nüfuslu olması nedeniyle ilköğretimi temin için her tarafta yatılı bölge okulları açılması uygun görülmüştür. Köyler 53 bölgeye ayrılarak yatılı bölge okulları yapılmaya çalışılmıştır. Bu amaçla vilayet tarafından yapılan planlamanın amacı şöyleydi:

- a- Üç yıl içerside her bölgenin köy bütçelerine okul binaları için tahsisat konulması amacıyla,

Köylüye taksim edilerek toplanacak paralar bankaya yatırılacaktır. Bu amaçla üç yılda binaların paraları bankaya yatırılmış olacaktır.

- b- Arsalar hazırlanarak, tapuya bağlanacak, iki yıl içersinde taşları, üçüncü yıl da ağaçları hazırlanacaktır.
- c- Bu yıldan itibaren her bölge okulu bitirmek suretiyle eğitim öğretime hazır hale getirilecektir.

Mevcut okullar: İlde 15 ilk ve 1 ortaokul vardır. 1941 sayımına göre öğrenim çağında; 6484 kız, 8149 erkek olmak üzere toplam 14633 çocuk var iken, 1942-1943 yılında 164 kız, 948 erkek toplam olara 1112 çocuk; 1943-1944 yılında 157 kız, 1033 erkek olmak üzere toplam olarak 1190 çocuk okullara kayıt yaptırmıştır. İlkokullardan 11 tanesi kazalarda, 4 tanesi bucak merkezi olan köylerdedir. Kazalardaki okul binaları yeterli ve sıhhi şartlara uygun değildir. Bu okullar acilen ıslah edilmeli ve yeni okullar yapılması için çalışmalar yapılması, vilayet tarafından talep edilmiştir.

Bucak okullarına gelince, merkeze bağlı Simak, Çukur bucak merkezlerinde Maarif Bakanlığı'nın gönderdiği plana göre güzel binalara yapılarak eğitim öğretim için hazır hale getirilmiştir. Tatvan ilçesine bağlı Reşadiye bucak merkezinde bulunan okul binası 1940 yılında yapılmıştır. Bu bina oldukça kullanışlı olmakla beraber

¹⁵⁹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 23.

yanında bir öğretmen evi mevcuttur. Mutki ilçesinin Huyut bucak merkezindeki okul binasının yapımına başlanmış bitirilinceye kadar bina kiralanmıştır.¹⁶⁰

Ahlât'ta mahalli yardımlarla yaptırılan ortaokul binası ikmaline yardımcı olmak üzere Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1951 yılı bütçesinden beş bin lira, Tatvan'da yaptırılmakta olan ortaokul içinde iki bin lira gönderilmiştir.¹⁶¹

1923-1925 yılları arasında Bitlis Valisi Kazım Dirik tarafından il genelinde ilköğretim alanında geniş çaplı bir çalışma başlatılmıştır. Bu bağlamda il merkezinde 6 dershaneli “Numune İlkokulu (Kazım Paşa İlkokulu)” ile bir “Kız İlkokulu (Gazi Paşa İlkokulu)” eğitim öğretime açılmıştır. Ayrıca bu dönemde devlet eliyle il merkezinde dört, Adilcevaz, Ahlat, Mutki, Tatvan ve Hizan ilçe merkezlerinde birer ve Bitlis, Adilcevaz ve Ahlat'ın bazı köylerinde de birer olmak üzere yaklaşık 14 ilkokul açılmıştır.

Böylece bu dönemde Bitlis'te ilkokul bazındaki eğitim kurumları yaygınlaştırılarak ihtiyaca cevap verilmeye çalışılmıştır.¹⁶² “Cumhuriyet Döneminde ülkenin bayındır hale getirilmesi, sanayi, tarım ve hayvancılık başta olmak üzere her alanda gelişme sağlanması için yetişmiş insan gücüne ihtiyaç bulunmaktaydı. Cumhuriyetin ilk on yılında eğitimin her kademesinde düzenlemeye gidilmiş ve mümkün olduğu kadar daha fazla kişi eğitmek amacıyla eğitim seferberlikleri başlatılmıştı. Ancak bu dönemdeki bütün faaliyetlere rağmen istenilen eğitim seviyesine ulaşılamamıştı.” Bunun yanında Doğu Anadolu ve diğer bölgeler için hazırlanan raporlarda eğitim konusu önemli bir yer tutmuştu. Burada eğitim ülkede dil ve kültür birliğinin sağlanmasının yanında ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunmasının temel vasıtası olarak görülmüştü.¹⁶³

***Bitlis'in 1925-1926 Yılları ve 1927-1928 Yıllarına Ait İlk ve Ortaokulları ile Öğrenci Sayılarını Gösterir Cetvel*¹⁶⁴**

¹⁶⁰ BCA., Dosya: K3. 30.1/120.764.2, s. 4-5.

¹⁶¹ BCA., Dosya: K3. 30.01/117.737.6, s. 4.

¹⁶² Volkan Tunç, “1946-1960 Yılları Arasında Van Gölü Havzası'nda Kamu Yatırımları ve Harcamaları” Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2019, Doktora Tezi, s.113.

¹⁶³ Abdülaziz Kardaş, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri”, *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 147-158, Güz 2019. s.96.

¹⁶⁴ 1926-1927 Devlet Salnamesi: 336. 1925-1926 Devlet Salnamesi: 172-173, 1925-1926 Devlet Salnamesi: 120; Azap, 2017: s. 227.

	İlk Okul		İlkokul Yatılı		Ortaokul		İlkokul Gece ve Mektebi Yetimhane	
Yıllar	Erkek	Kız	Erkek		Erkek		Kız	
	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci	Okul	Öğrenci
1925-1926	8	199			1	85		54
1927-1928	18	520	2	115	1	109		

1929 yılında Bitlis İl merkezinde 5 İlkokul ile yaklaşık 500 civarında öğrenci eğitim görmektedirken Bitlis'in bu dönem de ilçeye dönüştürülmüş ve Muş İline bağlanmıştır. 1935 yılının Aralık ayına kadar geçen 6 yıllık bu dönemde Bitlis ilköğretilimsiz kalırken Ahlat'ta iki, Tatvan, Adilcevaz, Hizan ve Mutki de birer ilkokul varlığını devam ettirmiştir. Bu okullarda 5-6 öğretmen ile yaklaşık 300 öğrenciye eğitim verilmiştir. Bu durum Bitlis il merkezindeki ilköğretim faaliyetlerini 1935 yılına kadar olumsuz etkilemiştir.¹⁶⁵ 25 Aralık 1935 yılına gelindiğinde Bitlis'in yeniden il statüsü verilmiştir. Bu durum Bitlis il merkezindeki ilköğretim faaliyetlerini 1935 yılına kadar olumsuz etkilemiştir. 25 Aralık 1935 yılına gelindiğinde Bitlis'in yeniden il statüsü kazanmasıyla ilde bir yenileşme hareketi başlamıştır. Gerçekleştirilen planlı ve sistemli çalışma sonrasında Bitlis'te 1935 yılında 11 ilkokulda 522 erkek 91 kız olmak üzere 613 öğrenci eğitim görmüştü. Özellikle sistemli ve planlı bir çalışma ile Bitlis'in yeniden il olması eğitime olumlu yansımışsa da bu olumlu gelişme, il genelindeki okul ve öğretmen sayılarına 1945 yılına kadar çok fazla bir değişiklik getirmemiştir.¹⁶⁶

“Asayişin memnuniyet verici olduğu Bitlis’te maarif teşkilatı şehir ve kaza merkezleri ve birkaç nahiye ile sınırlıdır. Köylerde ise okul yoktur. Kasabalarda,

¹⁶⁵ Tunç, a.g.t., s.114.

¹⁶⁶ a.g.e., s.114.

okullar Ahlat hariç üçer sınıflı ve tek öğretmenlidir. Okulların bulunduğu yerlerde dahi eğitim öğretim oranı düşüktür. Özellikle kız çocukların eğitimine önem verilmemektedir. Bitlis'in 125.000 liralık gelirinin 29.000 lirası maarife ayrılmaktadır. Bu paranın 24.000 liradan fazlası öğretmen maaşlarına gitmektedir. Ancak 5.400 lirası diğer zaruri eğitim ihtiyaçlarına tahsis edilebilmektedir. Bu bütçeyle ve mahalli tedbirlerle maarifin güçlendirilmesi mümkün görülmemektedir. Dağınık ve küçük köylere okul açmak da uygun değildir”¹⁶⁷

1941-1942 yıllarında Hükümete verilen raporlara göre: Bitlis, Siirt ve Van Vilayetlerinin farklı özelliklerini ortaya koyan ve belirli başlıklar altında ele alınan 71 sayfalık Rapora göre Bitlis'te zorunlu eğitim tatbik edilememektedir.¹⁶⁸ Kazalarda birer okul olmakla birlikte köyler eğitim müesseselerinden mahrumdur. Son iki, üç senedir çok sayıda öğretmen silâh altına çağırılmıştır. Bu durum ilkokullarında eğitimi olumsuz etkilemiştir. Askere gidenlerin yerine özel idareler, yeni öğretmenler tayin edememişlerdir. Sadece köylerde ve nahiyelede değil kaza ve vilayet merkezindeki halk arasında da çocuklarını okutma arzusu her geçen gün artmaktadır. Fakat kız çocuklarında durum farklıdır. Üçüncü sınıfa geldiklerinde kız çocukları ailelerince okuldan alınmaktadırlar.¹⁶⁹

Milli Eğitim Bakanlığı Eliyle Bitlis'te Yapılmış Kamu Harcamaları

Miktar (Tl)	Yüzde	Kişi B. Har.(Tl)	Yıllar
5,671,116	%0,07	1,37	1943-1945
1,064,657,25	%0.26	14,80	1946-1950

Özel İdare Eliyle Bitlis'te Yapılan Kamu Harcamaları

Miktar (Tl)	Yüzde	Kişi B. Har.(Tl)	Yıllar
210,608	%0,18	3,06	1941-1945

¹⁶⁷ BCA, 490.01/627-61.1, s. 24.

¹⁶⁸ BCA, 490.01/627-61.1, s. 38-39.

¹⁶⁹ BCA, 490.01/627-61.1, s. 87.

347,269	%0,31	8,04	1946-1948
---------	-------	------	-----------

1941 yılında Bitlis'teki eğitim öğretim durumu şöyleydi:

Bitlis köyleri ufak ve az nüfuslu olduklarından ilköğretimi temin için her tarafta bölge yatılı okulları açılması muvafık görülerek köyler 53 bölgeye ayrılmış ve o kadar okul binası yapılması lüzumlu bulunmuştur. Bunların öğretmenleri ancak beş yıl sonra gelmeğe başlayacağı için binaların bu müddet zarfında bitirilmesi yolunda gerekli tedbir ve kararlar il makamın şu başlıklar altında sunulmuştur:

a: Üç yıl içinde her bölgenin köy bütçelerine okul binaları için tahsisat koydurulacak, bu paralar köylüye taksim edilerek toplanıp bankaya yatırılacaktır. Bu veçhile, üç yılda binaların paraları bankaya yatmış bulunacaktır.

b: Arsalar hazırlanacak, tapuya bağlanacak ve iki yıl içinde taşları, üçüncü yıl içinde de ağaçları hazırlattırılacaktır.

c: Bu yıldan itibaren her bölge okulu yapılacak köyde, okul ve eğitim için lazım olan toprak tedarik edilecek, tapuya bağlatılacaktır.

d: Dördüncü ve beşinci yıllarda da binalar yaptırılacak ve öğretmenlere hazır bulundurulacaktır.

2.5.1.Mevcut Okul ve Öğretmen Durumu

Bütün ilçe 15 ilk ve 1 ortaokul vardır. 1941 sayımına göre ise tahsil çağında 6484 kız, 8149 erkek ki ceman 14633 çocuk varken 1942-1943 yılında 164 kız, 948 erkek ki 1112 çocuk, 1943,1944 yılında ise 157 kız, 1033 erkek ki ceman 1190¹⁷⁰ çocuk okula kayıt edilmiştir. İlkokullardan(11'i kasabalarda; 4 tanesi bucak merkezi olan köylerdedir. Kasabalardaki okul binaları hem kafi ve hem de sıhhi değildir. Yenileri yapılmalı ve mevcutları ıslah edilmelidir. Bucak okullarına gelince: Merkeze bağlı Simek ve Çukur bucak merkezlerinde Maarif Bakanlığının gönderdiği plana göre ve sağlam olarak binalar yapılmış ve hazırdır. Tatvan İlçe'sine bağlı Reşadiyebucak merkezindeki bina dört yıl önce yapılmış, yenidir ve burada ayrıca öğretmenevi de vardır. Mutki ilçesinin Huyut bucak merkezindeki okul binası bu sene yaptırılacak ve şimdilik çocuklar muvakkat bir binada okumaktadırlar.

¹⁷⁰ BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 16.

Vatandaşlara lisanımızı öğretmek için bu okulların münhal, kadrolarını asil ve eski mezun öğretmenlerle doldurmak ve nüfusu çok olan köylerde ilkokulları olmayan köylerin merkez bir yerinde bölge yatılı okullarını biran evvel tesis etmek lazımdır.

Öğretmen işine gelince: il ilk okul öğretmen kadrosu 32 iken 16.11.1944 tarihinde 9 tanesi asker; 10 u münhal idi. Ders senesi içinde 13 asil ve 14 vekil öğretmenle çalışılmış, vekil öğretmenler ehliyetli olmadığı ve ehil de bulunmadığı için hiçbir fayda hasıl almamıştır. Asil öğretmenlerden bir kısmından uzun zaman istifade edilmemiş, dördü uzun müddet hastalanmış, ikisi toprak mahsulleri vergisinden suistimalleri görüldüğünden 6.5.1944 de tevkif ve mahkûm edilmiş olduklarından 1943-1944 ders yılında iyi bir netice alınmamış, Bitlis şehir okulları ile her dört ilçeden 945 talebeye karşılık olarak 93 mezun, dört bucaktan 250 talebeye mukabil 12 Mezun, yani umumî ilden 1190 talebeye karşı ancak 105 mezun verilmiştir.

1944-1945 senesi ilk okul kadrosunu teşkil eden 52 öğretmenden 5 i asker, biri mahkum, diğeri mevkuf, biri hasta, 10 u münhal ki ceman 18 i yok, yalnız 14 ü vazife başında ve geçen seneye nazaran ancak bir öğretmen fazlası mevcut gözüküyordu.

Ortaokulun öğretmen kadrosu 10 dur. 1943-1944 ders yılında 4 asil, 6 vekil öğretmenle idare edilmiş, bulunduğumuz, 1944-1945 ders yılında ise 8 asil öğretmeni mevcut olup diğeri ikisinin açık bulunduğu öğrenilmiştir. Bu gibi illere askerliğini yapmamış, yeni mezun öğretmenler tayin edilmekte, bunlar derhal askere alınarak okullarla alakaları kesilmekte ise de terhislerinde de diğeri bir yere naklolunarak bu suretle yerleri vekil öğretmenlerle idare edilmektedir. Eskiden beri ihmal edilmiş bu bölgelerde çoğu Türkçe bilmeyen halkımıza Türkçeyi öğretmek için asil ve tecrübeli öğretmenlere ihtiyaç duyulmaktadır.¹⁷¹

1943-1944 Eğitim Öğretim yılında Bitlis ilinin tamamında 1190 öğrenciye karşı ancak 105 öğrenci mezun olmuştur.

1944-1945 yılında ilkokul öğretmeni kadrosunda 32 öğretmen mevcut iken, bunlardan beş tanesi askere gitmiş, bir öğretmen mahkum, bir diğeri öğretmen de tutuklu, bir öğretmen hasta, 10 boş kadro olmak üzere toplam olarak 18 öğretmen

¹⁷¹ BCA., 490, 01, 508, 2040, 2, s. 17.

eksiktir. Aynı dönemde vazife 14 öğretmen eğitim öğretim hizmetlerini yürütmeye çalışmışlardır.

Ortaokulun öğretmen kadrosu 10 dur. 1943-1944 ders yılında dört asil, altı vekil öğretmenle idare edilmiştir. 1944-1945 yılında ise, 8 asil öğretmen görev yapmış, iki öğretmen kadrosu boş kalmıştır.¹⁷² Eğitim- öğretim hizmetlerini düzenli ve faydalı bir şekilde yürütülmesi amacıyla BitlisValiliği Milli Eğitim Bakanlığı'na yazdığı yazıda şu hususları dile getirmişti:

*“Bitlis ve bu gibi illere askerliğini yapmamış, yeni mezun öğretmenler tayin edilmektedir, yeni tayin edilen bu öğretmenler de derhal askere alınarak okullarla ilgileri kesilmekte ve terhislerinde başka illere nakil işlemleri yapıldığından yerleri vekil öğretmenlerle idare edilmektedir. Bu durumun önlenmesi gerekmektedir. Çünkü eskiden beri ihmal edilmiş bu bölgelerde çoğu Türkçe bilmeyen vatandaşlara Türkçe öğretmek için okulların münhal kadrolarının asil ve eski mezun öğretmenlerle doldurmak ve nüfusu çok olan köylerin merkezi bir yerinde bölge yatılı okullarının bir an önce açılması oldukça yararlı olacak”*¹⁷³

Mevcut Bitlis lisesine yaptırılacak yeni binanın projesi Nafia Vekaleti tarafından bir mimara ihale edilmiştir.1956 bütçesiyle alınacak yapı ödeneği müsait olduğu takdirde Bitlis Lisesi yeni binasının yaptırılması hususu göz önünde bulundurulmak üzere öncelik sırasına alınmıştır. 1956 bütçesiyle 35.000.000 liralık yapı ödeneğine ihtiyaç duyulmuş ise de Maliye Vekaleti ile yapılan görüşme sonucunda, bu miktar 9.500.000 liraya indirilmiştir. Bu ödenek, geçen yıllarda başlamış ve gelecek yıl devam edecek ve projesi ihale edilmiş olan lise binası inşaatına yeterli gelmemiştir. İhalesi yapılmış ve yapım işi devam eden lise binasına talep edilen ödenek, aynı yıllarda yapımı devam eden Muş Lisesinin bitirilmesi amacıyla yılda Muş lisesi yapım ödeneğine aktarılmıştır.¹⁷⁴

1950 yılında Bitlis'te yapımına başlanan 14 ilkokul binası için bakanlık bütçesinden 211.000 lira ek ödenek tahsis edilmiş ve 284 metreküp kereste yardımı yapılmıştır.

¹⁷² BCA., Sayı: 110640, Dosya: 52.166.30.18.1.2/186.25.4. s. 5-6.

¹⁷³ BCA., Dosya: K3. 30.1/120.764.2, s. 4.

¹⁷⁴ BCA. Dosya: 30.01/ 118.745.4. s. 1.

Bitlis'te Erkek Sanat Okulu tarafından zaman zaman yürütülmekte olan iki gezici köy demirciliği kursu devamlı hale getirilmiştir ve köylülere devamlı eğitim verilmesi sağlanmıştı ve çalışmalar aralıksız olarak devam edecektir.

Bitlis kız orta sanat okulu, yeterli ve müsait olmayan bir binada sağlıksız bir şekilde eğitim öğretim hizmetini yürütmesi nedeniyle Bakanlık 1952 yılı bütçesine 200.000 lira ödenek aktarımı yapmak suretiyle, okulun bir an önce bitirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Mevcut kız sanat okulu, Bitlis köy kadınlarına biçki dikiş öğretmek amacıyla evvelce açılmış olan gezici köy kadınları biçki dikiş kursu sayısı artırılarak devamlı hale getirilmiştir.¹⁷⁵

2.6. Sağlık

“Bölgenin bugün de olduğu gibi o gün de Osmanlı ülkesinin çok fazla gelişme gösteremeyen bir coğrafyasında olması, Bitlis'in sağlık yatırımlarından, doktor, eczacı, ebe gibi personelden de uzun süre mahrum kalmasına sebep olmuştur. Bilinen bir gerçektir ki; Amerikan Protestan rahiplerinin misyon faaliyetleri için 1855 yılında Bitlis'e gelmesi ve bölgedeki ilk misyoner istasyonunun kurulmasıyla, birçok alanda olduğu gibi sağlık hizmetlerinde de bölgedeki öncü rolü, Amerikalı misyonerler üstlenmişlerdir.”

Cumhuriyetten önce savaşların doğurduğu sonuçlar ve sosyoekonomik gelişmelerin etkileri bütün alanlarda olduğu gibi Bitlis'te de özellikle XIX. ve XX. “yüzyıllarda baş gösteren hastalıklar ve bu hastalıklara karşı alınmaya çalışılan önlemlerin izleri görülmektedir. Bitlis'te II.Abdülhamid döneminde tam manasıyla oluşturulan vilayet teşkilatıyla birlikte, Osmanlı Mekatib-i Askeriyesinde yetişen birçok gayrimüslim doktor ve eczacı, uzun yıllar sonra profesyonel olarak devlet adına tıp hizmetini yürütmeye başlamışlardır. Bu ilk atama devresi bölge ve Bitlis adına çok yararlı olmamış, askeri personel olan doktor ve eczacılar, Bitlis'te daimi hizmet yürütememişlerdir. Buna ek olarak, görevlendirilen ilk doktor ve eczacılar ekseriyetle maaşlarını ve yol harcırahlarını dahi zamanında alamamış, kendilerine ödenecek ve ya ayrılacak olan bütçe de devlet organları tarafından bir türlü tedarik edilememiştir. İlk devrenin akabinde gelişen süreçte ise; tıp mekteplerinde yetişmeye başlayan Müslüman hekim, eczacı ve ebeler vilayet dâhiline görevlendirilmeye

¹⁷⁵ BCA. Dosya: K3. 30.01/117/737.6, s. 23.

başlamıştır.¹⁷⁶ Milli Mücadele sırasında işgale uğrayan yerlerde nüfusun azalması, halkın bir bölümünün yoksul, perişan bir hâle düşerek göç etmesi, bulaşıcı hastalıkların yayılmasının yanında büyük ekonomik ve sosyal sorunların yaşanmasına yol açmıştı. ”Bu yüzden umhuriyeti’n ilk yıllarında hükümetin bu dönemdeki sağlık politikası; merkez ve taşra teşkilatı arasında “sağlık personeli açığını kapatmak, sağlık personeli sayısını artırmak, salgın hastalıklarla mücadele ile koruyucu tedbirler almak ve çocuk ölümlerini azaltıp nüfusu artırmak, yurt dışından gelebilecek salgın hastalıklara karşı önlem almak, göçmenlere yardım etmek gibi konulara ağırlık verilmiş ve sağlık meselesi milli bir dava olarak ele alınmıştı.”¹⁷⁷ Ülkenin doğu vilâyetlerini yoğun bir şekilde etkileyen ve sosyal bir felâket haline gelen sıtma ile mücadele etmek amacıyla 1923’te gezici hekimler görevlendirilmişti. 1924’te “sıtma salgını, felaket boyutuna ulaşmış ve hemen hemen herkesi etkilemişti. Bu durumda şehirlerde okullar hastane gibi kullanılmak durumunda kalınmıştı. Bu felaket üzerine harekete geçen Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti, gerekli tedbirleri almaya” başlamıştı. Karasu bataklıkları yüzünden yayılan sıtma, Muş ve Bitlis’in 50 kadar köyünü tehdit etmekteydi.¹⁷⁸ Bu bataklığın kurutulması için çalışmalar başlatılmıştı. Sıhhiye Vekâlet’inden alınan ödenek ve Bitlis Belediyesi’nin sağladığı imkânlarla bataklığın dörtte üçü kurutulmuş ve 25 yataklı Bitlis Memleket Hastanesi ile Bitlis Merkez ve Ahlat Kazasının ’da bulunan iki dispanserinin ihtiyaçları karşılanarak 1925’te halkın sağlığını koruma konusunda daha yararlı hale getirilmişti.¹⁷⁹

Bu durum vilayet salnamesinde şu şekilde anlatılmıştır:

“Çevreye göre çok iyidir. Sıtmaya karşı kinin dağıtımı güzel bir tedbir olarak devam etmektedir. Yalnız vilayetin bugünkü kuzey hududunu ve Ahlat kazasıyla Muş ve Bitlis vilayetlerinin ortak bölümünü oluşturan Nemrut Dağı’nın batı ve güney sahalarında ortaya çıkan karasu bataklıkları, Muş ve Bitlis vilayetlerinin elli kadar köyünü sıtma ile tehdit etmektedir. Bu bataklığın kurutulması ve akıtılması için girişimlerde bulunmaktadır. Sağlık Bakanlığının bütçesiyle ve belediyenin yardımıyla takviye edilen yirmi beşyataklık memleket hastanesi, Vilayetin Özel İdaresi tarafından ciddi bir özenle çevriliyor. Özellikle alman laboratuvar cihazı, ihtiyacın

¹⁷⁶ Betav, 2017, s. 381.

¹⁷⁷ TBMM, ZC. 1/1, I:13, (9.5.1336/1920), s. 241.

¹⁷⁸ Abdülaziz, Kardaş, a.g.m., s.148.

¹⁷⁹ Devlet Salnamesi, 1926: s. 517.

büyük bir kısmını karşılıyor.Bunun yanı sıra Sağlık Bakanlığının kaza merkezinde ve Ahlat kazasında bulundurduğu iki dispanser de yüksek faydalar elde edilmesine zemin oluşturuyor”¹⁸⁰

1941 yılında yapılan incelemede:

Vilayet içinde sıhhat ve içtimai muavenet işleri yok denilecek derecede zayıftır. Bitlis’te tek sıhhiye müdürü vardır. Vilayet hastanesi çok geri ve ihtiyaca pek kifayetsizdir. Üç beş yataklı olan hastanenin doktoru yoktur.Bu vazifeyi sıhhiye müdürü görmektedir. Mahalli Hükümet,belediye ve bütün halk bir operatör doktorun vilayet hastanesine tayin ve izam edilmesini şiddetle talep etmektedir.

Bunun için vilayetin nakdi fedakârlığı mümkün olduğu kadar ihtiyar edeceği vilayet makamınca temin olunuyor. Ancak bu para ile bir operatör göndermek mümkün olmazsa vekâletin de bu hususta yardımı ihtiyaç halindedir.

Civar vilayetlerden ancak Diyarbakır’da müsait sıhhi teşkilat olduğu için ameliyata ihtiyaç gösteren hastaların oraya gönderilmesi icap etmektedir. Halbuki Bitlis Diyarbakır arası yüzlerce kilometrelik mesafe olduğu için kamyonlarla oraya gönderilmek mecburiyeti hâsıl olan hastaların çoğu yollarda kalmaktadır. Kış mevsimlerinde ise bu yol aylarla karla kapalı olduğu için bu imkan fiilen yapılması gereken büyük, küçük ameliyata muhtaç olanlar bakımsızlık yüzünden ölüme mahkum kalıyorlarmış. Onun için Bitlis Şehri’ne bir operatörün tayin ve izamı cidden hayati bir zaruret telakki edilmelidir.

Bitlis ve çevresinde etkili olan hastalıklara karşı verilen mücadelede hastane ve sağlık personeli konusunda sıkıntı çekilmekteydi. Bunların yanında eczane ve ilaç sıkıntısı da bulunmaktaydı. Mesela Muş Vilâyet merkezi olmasına rağmen 1935’te burada hizmet verebilecek hastane ve eczane bulunmamaktaydı. Burada bulunan hükümet doktoru da tek başına yeterli olmadığından gelen hastalar, Bitlis veya Diyarbakır’a gönderilmekteydi. Bu durum umum müfettişlikler tarafından raporda şu şekilde anlatılmıştır:

“Vilayette sağlık ve sosyal yardım faaliyetleri yok denecek kadar azdır. Bitlis’te tek bir sağlık müdürü vardır. Üç beş yataklı vilayet hastanesinin doktoru

¹⁸⁰ 1925-1926 Devlet Yıllığı “Bitlis Vilayeti” s. 518

olmadığından bu vazifeyi sağlık müdürü yerine getirmektedir. Halk, bir operatör doktorun vilayet hastanesine tayin edilmesini ve gönderilmesini istemektedir. Civar vilayetlerden ancak Diyarbakır'da uygun sağlık teşkilatı vardır. Bitlis'te ameliyata ihtiyaç duyulan hastalar oraya gönderilmektedir. Fakat Bitlis, Diyarbakır yolu yüzlerce kilometrelik mesafe olduğu için kamyonlarla gönderilen hastaların çoğu yollarda kalmaktadır. Kış mevsimlerinde ise yol aylarca karla kaplı bulunduğundan ameliyat edilmesi gereken hastalar adeta ölüme terk edilmektedirler.”¹⁸¹

1942-1943 yıllarına gelindiğinde de durum farklı değildir. Bu yılda Bitlis ve Çevresinde yapılan bir inceleme sonucu düzenlenen Rapora göre Bitlis ve Çevresi hakkında aşağıda belirtilen hususlar izah edilmiştir:

“Halkın inlerde ilkel ve zorlu tabiat koşullarında yaşamaları sağlıklı yaşam anlayışının olmaması sonucunu doğurmaktadır. Yine kadercilik ve mutlak tevekkül sağlık durumunu olumsuz etkilemektedir. Halkın bulaşıcı hastalıklardan korunma çabası olmadığı için trahom, bazı yerlerde ise frengi hızla yayılmaktadır. Köylü sıtmanın kininle tedavi edildiğini görmüş ve anlamıştır. Bu nedenle kinini kullanmaktadır. Fakat trahom ve frengi tedavisine zor kullanılmadıkça yaklaşmamaktadır. Trahomla mücadele uzun süreli olduğundan halk bu tedavi sürecinden uzak durmaktadır.”¹⁸² Tespitlerinde bulunmuştur.

Aynı zamanda çözüm yollarının da sunulduğu raporda “Halkın sağlığını olumsuz etkileyen en önemli sebeplerden biri de sağlık teşkilatı eksikliğidir. Kazalarda doktorsuzluk, eczanesizlik, vilayet merkezinde tam teşekküllü hastanelerin olmayışı bulaşıcı hastalıkların tedavi edilememesi, acil müdahalelerin yapılamamasını beraberinde getirmektedir. Her kazaya ve nahiyelere en azından halkı yönlendirebilecek sağlık memurları gönderilmelidir. Bitlis'te bu hastalıkla mücadele için bir sağlık müzesi açılmalıdır. Bu müze sayesinde halk bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirli hale getirilmelidir.”¹⁸³ önerileri sunulmuştur. Raporlarda en dikkat çeken durum ise birçok yönden geri kalan yerlerin durumunu ile ilgili doğal fiziki koşullara atıf yapılmasıdır. Şöyle ki: “Köylerin küçük ve ilkel olmaları, buralara yol, okul ve kültürün girmesini engellemiştir. Beslenmede, giyimde, ev ve aile hayatı yaşama

¹⁸¹ BCA, 490. 01/627-61.1, s. 24.

¹⁸² Kardaş, a.g.m., s.152.

¹⁸³ BCA, 490.01/627-61.1, s. 81-82.

tarzında ve çocuk bakımındaki koyu muhafazakârlık, gerilik, ilkelik dikkat çekicidir. Doğum oranları çok fazla olup, doğanların neredeyse yarısı birinci ve ikinci çocukluk devrelerinde ölmektedir."¹⁸⁴Bu durum açık bir şekilde sağlık harcamalarına ayrılan payda görülmektedir. Bunun nedeni, bu dönemde Türkiye 2. Dünya savaşına girmedeği hâlde iktisadi açıdan çöküşü dünya çapında yayılan tifüs, sıtma ve verem gibi pek çok bulaşıcı hastalığın salgın hâle gelmesi ve çocuk ölümlerinin engellenememesi bunun göstergesidir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar artarak devam eden sıtma ile mücadelede savaş yıllarında sıtma ilaçlarının ithali kesintiye uğramış ve bu nedenle sıtma vakaları artmıştı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında trahom yayılma alanı bulmuştu.¹⁸⁵

Hükümet, savaşın etkisiyle bütçenin önemli bir kısmı savunma harcamalarına ayırmasına rağmen trahomla mücadele için trahom hastaneleri ve dispanserlerinin sayısının artırılması ve köylerde gezici tedavi evlerinin kurulmasına ağırlık vermişti. Trahomla mücadele çerçevesinde bölgedeki vilâyetlerden başlanmak üzere Diyarbakır, Bitlis ve Van'a kadar olan geniş alanda trahom taramaları yapmak amacıyla gezici ekipler oluşturulmuş ve çalışmalara başlanmıştı.¹⁸⁶

Bitlis'te aksayan konulardan biri, sağlık sektöründe yaşanmıştır. 1952 yılı başlarına kadar Bitlis halkına eczacılık hizmeti veren tek eczacı vardı. Bu eczacı da 1952 yılı başlarında Bitlis ili eczacılık görevinden ayrılmış yerine bir eczacı tayin edilmediğinden halk ilaç ihtiyaçlarını karşılanmasında zorluk çekmeye başlamıştır. İl makamının her yıl 18.000.000 lira civarında tahsis ettiği 20 yataklı bir devlet hastanesi kadrosunda bulunan 150 lira ücretli bir operatör ile sekiz kişilik bir memur ve müstahdem mevcuttu. Hastane operatörü bir yıla yakın bir süreden beri Edirne'ye naklen gitmesi nedeniyle yerine tayin yapılmamıştır. İhtisas sahibi olmayan il sağlık müdürünün veya doktorun bu kadroya vekaleti bir fayda sağlamaması nedeniyle hastane boş kalmış, hemen ameliyat olması gereken hastalar Diyarbakır'a sevk edilmesi zorunluluğu ortaya çıkmış, sevk edilen bu hastaların önemli bir bölümü yolda hayatını kaybetmiştir. Bu durumu önlemek ve hastane için ayrılan yıllık ödeneğin heder edilmemesi için acilen bir mütehassıs bir operatörün tayini talep edilmiştir. 1952

¹⁸⁴BCA, 490.01/627-61.1, s. 57.

¹⁸⁵ Kardaş, a.g.m., s. 152.

¹⁸⁶ TBMM ZC. V/8, i:29,(25 Mayıs 1935), s. 242.

yılı sonlarına doğru Bitlis Devlet Hastanesi Baştabip ve dahiliye mütehassıslığına bu il askeri hastanesi dahili mütehassısı Dr. Fevzi Üngür'ün vekaleten tayini istenmiş; adı geçen tabibin tayini vekaleten yapılmış olmakla beraber, daha sonra da Dr. Asım Özmen isminde bir dahiliye mütehassısı tayin edilmiştir. Ayrıca Bitlis belediye tabipliğine bir tayin istenmiş, bu göreve Dr. Mehmet Necmettin Özgen tayin edilmiştir.¹⁸⁷

Bulaşıcı hastalıklarla savaş masrafı için 1950 yılında 20187 lira merkeze, 1153 lira ilçelere; 1951 yılı bütçesinden ise Ağustos ayı sonuna kadar 375 Tl. merkeze, 3930 ilçelere gönderilmiştir. Mücadelede kullanılmak üzere 1950 yılında 159 kilogram colloidal DDT, 15 adet haznesiz, 5 adet hazneli pülverizatör, 1 adet buz dolabı ve 12 kilogram sulfaaguanidin, 1951 yılında ise Ağustos ayı sonuna kadar 453 kilogram saf, 200 kilogram %10 DDT ile bir adet mikroskop, 50 kilogram sulfaguanidin, 30 kilogram sulfanilamid gönderilmiştir.

Frengi tedavisinde kullanılmak üzere 1950 yılında 100 şişe ve 11951 yılı Ağustos ayı sonuna kadar 2200 şişe penisilin gönderilmiştir.

Trahom bakımında dikkatle ele alınan Ahlat ilçesindeki trahom dispanserine bu (1950) yıl bir tabip tayin edilmiş ve bu suretle halkın daha iyi bir şekilde tedavisi sağlanmıştır.

1950 yılında Tuğ, Tatvan ve Adilcevaş ilçelerinin, 1951 yılında da Bitlis merkezi ile Ahlat ilçesinin içme suyu projeleri tetkik edilerek tasdik edilmiştir.¹⁸⁸

2.7. Tarım

Vilayet arazisi ekseriyet itibarı ile dağlık ve kıraçtır. Ziraat faaliyetleri yeşil vadilere ve Ahlat, Adilcevaş ovalarına münhasır gibidir. Hayvancılığa müsait olan arazide kışın fazlalığı hayvanat sahiplerini ya daha sıcak ve mutedil kışlı sahalara sürüklemeye veyahut yazdan uzun süren ağır kış mevsiminde hayvanlarının yiyeceklerini hazırlamaya mecbur kılmakta olduğu için bu muhiti kabiliyetten de istifadenin az olmasını sebep olmaktadır.

¹⁸⁷ BCA. Dosya: K3 30.01/117.737.6. s. 2.

¹⁸⁸ BCA. Dosya : K3. 30.01/117.737.6. s. 3.

Bitlis vilâyetinde iptidai olarak ev sanayi ileridir. Yağ, bal, balmumu, hayvan yetiştirmektedir. Vilâyet dâhilinde zengin meşe ormanları da vardır. Zahire ihtiyacı mahallinden temin olunamamakla beraber Bitlis; çevre vilayetlere de bazı tarım ürünleri ihraç etmektedir.¹⁸⁹

Bitlis ili mıntıkasındaki bütün hayvanat yerli ırka mensup olup ıslahı cihetine gidilmedikçe daimi surette gerilemeye yüz tutmaktadır. İl mıntıkası bilhassa hayvan yetiştirmeğe çok müsait ise de bu mıntıkada fazla kar yağması ve beş ay kalkmaması yüzünden tedarik edilen hayvan gıdalarının kâfi gelmemesi halkı az hayvan beslemeğe mecbur kılmaktadır. Bu hayvanatın ıslahı çarelerine başvurarak hayvan neslinin verim kabiliyetlerini çoğaltmak suret ile az hayvan beslemekle fazla miktarda randıman almak lazım gelmektedir. İl husus muhasebe bütçesinin pek darlığı yüzünden veteriner işlerine ait teklif edilen tahsisatın kabulü imkan dahilinde olmadığından şimdiye kadar ıslahı hayvanat bakımından esaslı işler görülemedi. Binaenaleyh muvazenei umumiye bütçesinden yardım suretiyle il hayvanatını ıslah etmek için tohumluk aygır, merkep, aygırı ve boğa gibi hayvanat alınması ve bir kaç yerde boğa yetiştirme istasyonlarıyla dahilinde bir aygır deposu tesisi il hayvan ırklarının ıslahı bakımından çok elzem bulunmaktadır. 1943 yılı istatistiğine göre il dahilinde mevcut hayvanatın cins ve miktarları gösterilmiştir:

At 2166, Merkep 2133, Katır 958, Sığır 39896, Manda 2025, Koyun 112950, Kılkeçi 100120, Tiftik keçi 11978

1943 yılında iç memleketlere yapılan hayvan sevkiyatı:

At 50, merkep 11, Sığır 904, Manda 9, Koyun 24372, Kılkeçi 3914 bidayetinden 15 Eylül'e kadar iç memleketlere yapılan hayvan sevkiyatı:

At 173, Katır 1, Sığır 367, Manda 32, Koyun 2988, Kılkeçi 1659¹⁹⁰

İl çevresi hayvan yetiştirmeye çok müsaittir, ancak fazla kar yağması ve en az beş ay kalkmaması, temin edilen hayvan yemlerinin bazı yıllar yeterli olmaması nedeniyle, halkı az hayvan yetiştirmeye mecbur bırakmaktadır. Mevcut hayvan ırkının ıslahına çalışılmalı ve verimi yüksek hayvan beslenmesi sağlanmalıdır. Bu çalışma

¹⁸⁹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 24.

¹⁹⁰ BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 18.

yapıldığı takdirde, verimi yüksek az hayvan beslemek suretiyle de istenilen netice sağlanabilir.

İl çevresi ihtiyacı için iki selektör makinesi talebine karşılık, 1951 Eylül ayında talep edilen ihtiyaç karşılanmıştır.

Bakanlık programına göre yapılan 1950-1951 tarihleri arasında yapılan diğer işler

1-Köylü ve çiftçilerle işbirliği yapmak ve teknik bilgiyi köylüye aktarmak amacıyla, il ziraat müdürlüğü emrine bir pikap tahsisi edilmiştir.

2-Domuz, çekirge hiponomat mücadelesi yapılmıştır.

3-Tohumlukların ilaçlanması temin edilmiştir.

4-Muhtaç çiftçiler için tohumluk ihtiyacı talep üzerine karşılanmıştır.¹⁹¹

İl özel bütçesinin yeterli olmaması nedeniyle veteriner işlerine tahsis edilen tahsisatın yeterli olmaması yüzünden ıslah çalışmalarında istenilen sonuç eldeedilememiştir. Genel bütçeden yardım edilmek suretiyle il hayvan ırkının ıslahı için tohumluk aygır, katır, boğa gibi damızlık hayvan satın alınması ve birkaç yerde boğa yetiştirme istasyonları ile il dahilinde bir aygır deposunun tahsisi, ilin hayvan ıslah çalışmaları açısından çok yararlı olur.¹⁹²

1943 yılı istatistiğine göre il dâhilinde mevcut hayvan cins ve miktarı aşağıya çıkarılmıştır.

Hayvan Cinsi	At	Merkep	Katır	Sığır	Manda	Koyun	Kıl Keçisi	Tiftik Keçisi
Miktarı	50	2133	958	39896	2025	112950	100120	11978

1943 yılında iç memleketlere yapılan hayvan sevkıyatı

Hayvan Cinsi	At	Merkep	Sığır	Manda	Koyun	Kıl Keçisi
Miktarı	50	11	904	9	24372	3914

¹⁹¹ BCA., Dosya: K3. 30.01/117.737.6, s. 3.

¹⁹² BCA., Dosya: K3. 30.01/118.745.4, s. 18.

1944 yılı sonundan 15 Eylül'e kadar iç memleketlere yapılan hayvan sevkıyatı

Hayvan Cinsi	At	Katır	Sığır	Manda	Koyun	Kıl Keçisi
Miktarı	175	5	367	32	2988	1659

1944 yılında verilen bir rapora göre, Bitlis İli'nde devlet desteği verilen faaliyetler, Tarım, hayvancılık, bağcılık, ve dokumacılıktır.

Veteriner İşleri (1951)

Teşkilat Memuriyeti	Adı ve Soyadı	Kadrosu	Maaşı
Bitlis Veteriner Müdürü	Mustafa Ersal	40	50
“ Merkez Hayvan Şüb.Müd.	M. Veli Gerçek	25	35
“ Vet. Md. Katibi	M. Hilmi Bozkurt	20	25
Ahlaat Hayvan Sağ. Memuru	Turan Yetişkul	20	25

2.7.1.Salgınve Bulaşıcı Hayvan Hastalıkları Bakımından Yapılmakta Olan İşler

1950 yılından itibaren, 1234 sayılı hayvan sağlık zabıtası kanununda takibi mecburi olan 31 çeşit bakteriyel, virüs ve paraziter çıktığı ve bu hastalıklara mahalli veteriner teşkilatı tarafından işlem yapılarak, hasta ve sirayete maruz bütün hayvanların gerekli serumla aşılama ve ilaçlama yapılmaktadır.

Bitlis'te hayvancılık bakımından önemli olduğundan hayvan hareketlerinde vuku bulacak hastalık ve zayıflığın önlenmesine çalışılmaktadır. Aynı zamanda yaylak

ve kışlak hareketleri bulunan bu ilde gösterilen ihtiyaç nispetinde koruyucu koyun çiçek aşılamları distomatoz, stronjilos ilaçlamaları icra edilmektedir.

İnsan sağlığını ilgilendiren kasaplık hayvanların muhtemel hastalıkları bakımından sürekli hareket halindeki bölgelerde ve mezbahalarda kesilmekte, kesildikten sonraki muayeneleri veterinerler tarafından yapılmaktadır. İnsan sağlığı için mutlak tehlike olan tek tırnaklıların ruam bakımından muayene ve kontrolleri icra edilmekte, ruam, tüberküloz ve keçi ciğeri ağrısı bakımlarından hasta görülen hayvanlar itlaf edilerek, sahiplerine bütçenin tazminat tertibinden bedelleri ödenmektedir.

Diğer illerimizde olan ve Bitlis'te bulunmayan, dış parazit mücadelesinin esasını teşkil eden bir tonluk köy tipi sabit banyolukların ikmali ve buralara ilaç püskürtücü motorlu tazyikli aletlerin tahsisi için çalışma yapılmaktadır.

Yapılacak işler: Bazı illerimizde şarbon, karbon, yanıkara, çiçek hastalıklarına karşı yapılmakta olan ilkbahar koruyucu aşılamların yapılması amacıyla çalışmalar yürütülmektedir. Bu ilin tek tırnaklı hayvanları üzerinde ruam tarama muayeneleri yapılarak öldürülecek hayvanların sahiplerine tazminat verilecektir. Keçiciğer ağrısı, keçi uyuzu ve bütün dış parazitler, mide ve bağırsak nematotları, distomatoz hastalıkları üzerinde sistemli mücadele yapılmaktadır.¹⁹³

2.8.Bağcılık

Bitlis'te bağcılık 1500 rakıma kadardır. Ondan sonra hiçbir üzüm tatlanmazve olmaz bu rakamın altında elin bağcılığı eski ve yeni mühim mevki alır civarda bağ yetiştiren mıntıka az olmak itibarıyla üzüm her zaman müşteri bulmakta ve karlı bulunmaktadır. Mevcut üzüm Bitlis merkezine Uşak'a ve Van'a gönderilerek star edilmekte olup kurutma yoktur. Eskiden Ermeniler zamanında Bitlis merkez ilinin Simek, Şetek Narlıdere köylerinin hemen hepsine bağ yetiştirilmekte ve Gene tekzikrine devam edilmekte olduğu astarından meşhurdur nefsi Bitlis Kasabasında¹⁹⁴ Dideban Tepesi sırtlarında birçok bağcıklar tesis edildiği halde sonradan tahrip neticesi ile hiç kalmadığı görülmektedir. Halihazırda bağcılık yalnız Narlıdere Bucağı'nda Bucan, Kasrik, Kermete, Riclek köyleriyle Şetek bucağının ve

¹⁹³BCA. Dosya: K3.30.01/5117.737.6, (rapor), s. 26.

¹⁹⁴BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 23.

sürün köylerinde yapılmaktadır. Başkaca merkezde hatta kasabada da yoktur meraklısı da bulunmaktadır.

Hizan ilçesinin Akif Bucağı merkez ve Mücavir Köyleri ile Reşadiye Bucağı'nın Kesandere havalisindeki bazı köylerinde kısmı bağ yetiştirilmekte ve iyi bağlar Muş'a Reşadiyeliler de ekseriyeti ile Van'a ticareti yapılmaktadır.

Tımar ve bakım itibari ile kamile Acemi olan halk ve çiftçi yetiştirip bakmayı bilmemektedir Daha ziyade bağcılığı heves olmaması da mühim tesir yapmaktadır. İl bağlarının da kâr miktarı vesaiti hasılatı aşağıda gösterilmiştir.

Yukarıda da belirtildiği üzere Bitlis'te bağcılık 1500 rakıma kadar olan yerlerde yapılmaktadır. Bu rakım altında ilin bağcılığı eskidir. Bitlis'te yetiştirilen üzümler için müşteri zorluğu yoktur. Üretilen üzümler, Bitlis merkezine, Muş'a Van'a gönderilmektedir. Bitlis'in Dideban Tepesi sırtlarında bir çok bağlar tesis edildiği halde sonradan tahrip edilerek hiç kalmadığı görülmektedir. Bu günkü durumda yalnızca Narlıdere Bucağı'nın Bucan, Kasrik, Kermeta, Ricleek, Destuni köylerinde Şetek Bucağı'nın Lirt ve Sürin Köyleri'nde yapılmaktadır. Hizan ilçesinin Hakif Bucağı merkez ve çevre köyleri ile, Reşadiye Bucağı'nın Kesandere civarında üzüm yetiştiriciliği halen devam etmektedir.¹⁹⁵

İl Bağlarının Durumu (1950)

İlçesi	Dekarı	Hasılat	Durumu
Merkez	60	45.000	Esaslı bağ olmayı bahçe içinde karışık
Hizan	40	30.000	“ “ “ “ “ “
Reşadiye	20	20.000	“ “ “ “ “ “

1950 yılı talep üzerine bir hafta süre ile arıcılık kursu açılmış ve kursa 70 kişi katılmıştır. Yine 1950 yılında, Köylü ve çiftçilerle işbirliği yapılarak teknik bilgi aktarmak amacıyla Ziraat Müdürlüğü tarafından kursalar düzenlenmiş, ve kursların ilçelerde de sürdürülmesi amacıyla bir arazi aracı tahsis edilmiştir. Domuz, çekirge,

¹⁹⁵ BCA. K3. Dosya: 30.01./117.737.6, s. 24.

hiponomot mücadelesi yapılmıştır. Muhtaç çiftçiler için tohumluğa ihtiyaç gösterildiği takdirde gerekli tahsis yapılmıştır.¹⁹⁶

1951 yılı tepsine göre merkezde dekarı 60 vasati hasılatı 45 bindir, Hizan'da dekarı 40 vasat hasılatı 30 bindir. Reşadiye'de de kârı 20 Vasati hasılatı 20 bindir.

2.9.Dokumacılık

İl merkezinde dokumacılığı heves vardır. Hizan, Mutki ve Tatvan ilçesinin Reşadiye bucağında köylüler kendi el tezgahları ile yün ve kıldan elbise şal eşarbi, şal, şalvar, Şepik ise yelek ceketimizi bir şeydir ve gayet dayanıklı ve güzeldir. Dokumaktadırlar 1942 yılında İktisat bakanlığınca ile gönderilen 55 tezgahın 22'si merkezde 12-8 anda onu Ahlat'ta 7'si Tatvan'da ve 3 ü Mutki ilçelerindedir.

Bunlardan merkezdekilerin¹⁹⁷ çalışma kabiliyeti iyidir Hizan ilçesinin hakim bucağının bazı köylerinde de bu tezgahlarla dokuma yapılmaktadır diğer ilçelerdekilere hükümetçe verilen ipliklerin pahalı olmasından kendi ördükleri ipliklerinde tezgahlara gelmemesinden çalışmamaktadırlar tezgahlar için her ay tezgah başına hükümetçe ikişer paket iplik verilmekte ise de merkezde çalışanlara kafi gelmemektedir. Bunlardan bazıları Mardin ilinde imal edilen ipliklerden almaktadırlar. Ancak bunlar pahalı ve kalın olduğundan hesaplarına gelmemektedir toprak mahsulleri vergisinden 1943 ve 1944 seneleri alınan vergilere bakılacak olursa 1944'te yalnız yüzde 10 vergi alınıp mecburi mubayaa olmadığı halde 1943'te ki 1.309.166 kiloya yakın ve 178.794 kilo noksanını ile 1.130.377 kilo vergi tarh ve tahsil edildiği anlaşılır bu vergilerin 1943 yılında tahsili için 70.665 lira 50 kuruş sarfedildiği halde 1944 yılında 25.011 lira 56 kuruş noktayı ile 45.653 lira 97 kuruş harcanmıştır.¹⁹⁸

Yukarıda belirtildiği gibi, Bitlis il merkezinde azda olsa dokuma işiyle uğraşan aileler mevcuttur. Ancak bu dokumaların çoğu satış amacı taşımamaktadır. Hizan, Mutki ve Tatvan'ın Reşadiye bucağında el tezgâhları ile yün ve kıldan dokuma faaliyetleri vardır.1941 yılında İktisat Vekaleti tarafından gönderilen 55 dokuma tezgahının 22 tanesi Bitlis merkeze, 12 si Hizan'a, 10 nu Ahlat'ta 7 tanesi Tatvan'a 3 tane de Mutki'ye dağıtılmıştır. Merkez dağıtılan tezgahlarda hemen dokuma

¹⁹⁶ BCA., Dosya: K3. 30.01/117.173.6, s. 21.

¹⁹⁷ BCA., 490, 01, 508, 2040, 2, s. 24.

¹⁹⁸ BCA., 490, 01, 508, 2040, 2, s. 25.

faaliyetleri başlatılmıştır.Dağıtılan diğer tezgahlarda da dokuma faaliyetleri bir plan dahilinde faaliyete sokulacaktır. Yalnız dokuma tezgahları için verilen ikişer paket iplik yetersiz kalmış, bu paketlerin fazlalaştırılması yararlı olacaktır. Verilen paket iplikler yetersiz kalmaktadır.

2.10. Tütün

Bitlis Valiliği'nin 17.10.1950 gün ve 248 sayılı yazısında, 7.10.1950 günlü Diyarbakır toplantısında (Başkanın valilerle yaptığı toplantı) verilen sözlü emre karşılık Bitlis'in güneydoğu tütün istihsal merkezi olarak durumu belirtilmekte, 1029 ekici tarafından 575.667 metrekare sahanın ekildiği, 373.643 kg. tütün alındığı, ortalama fiyatın 178 kuruş olduğu bildirilmekte, iktisadi kalkınmanın sağlanması için:

- 1- Bir ıslah istasyonu açılarak modern usulün öğretilmesi,
- 2- Tekel alış fiyatlarının artırılması,
- 3- Tasarlanmış, fakat ertelenmiş, yaprak tütün bakımevi ve ambar inşaatının yapılması,
- 4- Gerek işçinin sıhhati, gerekse atölye ve motorların su ihtiyacı, yangın tehlikesi

dikkate alınarak, bozuk su yolunun hemen tamiri,

- 5- Malatya fabrikasında fazla mesai yapılacağına, yarı yıl çalışmayan Bitlis atölyesine verilen

400.000 kg. tütününün artırılması, bu suretle maliyetin düşmesine ve işçi refahının, iktisadi kalkınmanın sağlanacağı,

- 6- Bitlis atölyesi imalatı, doğu sigaralarının mevcut pazarları arasında Diyarbakır'ın dahil edilmek suretiyle, kaçakçılığın önleneceği,

- 6- 1948 yılında istimlak edilen arsalar üzerine Tekel Başmüdürlüğü binasının yapılması,

- 7- Hizan ilçesinde bir tekell memurluğunun ihdası, istenmektedir. Bu talep yazı aynı zamanda

Gümrük ve Tekel Bakanlığı'na sunulmuştur.¹⁹⁹

Yukarıda belirtilen taleplerin başbakan ve ilgili bakanlığa iletilmesinden sonra, valiliğin taleplerine Gümrük ve Tekel Bakanlığı tarafından, aşağıda belirtilen cevaplar verilmiştir.

1- Ait oldukları bölgenin tütünlerini ıslah etmek ve zirai denemeler yapmak amacıyla, Tekel Genel Müdürlüğünce tesisi edilmiş bulunan tütün ıslah istasyonları, muayyen bir program dâhilinde çalışmaktadır. Güney çevresi tütünlerinin ıslahı ve saf tohum üretimi ile uğraşan Malatya ıslah istasyonu, bulunduğu mahal itibariyle bu işlemlerin yapılması için gerekli şartlara haiz bulunmaktadır. Nitekim bu istasyonun yıllardan beri dağıttığı (7) numaralı celikan tipi tütün tohumu, gerek ekici gerekse alıcı tarafından büyük rağbete mazhar olmaktadır. Esasen Bitlis tütüncülüğünün ayrı bir hususiyet taşıdığı göz önüne alınarak, bu ilde 1951 yılında bir deneme tarlası kurulması kararlaştırılmıştır. Islah istasyonunun çalıştırılmasında elde edilen sonuçlar ziraat teşkilatı vasıtasıyla Bitlis'te de aynen uygulanmaktadır. Bu nedenle Bitlis'te ayrıca ikinci bir ıslah istasyonu kurulmasına teknik bir lüzum görülmemektedir.

2- Bitlis tütünleri için tatbik edilen mubayaa nevi ve fiyatları, şark mıntıkasına dahil diğer bölgeler mubayaa fiyatlarına kıyasla, en uygun fiyatlardır. Tekel idaresi eksperleri tarafından mubayaa zamanında tütünün vasıflarına göre takdir olunan fiyatlar esas alınmaktadır. Diğer alım bölgelerin de de aynı sistem uygulanmaktadır.

3- 5113 sayılı kanunun verdiği yetkiye dayanılarak hazırlanan senelik yaprak tütün bakım ve işleme evleri inşaatı programı gereğince Bitlis'te 10.000 balya istiाप edecek bir ambar inşası, sıraya konulmuştur. Ödenek durumu müsait olduğu zaman inşaata başlanacaktır.

4- Bitlis tütün atölyesinin su ihtiyacının karşılanması için 1948 yılında yapılan keşfinde 106.942.17 lira tutan bu işin, bütçe durumu yetersizliği nedeniyle ertelenmiştir. En kısa zamanda su işi çözümlenecektir.

5- Bitlis atölyesinin yılda 8-9 çalışması, bu bölgede kış aylarının şiddetli geçmesi nedeniyle, yolların kapanarak atölyenin hinterlandının mal sevk etme imkanını olmamasından işleri gelmektedir. Bu amaçla atölye hinterlandının kış

¹⁹⁹ BCA. Dosya: 30.10/65.437.12, s. 1.

ihtiyaçlarının da, gereğinde fazla mesai yaptırılmak suretiyle yaz aylarında imal ettirilerek kış basmadan önce hinterlandına sevk edilmesi zaruri bulunmaktadır.

6- Tütün fabrikaları, ülkemizin nakliye sistemine göre tespit edilmiş olan ekonomik şekilde çalışmayı sağlayan hinterlandları beslemektedirler. Bitlis tütün atölyesinin de normal yani iktisadi hinterlandı Bitlis, Van ve Siirt Tekel Başmüdürlükleri mntukaları ile Malatya Başmüdürlüğüne bağlı Bingöl ve Karlıova ilçelerinden ibaret bulunmaktadır.

8- Bitlis'te yeniden bir idare binası inşa etmek üzere gerekli istimlâk yapılmış ise de 1948 yılında alınan tasarruf kararı nedeniyle geri bırakılmış ve müteakip senelerde de aynı nedenden dolayı inşaata başlanamamıştır.²⁰⁰

9- Ahlat ve Hizan'da tütün ekimine müsaade edilmesi hakkında yapılan talepler üzerine, burada üç yıl müddetle devam eden ve 1950 senesinde nihayet bulan deneme ekimlerinden elde edilen sonuçlara göre istihsal olunan tütünlerin ihraç kabiliyetleri olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle müstahsilin ve tütüncülüğümüzün zararına olacak bu ekimin verilmesi uygun görülmemiştir. Hizan'da bir idare teşkilatı kurma konusuna gelince, bu konuda Hizan Kaymakamlığı'ndan gönderilen 16.12.1949 günlü bir yazı üzerine yapılan incelemede, bu ilçenin ve köylerinin mamulat ihtiyaçlarını karşılamak üzere anlaşma akdedilmiş olan baş satıcıya tütün, kibrit, çay ve sigara için senede ödenen nakliye ücretinin 1.500 lira tutmasına karşılık memurluğun ihdası halinde asgari masrafın 5.000. lira olacağı tespit edilmiş olduğundan Hizan'da idari teşkilat kurulması uygun görülmemiştir.²⁰¹

2.10.1.1944 Raporun Bitlis Tütününün Durumuna Bakıldığında

Bitlis Bölgesinin Merkez ilçesi ile bilhassa simek bucağında Mutki ilçesi ve Hizan ilçesinin Hırit ve köylerinde kadime ve vasfı itibarıyla bu gücünü namı altında Garbın tütünleri ile mukayeseedilebilecek evsafı haiz tütün yetiştirilmekte olup senelerin verdiği tecrübe ile hem ekinciler bilgilerini aktarmışlar hem de yetiştirdikleri tütünlerin nefasetini illerle etmişler son 3-4 senede hububatın kıymetinin çok artışı dolayısıyla halk tütün yerine buğday, darı ekmeği başlamış tütünü ihmal ettiğinden

²⁰⁰ BCA. O30.10/65.437.12. s. 1-2; 30.01/117.17.8, s. 1.

²⁰¹ BCA. O30.10/65.437.12. s. 1-2; 30.01/117.17.8, s. 1.

yalnız Simek bucağında 300 ton ve diğer yerlerde birlikte 450 tonluk istihsalı 1943'de 50 tona inmiştir hisar idaresinin memlekette kötü ve sigara imal eder bir atölye tesis etmiş olmak vaktinde avans dağıtmak aldığı dilleri iyi bedel faraza 1943-194'de kilosunu azami 270 ortalama 200 kuruştan almıştır vermek vesaire gibi kolaylıklar göstermesi suretiyle altı tütüncüye teşvik ve tertip eylemesi neticesi istihsal atmıştır. Muş'ta dahil olmak üzere 1943 senesinde 68727 kilo yerine 1944'te 200000 kilo tütün alınmış ve böylece istihsal Geçen seneye nazaran üç misline yükselmiş ve halk memnun kalmıştır. Velhasıl Muş'ta dahil olmak üzere Bitlis ilinin meşhur yerleri halk için tütün noktayı nazarından servet bağı teşkil edecek iyi bir tütün mıntıkası haline gelecek unutulmaktadır.²⁰²

2.10.2. 1950 Raporlarında Bitlis Tütün İşleme Fabrikası

İliniz bölgesinde tek el idaresini ilgilendiren hususlar hakkındaki işarınız ayrı ayrı tetkik ettirildi. Ait oldukları bölgelerin tütünlerini ıslah etmek ve zirai denemeler yapmak gayesiyle Tekel Genel Müdürlüğünce tesis edilmiş bulunan tütün ıslah istasyonları, muayyen bir program dâhilinde çalışmaktadır. Güneydoğu çevresi tütünlerinin ıslahı ve saf tohum üretimi ile uğraşan Malatya Islah İstasyonu, bulunduğu mahal itibarıyla bu işlerin yapılması için gerekli şartları haiz bulunmaktadır. Nitekim bu istasyonun yıllardan beri dağıtmakta olduğu (7) numaralı çelikan tipi tütün tohumu, gerek ekici ve gerek alıcı tarafından büyük rağbete mazhar olmaktadır. Esasen Bitlis tütüncülüğünün ayrı bir hususiyet taşıdığı göz önüne alınarak, bu ilde 1951 yılında bir deneme tarlası kurulması da kararlaştırılmış bulunmaktadır. Diğer taraftan, ıslah istasyonunun çalışmalarında elde edilen neticeler, ziraat bölge teşkilatı vasıtasıyla Bitlis'te de aynen tatbik ve takip edilmektedir. Bu itibarla ilinizde ayrıca ikinci bir ıslah istasyonu kurulmasına teknik bir lüzumgörülmemektedir. Islah istasyonları ve bölge teşkilâtlarının daha mütekâmil bir hale getirilmesi için de çalışmalara devam edilmektedir.

1-Bitlis tütünleri için tatbik edilen mubayaa nevi ve fiyatları, şark mıntıkasına dahil diğer bölgeler mubayaa fiyatlarına kıyasen, en yüksek fiyatlardır. Tekel idaresi eksperleri tarafından mubayaa zamanında tütünlerin vasıflarına göre takdir olunan

²⁰² BCA. 490. 01. 508; 2040. 2, s. 22.

fiyatlar indi mütalaaya değil, teknik bilgi ve tecrübeye dayanmakta olup, diğer bölgelerde de mubayaa bu şekilde yapılmaktadır.

2-5113 Sayılı Kanunun verdiği salâhiyete dayanılarak hazırlanan 5 senelikyaprak tütün bakım ve işleme evleri inşaatı programı gereğince, Bitlis'te de 10.000 balya istiap edecek bir ambar inşası mukarrer bulunmaktadır. Sıraya konulmuş olan bu inşaaata, ödenek durumuna göre zamanı gelince başlanacaktır.

3-Bitlis tütün atölyesinin su ihtiyacının karşılanması için 1945 yılında yapılan keşfinde 106.942,17 lira tutan bu işin, bütçe durumunun müsaadesizliği sebebiyle bir müddet için tehirine zaruret hasıl olmuştur. İlk imkânda teminine çalışılacaktır.

4-Bitlis atölyesinin senede 8-9 ay çalışması, bu mıntıkanın şiddetli kış yaşaması ve bu yüzden yolların kapanarak atölye hinterlandına mamulat sevki imkânı olmamasından ileri gelmektedir. Bu maksatla atölye hinterlandının kış ihtiyaçlarının da, icabında fazla mesai yaptırılmak suretiyle yaz aylarında imal ettirilerek kış basmadan evvel hinterlanda sevk edilmesi zaruri bulunmaktadır.

5- Tütün Fabrikaları, memleketimiz nakliye sistemine göre tespit edilmiş olan ve en ekonomik şekilde çalışmayı sağlayan hinterlantları beslemektedirler. Bitlis Tütün Atölyesinin de normal yani iktisadi hinterlandı Bitlis, Van ve Siirt Tekel Başmüdürlükleri mıntıkaları ile Malatya Başmüdürlüğüne bağlı Bingöl ve Karlıova İlçelerinden ibaret bulunmaktadır. Diyarbakır ve Mardin bölgeleri ise, Malatya Tütün Fabrikasının normal hinterlandı dâhilinde olduğundan Bitlis tütününü bu bölgelere de teşmil edebilmek için Bitlis atölyesinin kapasitesini arttırarak bu atölyeye iktisadi olmayan bir hinterlanda tesis etmek icap edecektir ki, bu durum MalatyaFabrikasının verimli çalışmalarına da engel olacaktır. Bu itibarla, mücavir mıntikalarda da aranmakta olan Bitlis Tütününün istihsalı önümüzdeki yıllarda daha fazla arttığı takdirde, rekoltenin sarfı için, satış nispetine göre Malatya fabrikası ile Bitlis atölyesinde işlenmek te bulunan aynı isimdeki mamulatin, halen Bitlis atölyesinde tatbik edilen harman reçetelerinin Malatya fabrikasında da tatbiki suretiyle her iki tesiste de aynı nevi mamulatin aynı harmandan yapılması yoluna gidilmesi daha uygun görülmektedir.

6- Yazınızda da belirtildiği üzere, Bitlis Tekel Başmüdürlüğü binasının hali hazır durumu göz önüne alınarak yeni bir bina inşası için gerekli istimlak yapılmış ise de, 1948 yılında Hükümetçe alınan tasarruf kararı dolayısıyla bu inşaat geri

bırakılmıştır. Müteakip senelerde de yine bütçede alınan tasarruf tedbirleri dolayısıyla programa alınmış olan İdare binaları inşaatı için ödenek temin edilememiş ve 1951 yılı bütçe teklifinde de yalnız başlanmış olan inşaatın ikmalini sağlayacak ödenek talep edilmiş bulunduğundan, Bitlis'te yeni bir İdare binası inşaatına şimdilik imkan görülememektedir.

7- Hizan'da bir İdare teşkilatı kurulması keyfiyetine gelince; evvelce bu hususta Hizan Kaymakamlığından gönderilen 16.12.1949 günlü bir yazı üzerine yapılan tetkikatta; bu ilçenin ve köylerinin mamulât ihtiyaçlarını karşılamak üzere mukavele akdedilmiş olan Baş satıcıya tütün, kibrit, çay ve içki için bir senede ödenen nakliye ücretinin 1.500 lira tutmasına mukabil, Tekel memurluğu ihdası halinde asgari masrafın 5.000 lira olacağı neticesine varılmış olduğundan, Hizan'da İdare teşkilatı kurulması uygun görülmemiştir.²⁰³

Ancak Baş satıcının sermayesinin azlığından dolayı kâfi stok bulundurmadığından şikâyet edildiği anlaşıldığından baş satıcıya ilçe merkez ve köylerinin tekell maddeleri ihtiyacını karşılamak üzere mevcut sermayesine ilaveten 1.000 liralık tüccar kefaletnamesi ve icabı halinde 2.000 liralık da bir Banka teminat mektubu mukabilinde kredi açılmak suretiyle stok temin ettirilmesi Tekel Genel Müdürlüğünce Bitlis Başmüdürlüğüne tebliğ edilmiştir. 0 zamandan beri durumda herhangi bir değişiklik olmadığından, Hizan' da İdare teşkilatı kurulması cihetine gidilemeyecektir. Bilgi edinilmesini rica eder, yakın alâkanıza teşekkür ederim.²⁰⁴

2.10.3. Bitlis Valiliğinin 17.10.1950 Gün ve 248 Sayılı Yazısında Tütün

7.10.1950 günlü Diyarbakır toplantısında verilen şifahi emre karşılık Bitlis'in güneydoğu tütün istihsal merkezi olarak durumu belirtilmekte, 1029 ekici tarafından 575.667 metrekare sahanın ekildiği 373.643 kg. tütün alındığı, ortalama fiyatın 178 kuruş olduğu bildirilmekte, iktisadi kalkınmanın sağlanması için:²⁰⁵

1. Bir ıslah istasyonu açılması modern usullerin öğretilmesi;

2. Tekel alış fiyatlarının arttırılması;

²⁰³ BCA., 30, I, 0, 0 /65, 437, 12 s. 3.

²⁰⁴ BCA., 30, I, 0, 0 /65, 437, 12 s. 3.

²⁰⁵ BCA., 30, I, 0, 0 /65, 437, 12 s. 4.

3.Tasarlanmış fakat tehir edilmiş yaprak tütün bakımevi ve ambar inşaatının yapılması;

4.Gerek işçinin sıhhati, gerekse atölye ve motorların su ihtiyacı yangın tehlikesi yönlerinden bozuk suyunun hemen tamiri;

5.Malatya fabrikasında fazla mesai yapılacağına yarı sene çalışmayan Bitlis atölyesine verilen işlenecek 400.000kg. tütünün arttırılması bu suretle maliyetin ucuzlamasının ve işçi refahının iktisadi kalkınmanın temini;

6. Bitlis atölyesi mamulâtı Doğu sigaralarının mevcut pazarları arasına Diyarbakır'ın da ithali, bu suretle kaçakçılığın önlenmesi;

7. 1948 yılında istimlâk edilen arsalar üzerine Tekel Başmüdürlüğü binasının inşası;

8.Hizan ilçesinde de bir tekell memurluğunun ihdası istenmekte ve bu yazının bir örneğinin Gümrük ve Tekel Bakanlığına sunulmuştur.²⁰⁶

7.11. 1950 Tarihli Diyarbakır Toplantısında Şifahi Emirleri Karşılığıdır

İlimizin Güney Doğunun Tütün İstihsal merkezi olarak arz ettiği hususiyet yüksek makamlarınca malumdur. Bilhassa tütünlerinin nefaseti bakımındancivar vilayetlerde büyük rağbet görmekte ve yüksek kalite sigaralara karıştırmak üzere İstanbul fabrikalarına da alınmaktadır. Muhit halkının iktisadi kalkınmasına büyük tesir yapan ve yapmak istidadını gösteren tütüncülüğün inkişafı için arazi de çok müsait bulunmaktadır. Bunlara rağmen, 1950 istatistikine göre 12 si Muş Vilayetine ait olmak üzere takada (94) köyde (1029) ekici tarafından 575,667 metrekare saha ekilmiş ve 373643 kg tütün istihsal ve mubayaa yapılmıştır. Vasati alım fiyatı 178 kuruştur. Bitlis mıntıkasında tütün ziraatının seneden seneye gelişmesine rağmen daha büyük bir kitlenin iktisadi kalkınmasını sağlamak için aşağıda arzolan bazı tedbirlerin alınması lüzumunakanaat getirilmiştir. Çeşitli sahalarda inkişafı sağlayacak tedbirler alınmak sureti ile doğunun iktisaden kalkınması yolu açılmış. Olacağını yüksek bakanlıklarınca da müsellemler bulunduğundan ve maruzatımızın yakını bir ilgi ile inceleneceği muhakkak görüldüğünden tafsilattankaçınarak ihtiyaçları arz ediyorum.

²⁰⁶ BCA, 30, 1, 0, 0 /65, 437, 12 s. 6.

1-Ekim sahalarının ve arazinin tetkiki, tarihinden denkleme kadar yetiştirme işinde Ekicilere öğretici ve gösterici bir müesseseye ihtiyaç vardır. Elde edeceği neticenin ve halka faydasının büyüklüğü muhakkak görüldüğünden ıslaha muhtaç olan mıntika tütüncülüğünün inkişafına önayak olacak dar kadro ile bir ıslah İstasyonu açılması lüzumuna kaniiz.

Tohum, Pide yetiştirme Ekme, Kıрма, Denkleme ve nakil gibi, tütünün keyfiyet ve kemiyetine müessir olacak hususlar bugünkü iptidai usullerden kurtarılarak daha fenni usuller öğretmek sureti ile ıslah ettirilirse Memleketin kazancı muhakkak ki bir kaç misli artacaktır.²⁰⁷

2-Tekel tarafından mubayaa edilen tütünlerin alış fiyatları düşük görülmektedir. Yabancı firmalar iştirak etmeyip sadece tekel tarafından alınan ve eksperlerin indi mütalaa ve takdirlerine bırakılan tütünlerin fiyat bakımından himayesi lazımdır.

3- Yaprak tütün bakımevi ihtiyacı tütünleri kıymetlendirme bakımından daha önemli bulunmaktadır. Yaprak tütünlerin muhafazası için muhtelif semtlerde onbir ambar işgal edilmektedir. Senede (7420) lira kira ile tutulan bu ambarların fenni şartları haiz olmamasından tütünlerin isteğe uygun şekilde muhafaza edilemediği ve bakımının tam yapılamadığı gibi ayrıca herbirinin birer bekçi ile muhafaza zarureti ve fuzuli masrafları, muhtelif ambarlardan atölyeye nakliye masrafları, şeraitin müsait olmamasından nakilden mütevellit kırıntı, döküntü ve fire ve zayıatları hesap edilecek olursa yapılan fuzuli masrafların idareye inşasından kaçınılan bakımevi masrafından daha pahalı mal olduğu anlaşılr.²⁰⁸

Ayrıca 25 seneden beri faaliyette olan atölyenin muvakkat bir müessese olmadığına göre zaruri olan bu müştemilattan kaçınmanın idare lehinde bir tasarruf olmadığı iyi bir tetkikle anlaşılr. Bitlis'te inşası düşünülp karar verilmiş olan bakımevine ait arsa, keşif ve planları ihzar edilmiş ve genel müdürlükçe 1950 yazında inşa edileceği beyan edilmiş iken tehir edildiği anlaşılmıştır. Bu projenin tahakkuk ettirilmesinde birçok bakımlardan fayda mülahaza edilmektedir.

4-İmalathane ihtiyacı olarak birinci planda su ihtiyacı gelmektedir. Yüzlerce sene evvel getirilmiş olan su yolu bozulmuş bulunduğundan kısmen açıktan akmaktadır. Bu

²⁰⁷BCA, 30, 1, 0, 0 /65, 437, 12, s.7.

²⁰⁸ BCA, 30, 1, 0, 0 /65, 437, 12, s.7.

hal 200 işçinin sıhhati ile alakadar olmakla beraber atölyenin ve motorların su ihtiyacı ile ve bilhassa yangın tehlikesine karşı tedbirle alakadardır. Derhal yapılması zarureti görülen su tesisatının nihayet 15-20 bin liraya mal olacağından temininin her işten evvel ele alınması gerekmektedir.

5-Mevcut atölyenin istihsal kapasitesi 800 bin kilo tütün ve sigara olduğu halde 1940 denberi en çok 400 bin kiloyu geçmemiştir. Mevcut stoku 400 bin kilo olduğu halde 1950 için verilen kontenjan 266856 kilodur. Bu duruma göre imalathane senenin 5-6 ayında muattal kalmakta ve daimi işçilere fuzuli ücret vermek sureti ile maliyete müessir olmaktadır. Ayrıca atölyeye bağlanan muvakkat işçiler bu müddet zarfında işsiz kalmakta ve başka mıntıkalara da gidemeyen bu vatandaşlar da müteessir olmaktadır. Buna mukabil öğrenildiğine göre Malatya fabrikasında fazla mesai yapılmak sureti ile işçilere % 30-50 nisbetinde fazla ücret verilmektedir.

6-Bitlis tütün istihsalinin artırılması bakımından yukarıda arzolunan tedbirler alındığı ve Malatya fabrikasının işlediği tütünlerin kısmen Bitlis'te işlenmesi hususu ayarlanarak Bitlis atölyesinin tam sene çalışması sağlandığı takdirde tam randımanla çalışmaktan mütevellit olarak maliyet düşüklüğü sağlanmış ve aynı zamanda mıntıkada vatandaşlara daimi iş sahası açılmak sureti ile yüzlerce ailenin geçimi ve kalkınması temin edilmiş ve mıntıkada büyük rağbet gören tütünün talep edilen yerlere yetiştirilmesi imkânı sağlanarak talep karşılanmış ve kaçakçılık önlenmiş olur.

7- Bitlis atölyesinin mamulatı olan doğu sigara ve tütünleri için halen Bitlis, Siirt, Van, Muş, Hakkâri ve Ağrı Vilâyetleri ile kısmen Bingöl ve Erzurum Vilâyetlerine satış müsaadesi verilmektedir. Bu tütünler bilhassa Diyarbakır'da aranmakta olduğundan kaçakçılık meydana gelmektedir. Mevcudu ve imal kapasitesi kâfi bulunduğuna göre yukarıda arzettiğim tedbirlerle satış hinterlandı genişlenirse ekim sahası olan Bitlis, Muş ve kısmen Hakkârimıntıkasına büyük fayda sağlamakla beraber kaçakçılığa meydan verilmemek ve ihtiyacı karşılamak bakımından da halk arzusuna uygun hareket edilmiş olur Bu itibarla şimdilik Diyarbakır'ın da doğu tütün ve sigaralarının satış pazarı arasına alınması lüzumlu görülmektedir.

8- Bitlis Tekel Başmüdürlüğü'nün bina durumu da arza değer görülmüştür. Kış memleketi olmak itibari ile gerek yüz binlerce kilo tekel maddelerinin muhafazası bakımından gerekse içinde çalışan memurların sıhhatleri bakımından ıslaha muhtaç durumdadır. 1948 Yılında durum ıslaha muhtaç görülerek tekelce (35200.) lira

verilerek 21 dükkân bir değirmen, bir kilise binası istimlâk edilmiş ve kısmen harap vaziyette tekel emrinde beklemektedir. Diğer taraftan gayri müsait bir binaya her sene 2100 lira icar verilmektedir. Mühim miktarda ve ihtiyaca yetecek kadar taşı mevcut olan bu idare arsasına bir Tekel Başmüdürlüğü binası inşası büyük bir ihtiyacı karşılamakla beraber cumhuriyet devrinin Bitlis'e yapılmış bir hediyeside olacağından büyük sevinç yaratacaktır.

9- İlimizin, nüfusu itibari ile diğerlerinden pek farklı olmayan ve merkeze diğerlerinden daha uzak olan Hizan ilçesinde tekel memurluğu yoktur. Yıllık satış itibari ile bir memurluğun masrafını koruyacak durumda görüldüğünden dava takibi kaçakçılığı önleme ve idarenin temsil ve diğer faydaları sağlayacağından burada da bir memurluk ihdası lüzumlu görülmektedir. Tekel mevzuunun arza değer görülen hususlar yukarıda tebarüz ettirilmiştir. Muhitin kalkınması ve mevcut müesseselerin inkişafı sureti ile idareye faydalı olması bakımından maruzatımızın isafına yüksek müsaadelerini saygılarımla arz ederim.²⁰⁹

Bitlis Valisi

2.11. Haberleşme

Bitlis'te şehirlerarası konuşmalar için 5'lik manyetolu bir santral vardır. Buraya 100 lük manyetolu bir santral kurulması, Bitlis-Muş, Bitlis-Van-Siirt-Diyarbakır şehirleri arasında birer telefon devresi inşası ve Diyarbakır-Siirt arasına tek kanallı bir kuranportör cihazı tesisi programa alınmış ve ödeneği 1952 yılı bütçe tasarısına konulmuştur.

Bitlis ilinin Ahlât ilçesine bağlı Misk (Purhus) bucağında bir merkez açılması talep edilmiş ise de, sağlayacağı varidatın masrafı karşılayamayacağı anlaşıldığından, bahse konu bucakta merkez açılması mümkün olmamıştır.

Bitlis'te posta işleri için herhangi bir istekte bulunulmamış ise de bu il dahilinde haftada iki seferli olan postaların uygun bedelle istekli çıktığı takdirde haftada üç seferli olarak ihalelerini sağlamak üzere eksiltme ihalesi açılmış ise de uygun bedelli istekli bulunmadığı için seferlerin artırılması mümkün olmamıştır. Bitlis

²⁰⁹ BCA, 30, 1, 0, 0 /65, 437, 1,2 s. 8.

P.T.T Merkezi kira ile temin olunan bir binadadır. İhtiyacı karşılamaktadır. Bina hususunda yeni bir teklifte bulunulmuş ve teklif kabul edilmiştir.²¹⁰

2.12. Raporlarda Bitlis (1944)

2.12.1.Hizan kazası

Hizan kaza, Sinagir Ava Berhan Hıçtır ve Panor dağ silsileleri ile çevrili bir mıntıkadadır. İki nahiyesi 127 köyü 11170 nüfusu vardır. Hizan kaza merkezi karasu ile Anılır ve aşağı yukarı karasu diye iki kısıma ayrılır aşağı karasu yan yana olan Nevalekere ve Mehmedeciran isimli iki tepenin eteklerinde topluca ve afiteart şeklinde yapılmış kerpiçten evlerden ibarettir hükümet konağı da burada bulunmaktadır. Yukarıkarakuyu ise belediye hududu dahilinde ve fakat Aşağı Karasudan ayrı bulunan diğer bir mahallesi teşkil etmektedir. Her iki Karasu 135 evden ve 1940 sayımına göre memurlarda dahil 420 nüfustan ibarettir tahminen merkezde %35 nahiye ve köylerde ise %10 nispetinde Türkçe bilirler ana lisan Kürtçedir. Yaşayışları çok basittir en çok kum darı zor ama buğday çok az darı ekip yerler şal şepik denilen yün ve keçi kılından dokunmuş şalvar ve yelek ceketimizi bir şeyle ayaklarına harik denilen alt kısmı kendi yerden ve üstü kıldan örülmüş sağlam ayakkabı giyerler Mutki yaylalarında da yazın konaklayan Alikan aşiretinin bir kısmı bunların Karültin ve Ava Barkan yaylalarında 5 ay kadar kalırlar ve kışın Siirt'in Garzan kaza mıntikasına giderler bu kabilenin Siirt'ten göçer olduklarına dair aldıkları nüfus tezkereler dini bahane terakki ederek Mutki Askerlik Şubesi reisi ile birlikte askerlik dairesi tarafından askere sevk edilmedikleri ve suiistimale yol açtığı yukarıda belirtilmiştir.

Adliyesinde dertler 6 Ceza hukuk olmak üzere 38 dosyası var bir senede 2 öldürme olmuş 6 Ceza davasının ekseriyeti hırsızlıktır ceza davasının bilhassa azdı halkın iş ve gücü ile meşgul olduğu ve kanunlara ve hükümeti muti bulunduklarını göstermektedir. Kaymakam Cevdet Yurttaş isimli genç anlayışlı çalışkan bir arkadaştır. Eski Hakkari Valisi Fuat Yurttaşın kardeşidir. Sulh Hâkimi Celal Özgüler Bitlis hakimi muavin iken orada diğer bir arkadaşının ihbar hattına kapılarak reise karşı gelmiş olduğu için Hizan salahiyet ile bu tabir adliyede vekalet kelimesinin

²¹⁰ BCA. Dosya: K3. 30.01.117.737.6, (rapor) s. 23.

mukabilidir gönderilmiştir kendisi iyi bir gençtir. Bitlis Savcısı Asım Erkan da temiz fakat tecrübesiz olduğu ve Bitlis'te iken diğer bir arkadaşının ifade hattına kapılarak Veysel karşı gelip ahenksiz diye sebep olduğunu söyledi Jandarma Komutanı Yüzbaşı Çankırlılı Mehmet Taşçı vazifede olduğu için göremedim aleyhinde söylenen yok kazanım memur bakımından ahengi şimdilik iyidir.²¹¹

2.12.2. Adilcevaz Bitlis Kazasından Ahlât'a Bağlı Nahiye

Adilcevaz nahiyesi Ahlat kazasına 1936 tarihinde nahiye olarak bağlanmış daha evvel ve epeyce bir müddet kaza olarak bulunmuş tarih boyunca mukadderatı daima Ahlat'ın kinden farklı olmamış onun iyi ve fena günlerine ortak olmuş merkezi Diğiz (köy gibi ayrı) Kaleboynu, Orta Çayır Dırakpor, Hıdırşah ve Alaçatı diye 7 Mahalle 625 ev ve hepsi Türk 3022 nüfustan ibarettir nahiye'nin umum nüfusu 5809 dur 28 köyü vardır. Merkez nahiye'nin 120 fakir çiftçisi olup kendi ihtiyaçlarına göre buğday, arpa etmektedirler. Ahlat Kaymakamı Hulki Metin'in beyanına nazaran 6 12944 tarih ve 36 sayılı Ahlat raporu 28 köyünden İran muhaciri olan Kocaeli Köyü Türk'tür Hüskindürük Köyü'nün yarısı Türk diğer yarısı Kürt'tür. Kogus isimli köyde tamamen Çerkez'dir. Her Türkçe bilirler geriye kalan 25 köyle üç gündür köyünün yarısı Kürt'tür yüzde yetmişi Türkçe bilirler 8 seneden beri Adilcevaz'da bulunduğu için muhiti iyi tanımış bulunan ve bu itibarla ifadesi daha sıhhatli görülen Nahiye Müdürü Nüsret Onat'a göre ise kaymakamın dediği gibi Koçeri Köyü 1936 yılında Kars'tan gelme 24 hanede 165 nüfus tamamen Türk'tür halkı gayet çalışkan ve hakkıyla çiftçilik edeler.

Bu köyde eskiden meşhur Kör Hüseyin Paşa oturmuş hazineye ait olduğu için arazisi bu kart muhacirleri ne verilmiştir. Kogus Köyü de Çerkez'dir. 1287 de Dağıstan'dan gelerek bu köye iskan edilmişlerdir. Kaymakamın beyanına muhalif olarak Haskündürü Köyü'nün yarısı değil hepsi ve Manik, Murhusri Cihangir, Afa Deresi, Veren Gazi, Gültepe, Ukarakol, Dizdar Perto, Aygırgölü diye 12 köyleri halkın esasları Türk'tür ve yerliler köy arazileri de kendilerine aittir soyca Türk oldukları halde civar yerlerden gelen ve yerleşen bazı Kürtlerin tesiri altında Kürtçe evlerinde bile hakim olmaya başlamıştır fakat hemen hepsi Türkçe bilirler isimlerinin çoğu Türkçe olan ve halkının da hepsi Türkçe olan bu köyler ahalisi eski devirlerin ihmalkar

²¹¹ BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 30.

hareketleri neticesi K  tle  mek gibi elim akıbeta uğradıklarını ve   arkın bütün Kürt olan halkının da bu şekilde küfür ettiğini canlı bir misal olabilir.

Nahiye müdürünün kaymakamı aykırı olan beyanlarından birkaçı da kazıp k  y  n  n 26 evinden 14 ev tahminen 100 kişi halkı Kars'tan gelme t  r diğerleri civar biletlerden gelmek Kültürler. Aşağı Suphan köyünde 136 da İran'dan iltica ederek iptal edilmiş 12 hane Türk vardır diğerleri Kürt't  r. Alı   Kürt köyündeki 2 hane tahminen 15 şahıs halkı karttan gelme Türk'tür diğer 16 ev Kürt't  r Orans, Parkat, Arın, Ak  ıra, Karake  i  i, E  kerik  , Yukarı Süphan ve An  akpur adlı 8 Köyü de tamamen K  tt  rler. Türkçe bilirler arazileri Ermenilerden kalmadır henüz tevzi edilmemiştir. Köylerde buğday, Arpa ekerler mahluta çok rağbet etmezler Adilcevaz'da meyvecilik ra  bettir. Sırası ile kayısı, ceviz, kiraz, vişne, elma, armut, kara ve ak dut yetiştirir. Malazgirt, Bulanık, Erciş, Tutak kazaları ile Bitlis'te sebze satar veya zahire, ya   veya gün ile mübadele ederler. Nahiyenin kuzeyinde S  tey Yaylası vardır. Hayvancılık koyun, keçi, sığır, manda besleyerek geçinirler edindikleri ya  , peynir ve yönü merkez nahiye götürüp veya gelen tüccarlara satarlar.²¹²

Adilcevaz nüfus iktisadi ve coğrafi vaziyet itibari ile olacak bir yerdir. Esasen evvelce kaza imiş bir müddet evvel bana ve 1926 tarihinde de Bitlis de bağlı bir nahiye olmuş anladığınızda göre 1943 senesinde ölen 1255 doğumlu Di  izMahalleli Mustafa adındaki şahıs kendisi bildiğimden beri Adilcevaz Belediye teşkilatının da olan bir kaza olarak g  rd    n   söylemiş olduğuna bakılırsa bu yoldaki mazisisi resmi kayıtlarla tespit edememe rağmen uzaklara götürmek mümkündür.

Uzak köylerinden Faraza, Norşin köyünden Adilcevaz'a sekiz Ahlat'a da dört ki tam on iki saatte kaza merkezine gidilmek zahmet²¹³ve diğer külfetlere katlanıyor kaza olmasını bekleyip de memleketlerine dönecek yalnız Adana'da 30 ve diğer yerler ile birlikte 200 ev halkı varmış dahiliye vekaleti de kaza olmasına kanaat getirmiş bulduğu söylemektedirler. Sonra 32 köylü Sarısu nahiyesi 1927 tarihinde kadar Adilcevaz'a bağlı olduğu ve 5 saat mesafede bulunduğu halde Ahlat'a uzaktır diye 7 saat mesafedeki Patnos kazasında ba  lanmı   Adilcevaz kaza olduktan sonra bu nahiyenin de yakınlığı bakımından eskisi gibi buraya ba  lanması her bakımdan faydalı

²¹² BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 42.

²¹³ BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 42.

olacağını da anlatıyorlar partimize bu meselenin takibi yerinde olur ve sınıflı 3 öğretmenliği bir ilk okulu var 3 öğretmenden birbirinin veren ve çalışamayacak bir durumda olduğunu duydum diğer ikisi mevcuttur.

Adilcevaz'ın En mühim dertlerinden biri merkezinde %50 nispetinde sıtma bulunmaktadır sebebi evlerin Van Gölü sahilinde muvazi olarak uzadığı 3 kilometrelik sahil kısmının baştan aşağı bataklık oluşudur müteaddit defalar ait olduğu vakit de yapılmış ancak mahalline tedbir alınması tavsiye edilmiştir. 1944 Mart ayında halkın hizmeti ile 1/4 ü kısmına kanallar yapılmış ise de derince geniş ve fenni şekilde açılmadığından makine ve bu işten anlayan fen erbabı ve işçi olmadığı için bunlar çökmüş ve yine o yerler bataklık haline gelmiştir sıtma bura halkının kasıp kavurmaktadır. İcat eden fedakârlığın yapılması elzemdir yine nahiye müdürünün verdiği listeye göre biri erkek 6'sı kadın olmak üzere Türkler ile evlenip kaynaşmış 7 Ermeni mühtedisi vardır. Nahiye müdürleri Harputlu Nusret Onat'tır. Çok temiz namuslu işgüzar çalışkan hakça sevilmiş muhiti kavramış ve tecrübeli olarak buldum bu arkadaşın halkevi kısmında izah edeceğim vecihle halkevi reisi de 4 seneden beri hakkı ile ifa ettiğini de görülmüştür.

Bu surette dahil olduğunu anladığım bu arkadaşın 1927 senesinde 1936'ya kadar 20 lira maaşla çalıştığı²¹⁴1936 tarihinde vilayetin inhasile vekaletçe 25 liraya terfi ettiği halde maliyeci 2 derece birden terbiye edilemez ve dahiliye vekaletince de kadro yoktur cevabı ile 1943 senesine kadar 22 lira Ondan sonra da 25 lira üzerinden maaş aldığı halbuki barem kanununda 3 sene 22 üzerinden maaş alanların 25 lira almış gibi adile 30 liraya terfi edebileceklerini yazılı olduğum kendisi 1936'da 25'e terfi ve bu miktar halkı sebebi olup aradan da 8 sene geçti müdürleri kıdem tablosundan 1936 yılına terfi ve 158 sırada kayıtlı olmak üzere 25 lira müdürler arasında da bulunduğu her cihetten az bulunur evsafi haiz olduğu halde istihkakı bulunan 30 liraya terfi edebilmesi büyük bir haksızlıktır.

Partimizin 20 yıllık emekçi 5 çocuk babası ve halen Bitlis'in Çukur Nahiyesinin arzusu ile nakil edilen bu idarecinin hakkını araması çok yerinde bulurum belediye reisi halktan eski bir aile olan Kahraman beylerden temiz dürüst hamiyetli olarak tanınmış ve sevilmiş Bekir Yiğit'tir ilkokul mezunudur 35-36 yaşlarındadır su

²¹⁴ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 43.

yolları patika ve her mahallede hala yaptırmıştır fakirlere çok yardımcı oluyor belediye reisliğini de 30 lira maaşla ifade etmektedir hali vakti müsait olduğu halde bu miktar para ile hizmet etmesi de feragat ettiğini göstermektedir.²¹⁵

2.12.3.Tatvan kazası

Tatvan Van Gölü'nün cenubi garbi sahilinde Reşadiye ve Kotun isimli iki nahiyesi vilayet cevabına nazaran 94 köyü ve Tatvan kaymakamına göre 69 köy ve 40 Muhtarlığı 32271 nüfusu olan ve merkezinin nüfusu memurlar hariç 33 bulunan bir kazadır merkez kaza halkı göçmen ve yerli diye ikiye ayrılabilir göçmenler Rize ve Sürmene'den hükümetçe kaldırılıp buraya nakledilenlerdir.

Bitlis Vilayetinin verdiği cevapta bunların tamamının 39 hanede 204 nüfus olduğu kendilerine 8433 dekar toprak birer ev bahçelik yeri sanatkâr olanlara ayrıca dükkan ve yer tamir bedeli verildiği hayvanları için ahır bir yeri verilmiş bulunduğu ve verilen topraklarında kanuni haklarından fazla olduğu görüldüğünden tapularının iptali yolunda Tatvan Mal Müdürlüğünce aleyhlerine mahkemeye müracaat olduğu göçmenlerinde kendilerine yeniden ahırla verilen topraklarından bir kısmının verimsizliğin den ötürü geri alınarak yeniden ve iyi yerlerden toprak verilmesini istemekte oldukları göre 1934 senesinde Sürmene'den Tatvan'a 20 hane gelip bunun 11 hanesi burada barınamadığından bilahare Van'da iskan edilmiş ve Tatvan'da 9 tanesi kalmış²¹⁶ olduklarını 1935 yılında Rize'den Bakanlar Kurulu kararı ve arzularına göre Tatvan'da 24 tane iskan edilmek maksadı ile geldiklerini 1935'te bu kabile mensuplarından 7 evin perakende olarak aynı şekilde gelip iskan edilmiş bulunduklarını Rize'den gelenlerin 128 kişi bulunduklarını iklimine alıncaya kadar 3 anlarda da zafiyetvermişiselerde²¹⁷şimdi alışmış ve solmakta bulunmuş oldukları ve 200 kişi bulundukları kendilerine verilen toprakların sulu olan kısımları nispeten verimi ise de diğerleri daha boş ve eteklerinde kumsal ve verimsiz olduğundan arzu ettikleri vecihle ziraattan ifade edemediklerini onun için bir kısmı sanat ve memuriyetle de uğraşmak zorunda kaldıklarını 1936 yılından beri verimli topraklara bir miktar daha sahip olmak için müracaatları bulunduğu verimsiz topraklarının hazineye terki ve borçlanma suretiyle kendilerine iyi toprak verilmesi cihetine ile

²¹⁵ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 44.

²¹⁶ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 45.

²¹⁷ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 46.

gidilmez ise ellerindeki mahsup bir kaç dönüm sulu araziye mısır ziraatına hasreceklerini halbuki kendileri ana yurtlarından mısırı buğdayı tahmin etmek için maksadı ile ayrılmış olduklarını ve oradaki halim burada tekerrürlü karşılığında yurtlarına dönmeye mecbur olacaklarını ve kendileri gibi safir halkının ayrılmaz bir hasreti de meyve olduğu ve halbuki eski Tatvan'da meyve yetiştirilmesine imkanı olmadığından buna da elverişli olması bakımından karşıdaki araziden yani hükümet konağının yapıldığı binanın etrafı kat ediyorlar istifade etmelerini ve velev parası ile de olsa bu sahil halkına şehir planına uygun bir mahalleden bir her yeri ve arazi verilmesinin zararı bulunduğunu ve Rize'den gelmiş ve gelmek üzere birkaç aileyi de kendileri gibi iskan etmelerini istemişlerdir.

Bunların İskele Yolu etrafında sıralanmış 1 katlı 2 oda bir mutfaktan ibaret üstleri saç her tarafı temiz ya tutulmakta bazılarının iki odalarından biri ahır yapılan 40 adet ev hükümetçe kendilerine verilmiştir evlerin işlerini geldim kendilerini sıhhatli neşeli ve hallerinden memnun buldum.10 ile 12 çocuklular az değildir vasati olarak her evde 7-8 çocuk tahmin ediliyor çocuk ve zafiyeti % 3 nispetindedir. Kendilerine verilen araziye fazlaca mısır biraz arpa, buğday ve fasulye ekiyorlar evlerinde de Karadeniz şivesi andıran Türkçe konuşuyorlar. Van İşletmesinde ustalık hariçten gelenlere bir hassa bunlarda amelelik ise yerli yerindedir usta olarak çalışanları günde 67 lira ücret almaktadırlar müracaatları üzerine İskân umum müdürlüğü ifadesi ile sıhhat vekaletinden gelen ve okuduğum bir emir de bilfiil çiftçilik yapanlarına borçlanma suretiyle ve yardım yapılmayarak çift hayvanatı ve tohum²¹⁸ vesaire gibi arazileri nispetinde istedikleri yerlerden verilmesi sarahaten bildirildiği halde iskan işlerine bakan hükümet ekibi ile kaymakamı mütereddit gördüm. Göçmenlere Nemrut ve Han Dağı eteklerinde fazlaca arazi verilmiştir. Fakat Van İşletme Müdürlüğü'nün bulunduğu ve iskele olan ve Tuğ tabir edilen yere yakın ve Tatvan'ın Mahallesi olup köy olarak anılan Urtap ve civarında emvali metruke ye ait arazi varken ve bunların borçlanma suretiyle kendilerine verilmesini isteyen ve evlerinde Türkçe konuşan bir köyü hariç 68 köyde Kürt olan ve Kürtçe konuşan o havalide Türklere bir beşik ve Türkçenin yayılmasına amir olabilecek bulunan bu

²¹⁸ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 47.

zeki, açıkgöz ve çalışkan halka sıhhat vekaletinin mezkur emirleri mucibince yeniden istedikleri yerde ve mümkünse bolca arazi verilmesi çok yerinde olur.

Yerliler: Merkez kazada 25'er yerli vardır bunların ancak onu evlerinde Türkçe konuşurlar diğerleri de birkaç kişiyi müstesna Türkçeyi bilirler fakat ana lisanları Kürtçedir. Evleri kerpiçten ve taştan üzerleri dam ve nispeten sıhhidir. Merkez kazanın 2 kilometre uzağında ve belediye sınırı dahilinde Urtap Mahallesinde 35 ev 6 kilometre uzaklığında Tuğ Köyünde mahalle 25 ev yerleri yerli vardır. Halkı Mutki kazasından gelme aslen Kürt %50'si Türkçe bilir fakat ana dilleri Kürtçe olan kimselerdir. Mısır, buğday, arpa ekerler

Köyleri: 4 evli ve 35 nüfuslu ve Ahlat'tan gelme ve Türkçe konuşan ve Türk olan Adabağ Köyü halkı müstesna diğerleri 68 köy kültürler ve ana lisan olarak Kürtçe konuşurlar yalnız buğday ve arpa ekerler yani göçmenlerle Urtap ve Tuğ köylüleri gibi mısır ekmiyorlar.

Ermeniler: Bitlis Vilayetinden hakkında edinilen bilgiye göre Bitlis'te 20, Tatvan kaymakamının beyanına göre merkezde 4 Reşadiye Nahiyesinde de 4 ki ceman 8 ihtida etmiş ve 7'ler de evlenip kaynaşmışlar Ermeniler vardır. Kaza Merkezi Tuğba (asıl) nakledileceklerdir. Burada yapılan hükümet konağının çatı cam ve boya işleri ihmal edilmediği için nakil henüz yapılmamıştır. Halen Hükümet konağı olarak kullanılan bina iki katlı, kerpiçten üstü dam, kötü bir durumdadır.²¹⁹

Birincisi: Ya göldeki vapur adet faraza İstanbul'dan 10-15 motor bozularak gönderilebilir ve personelini ihtiyaç nispetinde artırmalı ve her gün olmazsa bile güneşırı sahil şehirlerinde uğrayacak bir şekilde sefere hazır bir hale koymalıdır.

İkincisi ise: Göldeki inhisarı tamamen kaldırmalı yani halkın 5 tondan fazla gemide yaparak serbest ye ve 1935 senesinden evvel cari olduğu üzere nakliyat yapmasına müsaade etmelidir. İşletme inhisar altında alındıktan sonra eski hali dahi muhafaza edemediğimiz ve bu işte muvaffak olamadığımız göz önünde tutulursa ikinci şekil daha uygun görünür. Onun için ya bu inhisarı kaldırılması ve mümkün değilse göldeki motor ve personel miktarının ihtiyaca uygun bir suretle arttırılması çaresinin acilen düşünmesi elzemdir. Çok faydası olmakla beraber nispeten sıkıntıyı

²¹⁹ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 48.

azaltabilecek olan bir tarihte bir de Tuğ ve Van arasındaki askeriye ait yukarıda arz ettiğim direkt seferin kaldırılarak normal hale konmasıdır. Ben Van'da iken mıntika komutanlığı da bu sefer'in kendilerine faydası olmadığına kani olarak kaldırılmasını alakadar makama yazmıştı. Son gidişimde bunun olduğu gibi devam ettiğini gördüm kaldırılması çaresini aramalıdır.²²⁰

Tatvan ile Tuğ arası ve sahil kısmı fazlaca bataklık ve sıtmalıdır. Sebepleri dağlardan karların göle doğru eriyip akarak sahil kısmına birikintiler husule getirmesi ve atılan şeylerin buna inzimam etmesidir. Sıtma bilhassa Tuğ'da var hükümet hekimi ifadesine göre bu yüzden zafiyet %2 geçmiyormuş.

Göl her sene artıyormuş hakikaten bu sene 1 metre kadar ve bariz suretle artmış ve sandal iskele dedikleri iskeleye geçen seneden hafif başlayarak bu sene tamamen su altında bırakmış olduğunu gördüm. Kazanın merkezde ve Reşadiye Nahiyesinde birer olmak üzere 2 okulu var merkezindeki 2 dershaneli 5 sınıflı ve 2 öğretmenlidir. Öğretmenlerden biri askerde diğeri mevcuttur. Kazada yalnız sulh teşkilatı vardır.²²¹

2.13. Sanayi ve Yatırım İşleri

Bitlis, Birinci Cihan Harbinden önceki ticaret rolünü tamamen kaybetmiştir. Cenup ve şark kervan yollarının kapanması; Bitlisin ve Bitlis'te yaşamakta olan ticari ruhun sönmesine sebep olmuştur. Düşman işgaline uğrayan şark vilayetlerimiz arasında en çok zarar gören, harap olan ver her hususta sönen Bitlis'tir. Bu işgaller esnasında Bitlis; nüfusunun büyük bir kısmını kaybetmiştir. Başka vilayetlere göç edenler; düşman Bitlis'ten ayrıldıktan sonra da yerlerine, yurtlarına dönmemişlerdir. Bu suretle Bitlis'te nüfus kesafeti kalmamıştır. Halen birçok evlerin gayrimeskûn oldukları göze çarpmaktadır.

Bitlis, bir vilayet merkezi olma vasıflarını da kaybetmek üzeredir kasaba;birbirinden kilometrelerce uzak mesafelerde ve bir kısmı; sırtlar, tepeler arkasında bulunan 8-9 mahalledenibarettir. Buralara, yol yapılmadığı gibi bundan sonra da belediye bütçesiyle yolların yapılmasına imkân yoktur. Belediye dairesinin ve çarşının bulunduğu merkezi, mahallelere bağlayan yolların hepsi, toprak ve karayol halindedir; bunların hepsi, yokuşlu, inişlidir. Buralardan, yaz aylarında, tozdan; kışın

²²⁰ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 50.

²²¹ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 51.

da çamurdan ve kardan geçmek imkânsızdır. Mahallelere giden yollarda değil, merkez kasaba içinde ve çarşı boyunda dahi, sokak tenviratı yapılamamaktadır. Bitlis deresi, kasaba içinden geçtiği ve pek yakınlarda müteaddit şelaleler husule getirdiği halde, Bitlis'te, bugüne kadar, elektrik tesisatı yapılamamıştır. Bu yüzden Bitlis; büyük ve dağınık bir köy manzarası arz etmektedir.

Bitlis'in iyi tarafından biri; içme sularının çok ve iyi oluşu ve bunlardan bazılarının en iyi vasıfları taşıması, birinin de böbrek kumlarını eriten bazı terkipleri ihtiva etmesidir.²²²

Bitlis; İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük şehirlerimize yakın bir yerde olsaydı, mükemmel bir su şehri olarak inkişaf edilebilirdi. Fakat buralarda Bitlis'in böyle bir inkişafa mazhar olmasına imkân yoktur.

Bitlis ilinde sanayi kuruluşu olarak adlandırabileceğimiz yok denilebilecek sayıda tesis bulunmaktadır. İlimizde küçük ve orta ölçekli maden ocakları bulunmakta olup, mevsimsel faktörlerden dolayı kısa süreli olarak faaliyet göstermektedirler.

a) Bitlis'in kalkınmasına yardım etmek için, burada; kış aylarında alışmağa müsait ve iptidai maddeleri muhitten temin ve tedarik olunabilecek yün, deri, bez, kumaş fabrikası veya imalathanelerinin açılması, çok faydalı olacaktır.

b) Bitlis yakınlarında kükürtlü sular vardır. Buralarda, kükürt bulunduğu söylenmekte ve daha bazı madenlerin bulanabileceği ifade olunmaktadır.

c) Ahlât veya Adilcevaz'da, Van gölü suyundan sütkestik istihali için tesisler yapılabilir.

ç) Ahlât ve Adilcevaz'da; kaysı, erik ve elma konserveçiliği teşviki olunur ve buralarda birer konserve, marmelat imalathanesi vücuda getirilirse²²³

Geçimleri meyvecilikten ibaret olan bu iki kasaba halkının geçim şartları düzelebilir ve iktisadi durumları süratle inkişaf edilebilir.

d) Tatvan'da (Tuğ'da), her türlü motor tamirine ve bazı makinelerinin yedek kısımlarını yapmağa veya dökmeğe elverişli büyük bir atölye açılmasına veyahut mevcut fakat çok noksan teselli olan atölyenin genişletilmesine ve bir de mektep

²²² CCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 96.

²²³ CCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 96.

ilavesine şiddetle ihtiyaç vardır. Bu mektepte okuyacak ve atölyede yetişecek ustalara, bu civarda şiddetle ihtiyaç hissedilmektedir. Bölgenin çok yerlerinde, bazı ziraat aletlerini, hatta traktörleri tamir edici ve yedek parçalarını yapıcı usta bulunmadığı için bu alet meydanlarda, ölü vaziyette yatmakta ve memleketimizin bazı yerleri, bir makine mezarlığı haline gelmiş bulunmaktadır. Bu halin devam ettirilmemesi için, ilk tesisleri hazır bulunan Van Gölü kenarındaki Tuğ'da birkaç seneden beri işlemekte bulunan atölyenin genişletilmesi ve buna bağlı bir mektep açılması; bu muhit gençlerini iş adamı olarak yetiştirmekte çok faydalı bir teşebbüs olacaktır.

Bitlis'te Tarıma Yatırım Yapmak İçin 10 Neden

“1. Büyükbaş, Küçükbaş ve Arıcılık açısından ilimizin geniş ıslah edilebilir ve kiralanabilir mera, yayla ve otlak alanları mevcuttur. Özellikle meraların zengin bitki florasına sahip olması

2. Genç, ucuz işgücü varlığı ve devlet desteklemelerinin yeterli düzeyde olması

3. Ulaşımın kolay ve orta doğu pazarına yakın olması

4. Bölgesel ve doğal ürünlere sürekli artan tüketici talebi ve kendiliğinden yetişen ve organik ürün olarak değeri bulunan ürün potansiyeli

5. Doğal su kaynaklarında ilimiz potansiyelinin çok yüksek olması nedeniyle su ürünleri üretimine yatırım yapılabilir olması

6. Tohumluk üretiminde (patates, fasulye ve buğday) önemli bir yere sahip olması

7. İklim şartlarının değişik ürünler yetiştirmeye uygun ve meyvecilik açısından pazarlama stratejisine uygun alanların mevcut olması.(Yüksek rakımlı meyvecilik yapılabilecek yerler)

8. İlimizdeki arazilerinin verimli olması nedeniyle, bitkisel ve hayvansal üretimindeki organik potansiyel ile yem bitkisi yetiştiriciliğine uygun tarım arazilerinin olması.

9. Organik ürünlere ülkemizde ve dünyada artan talepler.

10. *Arıcılık potansiyelinin yüksek olması ve bal veriminin Türkiye ortalamasının üzerinde olması.*”²²⁴

Bitlis ilinin 1950 genel durumu hakkındaki raporu Genel Müdürlüğümüze gelmemiştir. Bu İl tarafından çimento ihtiyacı hakkında bir buçuk yıl zarfında Genel Müdürlüğe intikal ettirilmiş bulunan mevzular:

Bitlis Valiliğince 14/7/1951 tarih ve 152 sayılı yazı ile 15 tondan ibaret olan İl kontenjanının 30 tona çıkarılması istenilmiş, bu mümkün olmadığı takdirde aralık, ocak, şubat ve mart 1952 ayları kontenjanlarının bu sene içinde verilmesi istenilmiş ise de istihsal durumunun müsaadesizliği yüzünden bu talep yerine getirilememiştir²²⁵

2.14.Toprak ve İskân İşleri

Bitlis ilinde 3.8.1951 günlü 5826 sayılı kanun ile Sason yasak bölgesinin yasaklığı kaldırılmış ve bu yerlerin kalkındırılması için devlet, bayındırlık ve sağlık Sosyal Yardım Bakanlıkları mütehassıslarından mürekkep bir heyetin bu yerlerde kurulacak köy yerlerini tespit etmek üzere 15' güne kadar hareket ettirilmesi karar altına alınmıştır. Bu hususta hazırlanmış olan tamim valiliklere tebliğ edilmek üzeredir.

Bitlis'te sayın cumhurbaşkanı iki toprak komisyonu kurulmasını emir buyurmuşlardır. Kış mevsiminin yaklaşması eleman, alet ve malzeme kıfayetsizliği sebebiyle toprak komisyonunun 1952 İlkbaharında kurulması kararlaştırılmıştır.²²⁶

2.14.1.Tapu ve Kadastro

Büyük harbin en çok tahrip ettiği vilayetlerimizden biri de Bitlis'tir. Tarihteki büyük istila yollarından biri üzerine kurulan ve vaktiyle “55000 nüfuslu ve 12000 evli doğunun mühim sanat ve ticaret merkezlerinden” biri olan bu şehrin bugün her biri bir bucakta “dört mahalleye bölünmüş 10000 nüfusa ve 2000” eve indiği anlatılmıştır.²²⁷”
“Göç eden nüfusun büyük bir çoğunluğunu Kürtler oluşturuyordu. İttihat ve Terakki tarafından 1916 yılının bahar ayından başlayarak geniş boyutu ve seri bir sevk

²²⁴ Tarım Ve Orman Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Bitlis Tarımsal Yatırım Rehberi, s. 2.

²²⁵ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 1.

²²⁶ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 2.

²²⁷ Belediye İşleri”, Yurd Yolu, nr.356, 12 Nisan 1940: s. 1.

hareketi uygulamaya konulmuştur. 1939 yılında sunulan raporda bu durum açıkça belirtilmiştir. Savaşın bitiminden sonrada kurulan ulusal Cumhuriyetin rejimine ve yapılanmasına yönelik en büyük direnç bu vilâyetlerde ortaya çıkmıştır. Umumi müfettişlik yapılanması ile bir taraftan bu vilâyetlerin imarı ile uğraşırken aynı zamanda rejime yönelik direnç kırılacak ve göç olayını çift yönlü organize ederek değişik unsurların kaynaşması ile istenilen ulusal birlik sağlanmaya çalışılacaktır.

Bu amaçla “Umumi müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” 12 Şubat 1927’de TBMM’ne gönderilmiş ve kabul edilmiştir. 27 Kasım 1927 tarihli ve 5858 sayılı kanunla Elâzığ, Urfa, Bitlis, Hakkari, Diyarbakır, Siirt, Mardin ve Van illerini içine alacak şekilde kurulmuştur.²²⁸Birinci Umumi Müfettişlik Kanunu’nun 3. ve 1. maddesinde ile kendi bölgesi ile ilgili ekonomik, sosyal, kültürel, sağlık ve bayındırlık ile ilgili ihtiyaçlarını hızla gidermeye çalışacak ve halkın iskân edilmesi ile ekonomik durumunun yükseltilmesi, köylülerin, çiftçilerin toprağa sahip olması için gerekli çalışmaları yapacağı belirtilmiştir.²²⁹Yerleştirilmeye çalışılan bu topluluklar Anadolu’da batıdan doğuya doğru Yörük, Türkmen ve Kürt aşiretleri şeklinde sıralanmaktaydı. Anadolu’nun güneyinde ise daha çok Arap aşiretleri bulunmaktaydı. Güvenlik amaçlı yapılan sürgün ise herhangi bir bölgede asayiş ve düzeni sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ülke içerisinde sorun çıkartan “başiboş halk” derbentlere iskân edilmek suretiyle hem ıslah edilmiş oluyor hem de ülke yolları üzerinde stratejik öneme sahip noktaların emniyeti sağlanmış oluyordu. Bir de fethedilen bölgeleri Türkleştirmek, İslamlaştırmak için yapılan sürgünler vardır.²³⁰Cumhuriyet döneminde de bu yöndeki çalışmalar devam etmiştir. Çünkü bu dönemde birçok Türk, Kürt ve Arap ulus ve oymakları bulunmaktadır.

Bu dönemde de kendilerine has bir yasama biçimi ile bey, ağa ve şeyh gibi önderlerine bağlı bir şekilde hayatlarını devam ettiren ve sayılarının üç dört yüz bin olduğu tahmin edilen topluluklar bulunmaktaydı. Bu amaçla özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’daki aşiretlere yönelik araştırmalar yapılmış, yeni kanuni düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerin en kapsamlısı 2510 Sayılı İskân Kanunudur. Bu

²²⁸ Salhadin Gök, “Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da İskan Politikaları (1923-1950)”, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2005, Basılmamış Doktora Tezi, s.157.

²²⁹ Sadık Erdaş, “Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umum Müfettişlik Bölgesinde Tarımsal Faliyetler (1828-1937)”, Türkiye’de Tarım Politikaları ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, Ankara 2019, s.469.

²³⁰ Gök, a.g.t., s.157 .

kanunun 9. ve 10'uncumaddeleri göçebe toplulukların iskânı ile ilgilidir. Bu kanun ile Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde hedeflenen amaç göçebe toplulukları sadece yerleşik bir yapıya kavuşturulması değildir.

Aynı zaman da hükümet kendi otoritesine bir alternatif olarak gördüğü bu yapılanmanın içindeki güç yapısını da dağıtmak istemiştir. Aşiretlerin hükmü şahsiyetlerini hiçbir şekilde tanımayarak, kendisinden önceki dönemlerde kurum veya kişi bazında bu oluşumlara tanınmış olan bütün mülkiyet haklarını geçersiz kılmıştır. Bu toplulukların önderi konumundaki şahısları Dahiliye Vekaleti, etkili oldukları topluluk içerisinde bütün mallarına el koyarak alma ve ülkenin değişik bir yerinde iskân ettirme ile yetkili kılınmıştır. Ülkenin değişik bir alanına sürgün edilerek yaşamak zorunda bırakılan bu kesimden ihtiyacı olanlara dışarıdan gelen göçmenlere tanınan haklar çerçevesinde ev ve toprak verilmesi, ihtiyacı olmayanlara da imkan olan yerlerde toprak, ev arazisi, bağ ve bahçe verilmesi kabul edilmiştir.”²³¹

“Vilâyeti Şarkıye ahalisinden olup düşman istilasına üzerine memleketlerini terk etmiş veya harbi umum esnasında bazı mülâhazat-ı askeriye dolayısı ile ordu kumandanlarının emri ile dahile nakledilmiş olanlardan bilâhare memleketlerine avdet etmemiş ve avdet etmek için hükümetçe yapılan muavenet inakdiyeden istifade eylememiş olanlardan muhtac-ı muavenet bulunanlara nüfus ve vaziyeti içtimaiyeleri ile mütenasip yalnız bir mesken ve memleketinde dükkan veya arazi sahibi olduğuna göre yalnız dükkan veya tevzi talimatnamesi mucibince âdiyen iskân nispetinde yalnız arazi verilir”

1921-1929 Yılları Arasında Bitlis'te İskân Görenlerin Oranları

1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	Toplam
437	-	-	-	33	1,139	720	1301	-	3,630

²³¹İskân Mevzuatı, Ankara 1936, s. 200-201.

1929-1936 Yılları arasında Bitlis'te İskân Faaliyetleri

YIL	İskân Edilen Hane S.	İskân Edilen Nüfus	Verilen Toprak
1929	32	149	4,464
1934	9	42	1,444
1935	24	119	6,891
1936	3	22	243
Toplam	68	332	13,042

“Tabloda görüleceği üzere Bitlis’e dört yılda toplamda altmış sekiz hanede 332 kişi iskân edilmiş ve iskân edilenlere 13.042 dekar arazi dağıtılmıştır. Ayrıca 1929 yılında gelen muhacir ve mülteciler Adilcevaz’a bağlı Süphan ve Koçeri köylerine iskân edilerek, muhacir ve mültecilere otuz iki ev ile 640 lira tamir bedeli adı altında nakdi yardım yapılmıştır. 1934, 1935 ve 1936 yıllarında Tatvan merkeze iskân edilen otuz altı hane muhacir ve mülteci hükümet tarafından yapılan evlere yerleştirilmiştir. 1939 yılında ise Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti (Sağlık ve Sosyal Yardımlaşma Bakanlığı) tarafından yeni Tatvan’da 200 adet göçmen evi yapılması planlanmıştır.”

“Bitlis Dâhiliye Vekâletinin Bitlis iline nüfus yapısını öğrenmek amacı ile 25 Aralık 1927 tarihli telgrafına valiliğin verdiği cevapta vilâyet dahilinde seyyar aşiretin bulunmadığı bildirilmiştir. Sadece Siirt vilâyeti sınırları içinde oturan Albakan aşiretinin 1430 nüfuslu yedi sekiz kabilesi her sene haziran başlarında Hizan’a gelip

dört ay kalmakta daha sonra da kışı geçirmek üzere tekrar Siirt vilâyetine dönmektedir. Bunların Siirt vilâyetinde kışlaklarında sürekli kalacak şekilde oturtulmaları mümkün olmuyorsa Hizan Kazasının Uçum ve Hakfan Nahiyelerinde hem hayvan muhafaza etmek hem çiftçilik yaptırmak suretiyle iskânlarının uygun olduğu belirtilmiştir.²³² Bitlis ilinin nüfusunu artırmak ve iktisadi açıdan gelişmesini canlandırmak amacı ile gerekli incelemeler yapılmasına rağmen cumhuriyetin ilan edilmesinden altı yıl sonra da bölgede herhangi bir canlanma izine rastlanmamıştır. Bölgede İngiliz Maslahatgüzarı Edmons'un yerinde yaptığı gözlemlerle hazırlayıp Dışişleri Bakanı Henderson'a sunduğu 21 Mayıs 1930 tarihli rapor bize bunu göstermektedir: ”

“Bitlis'te insan, yok denecek kadar az, eski Ermeni köylerinin etrafında bakımsızlığa terk edilmiş meyve bahçeleri ve karayolunun geçtiği Bitlis vadisinde kilometrelerce terk edilmiş meyve bahçeleri, Bitlis'in kendisi de felaket bir manzara, bütün vadi boyunca birbiri ardına yıkıntı hâline gelmiş evler uzanıyor. Ana cadde kenarında oturulabilecek halde kalmış sadece birkaç ev. Bir zamanlar 40 bin kişinin yaşadığı kent, şimdi nüfusu 5 bini geçmeyen bir köy durumunda, Rus işgali ve Ermenilerin de yakıp yıkarak terk etmeleri yüzünden Bitlis, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce az da olsa dışarıya mal satmasına rağmen bugün ne ile geçindiği dahi belli olmayan, nüfusu azalmış, terk edilmiş bir yıkıntı gibi.”²³³

“İsmet Paşanın raporunda da Bitlis ile ilgili bilgileri ve devletin Bitlis iline bakış açısını bulmak mümkün. Hükümet Bitlis'i bulunduğu konum itibarı ile Türk kültürünün bu bölgede bir dayanak noktası ve bu kültürü yayacak bir merkez olarak görmektedir. Bitlis'in bu konumunun hakkını verebilmesi için iktisadi açıdan geliştirilmesi gerekmektedir.”

1941-1942 müfettişlik raporlarında ise Bitlis'te köy ve kent arasındaki farklılık şu şekilde anlatılmıştır: “ Vilayet merkezinden uzaklaştıkça, kazalarda ve özellikle köylerde, ilkel bir yaşantı dikkat çekmektedir. Bu durum yerleşim yerlerinde, kıyafette, beslenmede, kullanılan aletlerde göze çarpmaktadır. İnsanlar, taş devrinden kaldığı söylenebilecek inlerde ilkel bir vaziyette, sağlıksız şekilde yaşamaktadırlar.

²³² BCA. 272. 12. 58. 157. 14 Nisan 1928. s. 2

²³³ Koca, a.g.e., 1998: s. 332.

Halkın yemeği darı, arpa, çavdar ve kısmen buğdaydan yapılmış çamur gibi bir ekmek ile sulu ayrandan ibarettir. Kıyafetleri ise: Yama yama üstüne dikilmiş ve çoğu yeri parçalanmış vücudu örtmeyen paçavralardır. Halkın üst başı pis ve perişan, yaşadıkları yer pislik ve çöplük manzarası taşımaktadır. İlkellik ve gerilik köylülerin bütün işlerinde açıkça göze çarpmaktadır.”²³⁴ “İsmet İnönü, Bitlis’in “yegâne ve kuvvetli bir Türk merkezi” olması için iskân politikasına önem verilmesi gerektiğini ifade ederek iskân politikasının iyi bir biçimde uygulanmadığı takdirde bütün düşüncelerinin akamete uğrayacağını açıklıkla dile getirmekten imtina etmiyordu. Bölgenin nüfus yapısını değiştirmeye yönelik çalışmalar istenilen neticeleri vermemiştir. Bunun nedeni bu bölgelerden Batı bölgelerinde iskâna tabi tutan kanuni düzenlemelerin belirli bir süre sonra hükümsüz bırakılması ile bölge insanının memleketlerine geri dönmesi etkili olmuştur.”²³⁵

İkinci bir etken ise istenilen oranlarda göçmenin bölgeye yönelik olarak yerleştirilememesi ve yerleştirilenlerin büyük kısmının belirli bir süre sonra iskân edildikleri yerleri terk etmesidir. 1950 yıllarına gelindiğinde bu politikanın başarısızlığını gösteren ve 1923’lü yılların çözümünü isteyen yazışmalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir. 1925 yıllarına gelindiğinde bu politikanın başarısızlığını gösteren ve 1923’lü yılların çözümünü isteyen yazışmalar bu duruma örnek olarak gösterilebilir.²³⁶ Bu bağlamda Bitlis’ten sonra Tatvan’a uğrayan İnönü, Trabzon’un Sürmene ilçesinden getirilerek bölgeye yerleştirilen Sürmeneliler ile ilgili olarak şunları söylemesi işin ciddiyetini göstermesi bakımından önem taşımaktadır: ”

“Tatvan’da Sürmene’den getirilen muhacirler ve onların evlerini gördüm. İlk görüşte insana iyi tesir yapan bu muhacir köyü şikâyetlerle doludur. Evlerin dışına konan kiremitler karı tutmuyor. Taban toprak, pencereler muhafazasız ve Sürmenelilerin mühim kısmı sanatkâr oldukları için geçimlerinden mustariptirler. Karadeniz’in bu nüfusunu geçindirmeyen kalabalık mıntıkasına bir nefes ve geçim yeri olarak düşündüğümüz Van Gölü kenarından ilk yerleştirdiğimiz Sürmeneliler memnun

²³⁴ BCA, 490. 01/627-61.1. s. 52.

²³⁵ Memleketlerine avdet (dönme) talebinde bulunan Vilayet-ı şarkiye müstahlasa mültecilerden kudreti ve vesaiti olanlar serbesttirler, Yalnız hayvanı veya arabası olanlara yol müddetince adam basma günde beş kuruş işe masrafı verilir. Vesaiti olmayanların müstahakki (hak eden) irkip olan çocuk, kadın, ihtiyar, Mamul efradına hükümetçe vesait tedarik olunur” Bkz. Düstur, II, Üçüncü Tertip, Ankara, 1953, s.53

²³⁶ Gök, a.g.t., s. 318.

olamazlarsa bütün düşünce akamete uğrayacaktır (neticesiz kalacaktır). ”²³⁷

“Dâhiliye Vekâletinin Bitlis iline nüfus yapısını öğrenmek amacı ile 25 Aralık 1927 tarihli telgrafına valiliğin verdiği cevapta vilâyet dâhilinde seyyar aşiretin bulunmadığı bildirilmiştir. Sadece Siirt vilâyeti sınırları içinde oturan Abakan aşiretinin 1430 nüfuslu yedi sekiz kabilesi her sene haziran başlarında Hizan’a gelip dört ay kalmakta daha sonra da kışı geçirmek üzere tekrar Siirt vilâyetine dönmektedir. Bunların Siirt vilâyetinde kışlaklarında sürekli kalacak şekilde oturtulmaları mümkün olmuyorsa Hizan Kazasının Uçum ve Hakfan Nahiyyelerinde hem hayvan muhafaza etmek hem çiftçilik yaptırmak suretiyle iskânlarının uygun olduğu belirtilmiştir.”²³⁸

Yerli halktan topraksız olanların ihtiyaçlarının temini ve ilçeye gönderilecek göçmenlerin yerleştirilmesi için Ahlat ilçesinde tapulama kanununun uygulanması istenilmiştir. Kadro olmadığından bu ilçede tapulamaya başlanılamamıştır. Kadroların tezyidi için bir kanun hazırlanmıştır. Büyük Millet Meclisine sevki derdest olan bu kanun çıktığı takdirde bu talepte yerine getirilecektir.²³⁹

2.15.İmar İşleri

1941 tarihinde de Bitlis ve çevresinde hükümetçe yapılan bir inceleme sonucunda çevre hakkında şu rapor hazırlanmıştır:

Bitlis Vilâyeti merkezini kasabalara ve kasabaları köylere bağlayan, yaz ve kışta araba ile seyahate müsait yollar yoktur denilebilir. Çünkü yaz mevsiminde Bitlis’ten kaza merkezlerine giden yollar hem adi yollardan ibaret olup yağmurlu mevsimlerde bile seyahati ya tamamen gayri mümkün ve yahut çok müşkül bir hale koyacak vaziyettedir. O havalide uzun süren kış mevsimlerinde gelişmeleri ve çalışmaları engellemektedir.²⁴⁰

²³⁷ Ercan, Çağlayan, “CHP Parti Müfettişi Feyzi Kalfagil’in Bitlis Raporları (1944-1945)”, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, I. Cilt*, Aralık, 2019, s.699.

²³⁸ BCA. 272. 12. 58.157. 14 Nisan 1928. s. 21.

²³⁹ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 3.

²⁴⁰ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 18.

Vilayet içinde Bitlis merkezi de dâhile olduğu halde bütün kaza merkezlerinde imar işleri göze çarpmaktadır. Vilâyet merkezi olan Bitlis şehri; 1914-1918 cihan harbi esnasında dört bin hane kadar iken bu harpte Rusların istilasına maruz kalması yüzünden yanıp yıkılarak bu gün ancak ikibin hane kadar kalmış ve yanıp yıkılan kargır ve damı toprak evlerin enkazı kaldırılamayarak her tarafta öbek öbek büyük taş ve toprak yığınları şehrin manzarasını berat bir hale koymuş, sokakları daraltmış ve zaten volkanik tepelerin bu sel ile getirdiği dar, derin, bir birine girmiş vadilerin yamaçlarında, dört dere kenarında merdivenli bir şekilde kurulmuş olan şehrin sokaklarından ferah gelip geçmeyi işkal eden bir vaziyete girmiştir. Bu yanıp yıkılan evler emvali metruke ye ait olup arsalar esbabı ihtiyaca tefviz ve temlik edilmemiş olduğu için büyük enkaz yığını kimse tarafından ortadan kaldırılmamıştır.

Bitlis Belediyesi bütçesinin yetersizliği ve zaten yukarıda tasvir edilen tarzda kurulu olan şehrin belediye hizmetlerinin çokluğu ve ehemmiyeti yüzünden şehir içindeki bu taş ve toprak tepeciklerini de temizleyememektedir. Haddi zatinde yeşil vadiler arasında çağlayarak akan dört dere kenarında lâtif bir mahalde müesses olan Bitlis Şehrinin bu günkü gözlere çirkin görünen ve ruhlara kasvet veren harabe zarhalinden kurtarılabilmesi için belediye reisinin de deyip istediği gibi bu arsaları ya temizleyip imar edebilecek halka tevzi etmeli veyahut enkazı kaldırıp atarak arsalara tasarruf etmek ve onları kısmen bahçe ve parklar haline koyarak ve kısmen muvafık ve nafi tarzda istimal ve tasarruf etmek üzere mahalli belediyesine bırakmalıdır. Bundan başka Bitlis şehri çarşısında çok eski ve iptidaî tarzda tahta kepenkli bir sürü dükkanlarda vardır ki bunların hepsi evkafa ait ve pek bakımsız ve binaenaleyh tabii olarak getirdikleri irat ve temin ettikleri menfaat da pek azdır. Buna makabil şehirdeki akaretin önemli kısmını teşkil eden bu dükkân ve²⁴¹ dükkancıklar şehrin içinde bir iptidailik ve gerilik manzarası yaşanmaktadır.

Bu durumda bulunan dükkân, mağaza vesairenin, vakıflar tarafından modern bir tarzda imarı veyahut münasip bir surette mahalli belediyeye devrolunması çok muvafık olur düşüncesi hakim idi. Bitlis şehri içinde göze çarpan bir imar hareketi yoktur. Fakat; sebebi de büyük esbap ve hadiselerin husule getirdiği ağır bir belediye hizmeti karşısında dününe nazaran bu günkü imkân ve iktidar sahası daralmış ve buna

²⁴¹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 19.

Mukabil vazife ve hizmet yükü artmış olan belediyenin hiç bir mahalden yardım görememekte bulunmuş olmasıdır denilebilir.

Şehrin geniş ve büyük ihtiyaçları içinde evvela enkaz yığınlarının kaldırılması keyfiyeti gelir. Yukarıda arz edildiği gibi hal ve temin etmekle beraber şehrin elân yaptırılmamış olan haritası ile imar plânının bazı yerlerde olduğu gibi vekâletler yardımı ile yaptırılıvermesi çok mümkün ve muvafıktır. Ancak bundan sonradır ki; halkı zeki, çalışkan olan ve Van, Ahlât, Diyarbakır ve Muş, Diyarbakır yolları üzerinde bulunan ve binaenaleyh şarkta mühim bir transit ticaret merkezi teşkil eden Bitlisi çarçabuk imar ve inkişaf yoluna getirebilecektir sanırız. Yoksa halkının ve belediyesinin elinde olmayan büyük bir hadise yüzünden bu günkü halini almış bulunan şehir belediyesinin (40) bin lirayı geçmeyen bütçesiyle Bitlis'i lâayık olduğu vaziyete koymak imkânsız gibidir. Ve bunda Bitlis'in kusuru yoktur.

Bitlis şehri Türk'tür ve Türkçe konuşur. Diğer kasabalara gelince: Mutki ve Tatvan bu günkü hallerinde harap ve çok iptidaî birer küçük köy halindedir. Biri diğerinden kilometrelerce uzak yedi mahalleden mürekkep tarihi Ahlat Kasabası da bakımsızdır. Ancak; Güzel Van Gölü'nün feyizli kıyısında müesses olan bu meşhur kasabada az çok göze çarpan yenilikler vardır. Halkevi, mağazalar ve binalar yapılmakta olduğu görülüyor. Mutki; bu seksen senelik kaza öteden beri üç dört merkez değiştirmiştir. Bugünkü merkezi(Hor)köyüdür. Köy on beş in halindeki evden terekkep etmektedir. Hükümet dairesi; toprak damı insan eli ile tutulabilecek basık ve müstakil şeklinde yedi odalı bir yapıdır. Mutki kazasına merkez olmak üzere şimdi(Hor)a iki üç kilometre yakın²⁴²(Mirdağ) Köyünde yeni bir hükümet binası inşa edilmektedir. Bu bina tabi Cumhuriyet binası olacaktır. Bunun için 38 ve 39 bütçelerinden 50 221 lira tahsisat verilmiş. Müstakbel kaza merkezi Hor köyünde ise ancak yedi köylü evi vardır. Bu kaza merkezinde üç sınıflı bir ilk mektep vardır. Tek muallimlidir. Bu mektepte okumuş ve okumakta olan çocuklarla görüştük. Zeki, Türkçeyi öğrenmişler ve Türk olduklarını söylüyorlar. Hatasız okuyup yazıyorlar. Evlerinde ana ve babaları ise Türkçe konuşmayı da bilmemektedirler.

Mutki Vilayetinde meşhur Mutki dağlarındaki köy ve haşin dağ köylüleri olan Kürtler ile meşhurdur. Bu kaza dâhilinde birde iskânı memnu mıntıka vardır. Kasaba

²⁴² BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 20.

sayılan köyde tabii belediye yoktur. Kaza merkezi Bitlis'in 22 Kasabayı, kilometre cenubu garbisinde Mutki dağları silsilesinin uc ortalarında. Vilayet merkezine bağlayan yol şok berbattır. Dağ, Dere, iniş, yokuş hep şosesiz bir saha (Mirdağ) köy hududu içinde ve fakat (Mirdağ)köyü ile bu günkü kasaba ittihaz edilmiş olan (Hor) köyü arasında ve Mirdağ köyüne bir, bir buçuk kilometrelik dağ eteğinde pek az meyilli genişçe düz bir sahada inşa edilmekte olan güzel hükümet konağı yapıldıktan sonra memurların aileleriyle birlikte nerede oturacakları ve aile meskeni ittihaz edecekleri yerlerden hükümete nasıl gelip gidecekleri teemmüle şayandır. Bütün kaza halkı Kürtçe, Zazaca, Arapça ve Zübdanice konuşurlar; Türkçe bilenleri pek azdır.

Tatvan kaza merkezi Van Gölü'nün hemen kenarında vilayet merkezine yirmi iki yirmi üç kilometre mesafede vekuzeyindedir. Bu kasaba, kırk beş haneden ibarettir. Hükümet konağı yoktur. Bu günkü hükümet dört odalı bir kira evinde çalışmaktadır. Bu arada dahi üç sınırlı ve tek hocalı bir ilk mektep vardır.

Kazanın her bireyleri üç beş evli yüz kadar köyü vardır. Fakat bu köyler 43 muhtarlığa bağlıdır. Ve hiç birinde mektep yoktur. Kaza halkı Kürtçe konuşurlar. Şimdi kaza merkezi olan Van gölü işletme müessesesinin kurulu olduğu (Tuğ) civarına alınmak üzeredir. Burada yeni ve modern bir Hükümet konağı ve bir ilk mektep binası yapılmaktadır. Ancak gerek hükümet konağının ve²⁴³ gerek mektebin inşa edilmekte olduğu sahada hiç mesken yoktur. Memurların aileleriyle nerede oturacakları düşünülecek mühim işlerden biridir. Zira hükümet konağının kurulduğu yerle bu günkü Tatvan Kasabası arasında üç, dört kilometre mesafe vardır.

Ahlat kaza merkezi olan Ahlat kasabası Van Gölü kenarında çok feyyaz araziye ihtiva eden bir kasabadır. Yukarıda da belirtildiği gibi bu kasaba biri diğerinden kilometrelerce uzak bulunan ve eski tarihi Ahlat büyük şehrinin harabeleri sahası üzerinde kâin yedi mahalleden mürekkeptir. Kasaba Türkçe konuşur. Köylerde Türkçe, Çerkezce ve Kürtçe konuşuluyor. Arazi kuvvetli ve feyizli olmasına rağmen nüfus az ve az olan nüfusunda kısmı mühimi topraksızdır. Burada beş çifti olduğu halde şahsi toprağı olmayan çiftçilerin bulunduğunu öğrendik. Binaenaleyh buraya hemen muhacir iskânı ve aynı zamanda topraksız veya toprağı kâfi olmayan çiftçilere arazi verilmesi işine başlamak memleketin yüksek ve umumimenfaatlerinin emrettiği

²⁴³ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s.21.

işlerden biridir. Ve halk bunu istemektedir. Yapılan inceleme ile anlaşılan bir hakikattirki yerli halka toprak verilememesinin sebebi burada birçok arazinin tapu kayıtsız olması imiş. Bunu kaza mal müdürlüğü lisanından da tevsik etmiş bulunuyoruz.

Ziraata, bağ ve bahçeye çok elverişli olan bu kazanın ziraat vekaletince mutasavver ve mevcut olan bir fidanlığa ihtiyacı çoktur.²⁴⁴

Yukarıda belirtilen nahiyelerden eski kaza merkezi olan Adilcevaz Nahiyesini durumunu açıklamak gerekirse:

Adilcevaz Van Gölü civarında ve Ahlat ile Erciş kazaları arasında Sulak, feyizli bir arazi sahasındadır. Dört yüz haneden fazla büyük bir nahiye merkezi olan Adilcevaz da bir ilk mektep vardır. Halkı Türk'tür ve Türkçe konuşulur. Köylerinde de Türkçe, Çerkezce ve Kürtçe konuşulur. Bu eskiden meşhur ve mamur olan kasaba şark havzasında Van Gölü kıyılarında bulunan kasabaların en büyük, en müterakki ve en çok inkişaf ve terakkiye müsait olanı bulunmakla beraber coğrafi vaziyeti, nüfusu, büyüklüğü, varidatı, halkının görgü ve kabiliyeti, civardaki şöhreti ve münasebatı itibariyle kaza merkezi olmaya layık ve muhtaçtır. Elan belediyesi vardır. İçinden güzel, bol su akar. Adilcevaz'a bir kaç kilometre mesafede kaynağı olan ve yüksek bir yerden düşen bu bol ve temiz sulu dere²⁴⁵ Adilcevaz'daki bir enerji olabilir ve Adilcevaz'ın şık, modern bir cumhuriyet kasabası haline gelmesine çok yardım eder.

Halk yurtlarının eskisi gibi kaymakamlık olmasını şiddetle istemektedir. Bizlerde bu talebin isafını muvafık ve mümkün görmekteyiz. Adilcevaz nahiye merkezi Mutki, Tatvan kaza merkezleri yanında bir şehir gibidir. Büyüktür, temizdir, müessestir, arazi feyizlidir, halkı Türk'tür. Mevki an kaza olarak idare edilmeğe muhtaçtır ve müstahaktır. Adilcevaz'da sıtma ve trahom vardır, halk haklı olarak bir doktor istemektedir. Kaza yapılırsa bu ihtiyacın tatmini de kolaylaşacaktır.

2.15.1. Yol ve Ulaşım

22.7.1937 Rapora Göre Bitlis ve Çevresinin Ulaşım Durumu

²⁴⁴ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s.22.

²⁴⁵ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s.22.

1. Diyarbakır, Siirt arasındaki yolun Batman Çayı'na kadar olan kısmı, tamamen kara yolundan ibarettir. Bu yol, çay kenarında kesilmekte ve çaydan sal ve üç tarafı kapalı bir kayıkla geçilebilmektedir." Zillek " istasyonu yakınında ve Batman Çayı üzerindeki muazzam köprü; bitmek üzeredir mamafih, nazik zamanlarda, köprüden geçilemeyecek zamanlarda; Batman suyu üzerinden geçit temini için, burada; birkaç kayık yapmaya yarayacak malzeme bulundurmamak lazımdır.

2. Batman suyunun sol sahilinden itibaren Garzan'a kadar yol; gene kara yolundan ibarettir.

3. Garzan daha doğrusu Kurtalan ile Siirt arasında yapılmakta olan şose mühim bir kısmı, ikmal edilmiş vaziyettedir.

4. Siirt Vilayeti içinde, merkezden kazalara, muntazam şose mevcut değildir. Yolların hepsi, kara yoludur. Şirvan Kazasından gayrilerine otomobille değil; araba ile dahi gitmek imkânsızdır.

5. Eruh Kazasına giden yolun bir kısmı iyi ve araba ile geçilir haldedir. Fakat muhtelif küçük ve büyük sular üzerindeki ahşap köprüler yıkık ve bozuk olduğundan, bu yol üzerinden, Eruh'a araba ile gitmek mümkün olamamaktadır.

6. Siirt Vilayetinin Kazalarıyla irtibatı, ancak kara yollarla ve hayvanla temin olunmakta ve bütün taşımalar; at ve katırlarla yapılmaktadır.

7. Diyarbakır'la Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan arasındaki yollarda, yaz aylarında, hususi şahıslara mahsus kamyonlar, insan ve eşya taşımaktadırlar. Bu vasıtaların hususi oluşu ve benzin ile yedek malzeme ve bilhassa lastik bulunamaması bahanesiyle kamyon sahipleri insan ve eşya nakliyatını pek pahallıya yapmakta ve bu yüzden, nakledilecek eşyası ve ticaret malı olanlar; mallarını taşıtmakta zorluk çekmekte ve eşyalarının bahar kilosu için 30-40 kuruş ödemek mecburiyetinde kalmaktadırlar.

8. Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Muş, Tatvan, Van ve Hakkâri Vilayetleri arasında ve vilayetlerin kendi kazaları arasındaki irtibatı; birinci kanundan itibaren silmektedir. Bu hal, bazı vilayetlerde mayıs ortalarına, bazı vilayetlerde de haziran ayına kadar devam etmektedir.²⁴⁶

²⁴⁶ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 39.

9. Yukarıda arz olunan yollarda yaz aylarında ve sonbaharda eylül sonlarına kadar kamyonlar sık sık yaptıkları arızalarla ve yollarda kalmalarına rağmen muvasala ve irtibatı temin izlemekte iseler de yağmurların başladığı aylarda zorluk çekilmekte, mayıs ve haziran'a kadar kamyon seferleri yapılmaktadır. Bu bir vilayetlerimize giden veyahut buralardan daha batıdaki merkezlere gelen memur tüccar ve gibi iş sahipleri at sırtında ve çok büyük zorluklara yolculuk yapmak mecburiyetindedirler bu şartlar içinde çok defa büyük ve ağır eşya nakline imkan bulunmamaktadır.

10. Yaz kış bu yollar üzerinden gidip gelmek mecburiyetinde olanlar için muayyen merkezlerde konak yerleri de yapılmamıştır. Diyarbakır'dan Kamyonlarla gelen yolcuların çok defa geceleme mecburiyetinde kaldıkları Beşiri'de han kılıklı bir yer varsa da burası çok pistir yerler ve dam topraktır divanlar badana olmuş değildir buralara girenler odalar için de çok bol miktarda bulunan her türlü böceklerle mücadele etmek mecburiyeti karşısında istirahat etmeye ve hele uyumaya imkan bulamamaktadırlar.

11. Siirt ile kazası Pervari arasındaki yol bozuk olduğu gibi burada Botan Suyu üzerinde nehrin iki kenarında birer ucu kayalara ve ortası su üstünde bir taş ayağı oturan çok iptidai tarzda yapılmış bir ahşap köprü vardır. Bu köprüye Saman Köprü adı verilmiştir bu köprü hakikaten bir saman çöpü gibi uzun ve zayıftır üzerinden geçen insan ağırlığından da sağlanmaktadır. Siirt istikametinden gelen yolcular kervanlar bu köprüden geçmek mecburiyetindedirler. Zira Pervari istikametine başka yol yoktur Siirt'ten Pervari'ye ikinci bir yol varsa da bu çok uzundur. Siirt-Eruh, Eruh-Şırnak yoludur. Fakat bu yol 4-5 gün sürmektedir. Hâlbuki saman köprü yolu ile Pervari'ye yola erken çıkılır ve seri gidilirse bir günde daha ağır yürürse de iki günde gidilir saman köprüsü çok zayıftır çürüktür korkunç bir manzara arz etmektedir burasının nafia vekaleti 50 ve tahsile yeniden betonarme olarak veya²⁴⁷ olmazsa kullanmış ve çürümeye yüz tutmuş kavak ağaçları yerine demir botlar üzerine kurulmuş bir köprü haline getirilmesine şiddetle ihtiyaç vardır. Herhangi bir nazik anda bu köprünün bir tek balta ile yıkılması ve kazanın vilayet merkezinde tehdit etmesi mümkündür. Bu köprünün esas surette tamiri asayiş bakımından da her an geçmeye müsait bir sağlamlıkta muhafazasının şiddetle ihtiyaç vardır

²⁴⁷ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 40.

12. Garzan ile Bitlis arasındaki dere yolu vilayete giden hem tek yol olması hem de burası birçok yerlerinde dar ve arızalıdır bu yolun daha kolay geçilir bir hale konulması lazımdır zira bu yol hem ticari hem de askeri bir yoldur.

13. Bitlis ile Tatvan arasındaki 25 kilometrelik bu yolun Bitlis'ten başlayarak 10-15 kilometrelik kısmı da taşlıktır bozuktur çok arızalıdır. Aynı vaziyette olan bu iki yol tekerlekli ve motorlu vasıtalarla çok ve çabuk tahrip edilmekte buralardan kolay geçmek imkânı vermektedir. Aynı ehemmiyeti haiz olan Garzan Bitlis ve Bitlis Tatvan yollarının da tahsisatıyla ve nafiavekâleti eliyle açılması esasını surette tesviye edilmesi ve her metinde kolay geçilir bir hale konması lazım gelmektedir.

14. Bitlis Muş Yolu: Muş'a yakın kısmı müstesna baştanbaşa karayolu haldedir tesviyesi yapılmamıştır. Fakat ilkbaharda eriyen karlardan ve yağın yağmur sulardan hasıl olan sellerin tesiriyle bu yolun Muş Vilayetindeki kısımları birçok yerlerde bozulmuştur buralara büyük menfezler yapılması ve bu yolda da nafia vekaletinin el koyması gerekmektedir.

15. Mamafih Muş Vilayetinin Ankara-İstanbul daha doğrusu Orta Batı Anadolu ile olan irtibatını Elazığ, Palu, Bingöl Solhan yolları üzerinde yapması daha elverişlidir.

16. Fakat Elazığ'dan Muş'a doğru ilerleyen demiryolunun bir an evvel bitmesi ve işler hale gelmesi Muş ve Van Vilayetleri yollarındaki taşıma zorluklarını halledecek tek vasıta olacaktır halk o mesut günü sabırsızlıkla beklemektedir.²⁴⁸

2.15.2. Tatvan Van ve Sahiller Arası Deniz Yolu

a. Van Gölü Batı sahilinde Tatvan'dan bunun iskelesi olan Tuğ'dan Kalkan 66 tonluk 2 vapurla 1 küçük şilep tarzındaki motor ile yapılan Van seferi yazın bu gemilerin alacakları eşya ve yolcuların birkaç mislini taşımak mecburiyetinde kaldıkları için daima tehlike arz etmektedir.

b. Kışın da Van Gölü Suphan Dağlarından gelen şiddetli fırtınalar la çalkalandığı ve bazen çok büyük dalgalar yaptığı için adı geçen gemiler daima tehlike

²⁴⁸ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 41.

içinde sefer yapmakta ve bazen muayyen günlerde bağlı seferlerini yapamamak da çok defa da denizde fırtınaya tutularak batma ve parçalanma tehlikeleri geçirmektedirler.

c. Tehlike anında bu gemilerin vaziyetlerini Van'a veyahut diğer iskelelere bildirilerek telsiz vasıtası ve can kurtarma tertibatı da yoktur. Bu sebepten bu gemilerle birlikte yolcuları ve gemilerin taşıdıkları tüccara veya orduya ait eşya ve malzeme de yaz kış tehlikeye mağdur herhangi bir kaza veya tehlike anında olsun gemilerin vaziyetlerini yakın iskelelere bildirmeleri için bunlarda dar sahalı tehdit tertibatı yapılması ve bu gemilere bol miktarda can kurtarma vasıtası verilmesi icap etmektedir.

ç. Esasen haftada iki veya bazen mazotsuzluk yüzünden ancak bir sefer yapan bu gemiler Tuğ'dan Van'a doğrudan doğruya veyahut Tuğ ile Ahlat, Adilcevaz, Ermenistan ile Reşadiye, Gevaş iskelelerine götürülerek yolcularla eşyayı ve askeri malzemeyi istenilen zamanda yükleyip taşımadıkları için Tuğ'da veya Van'da eşya ve yolcular yığılıp kalmakta ve bu yüzden gemilerin sefer günleri insan hayvan ve eşya izdihamı olmakta bunların hepsini nakli imkan bulamamaktadır. Bu gemiler istiap kudret ve kabiliyetlerin den kat kat fazla yolcu insan hayvan ve eşya almakta ve daima tehlikeli bir sefere çıkmaktadır. Bu halin önlenmesi için Van Gölü'ne daha büyük gemilerin gönderilmesi icap etmekte hiç olmazsa insanların ayrı eşya ile hayvanların daha ayrı gemilerle taşınması çarelerini temini bu vilayetimiz halkı tarafından rica olmaktadır.²⁴⁹

Van İşletme Müdürlüğü'nün ve atölyesinin bulunduğu İskele olan yere de Tuğ denmektedir. Fakat asıl Tuğ işletmeye 2 kilometre Tatvan'a 6 kilometre mesafededir. İşletme deniz yolları ile irtibatı olan bir müessesedir. Memurları sağdan soldan gelmedir. Burada Van Gölü havalesini en büyük bir derdine temas etmek gerekirse:

1935 senesine kadar göldeki seyrüsefer hususi muhasebenin imiş bunlarla gölün her iki yanı şimal ve cenup sahillerinin muvasala ve münakalatı hatta ihtiyaçlarından fazla ve mükemmel bir surette temin olunurmuş.1935 ten sonra mülakat vekaletine bağlanan göl işletmesi inhisar altına alınarak teşkil ve eşhasa 5 tondan fazla gemi yapıp işletmemek yasağı vazedilmiş ve hususi muhasebenin emrinde bulunan Ahtamar ve Cumhuriyet motorları ile yayla dubası göl işletmesine intikal etmiş bundan sonra Van ve Bitlis namıyla 70 er tonluk 2 yolcu motoru yapılarak

²⁴⁹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 44.

göl işletmesi takviye motorlu yelkenli ve kayıklar sahiplerinden satın alınarak Tuğ İşletmesine çektirilerek sahile bağlanıp çürütülmüştür. Bunların arasında 100 er tonluk 2 yelkenli gemi işletmenin emrinde bir iki sefer tuz nakliyatında kullanmış ise de bakımsızlık ve fazla yük tahmin edilmesinden Gevaş Kazası ile bunun karşısında bulunan Akdamar Adası'nda hamuleleriyle birlikte batmıştır. İşletmenin elinde bulunan cumhuriyet motoru bu sene makine kısmına gaz koyduklarından yanarak işe yaramaz bir hale gelmiş ve geriye kalan Van ve Bitlis yolcu vapurları ile Akdamar isimli yük taşıyan bir şilep ise 1935 senesinden beri mütemadiyen çalıştıkları için makineleri zaman zaman arıza göstermiş ve seyrüsefer yapamaz bir hale gelmiş süratleri 8 milken 3 mile inerek yollarından düşmüşlerdir. Fazla olarak bunlardan Ahtamar Ruslardan kalma eski bir motor olmasından Bu kış işlememek ihtimali de vardır. Bugünlerde bir motor yapılmakta ve yapılmış ise de bu kış işlemeyeceği belirtilmektedir.²⁵⁰

Askeriye'nin emri ile Akdamar yük vapuru haftada bir kere Tuğ, Van arasında askeriye'ye ait eşya ve malzeme ile çok az nispette sivil eşya ve yolcu taşıyarak direkt seferler yapmakta 2 yolcu vapurundan biri şimal yolunu takip ve Van'a uğrayarak Tatvan'a bir hafta zarfında döndükten sonra diğeri personel noksanlığından ancak hareket ve yine bir hafta müddetle Van Gölü'nün cenup sahilini dolaşmakta ve bu suretle sahildeki kaza ve nahiyelere 15 günde bir uğramakta ve böylece bu yerlerde bunların mahreç ve vazifesini gördükleri mahallerin her türlü ihtiyaçlarını gösterir eşya ve yolcu nakliyatı noksan ve uzun fasılalarla ancak karşılayabilmekte olması çok sıkıntılı vaziyetler ve dolayısı ile şikayet ve sızlamaları haklı olarak sebep olmaktadır. Bu sıkıntılı halin önüne geçmek için iki esaslı çare vardır:

2.16.Nüfus Durumu

Bölgedâhilindemeskûn yerler pek az olduğu gibi buralardaki nüfusta arazi ölçü ile mütenasip değildir. Köyler küçüktür 30-50 hanelik köyler pek azdır. Bunlar umumiyetle 5, 10, 15, 20, 25 bazıları da 3'er hanelik köyledir. Bu köyler içme suyundan başka hiçbir sıklığı ve tabii şarta riayet edilmeden kurulmuştur. Çok yerde halk arasına yakın yerleri ve bazen tarla kenarlarını sekerek oralarda 35 kulübe vücuda getirilmiş ve burası da çiftçiliğe benzer bir hale getirilmiştir. Köylerin bir kısmı da

²⁵⁰ BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 49.

umumi yollardan uzaklarda dağ başlarında tepeler arasındaki dereler içinde sanki gözden uzak olmak ve görünmemek ve uğrak yeri olmamak düşüncesi ile kurulmuştur.²⁵¹

Köylerin küçük ve iptidai oluşları buralara yollar, okul ve kültürlerle girilmesine; her köy kendi dar şartları, kendi iptidailiğini ve geriliği içinde kalarak kendini sanki kasten, her türlü kültür ve medeniyet feyzinden mahrum etmiştir.

Meskende, beslenmede, giyinmede ev ve aile hayatı yaşama tarzında ve çocuk bakımında görülen koyu muhafazakârlık, gerilik, iptailik ve anlayış sefaleti; doğum çokluğu nispetinde nüfus artımına yardım etmemekte; doğanların yarıya yakın bir kısmı henüz birinci ve ikinci çocuk devrelerinde ölmektedirler. Ve ne yazıkki ölen çocuklar ana babaları için bir gözyaşı mevzuu olmaktadır.

Ölen bir çocuktan ziyade kaybolan, çalınan veya ölen bir hayvana acımak çok yayılmış bir duygu ve anlayış haline gelmiştir.

Bölge dâhilindeki vilayette birkaç karılı erkeklere hala tesadüf edilmektedir. Hatta bazı erkekler bu gün dahi bir kadınla evlenmenin yolunu bulmuşlardır. Erkekleri bu yolla her hangi bir ihtiras mevzusundan ziyade iş ve çiftçilik hayatının zaruretleri sevkeylemektedir. Hatta bazı yerlerde erkekler iki kadın la evlenmenin kanuni, meşrutiyet haline getirilmesi isteğini ileri sürmüşlerdir.

Evlenmelerin, doğumların ve ölümlerin usulü veçhile ve hemen tescil edilmedikleri bu yüzden belediye ve nüfus kayıtlarında birçok karışıklıklar husule geldiği ve dolayısıyla mektum (sayılmamış) nüfus mevzuunun hala devam edip gittiği öğrenilmiştir. Vaktinde ve muayyen müddet içinde nüfus kütüğüne yazılmayıpta ileri yaşlarda nüfus cüzdanı çıkarmak isteyenlere nüfus dairelerinin gönderdikleri zorluklarda nüfusun gizli kalmasına sebep olmaktadır.

Yeni doğan çocukların nüfus kütüğüne geçirilmemelerine ve vaktiyle doğup bu güne kadar nüfus kaydına geçmeden büyüyerek askerlik çağına gelmiş gençlerin mektum nüfus halinde kalıp yaşamalarına karşı adeta şuurlu bir temayül sezilmektedir. Bu halin devamında alakalılar vergiden ve her çeşit aranmalardan, askerlikten kurtulmak ve icabında izini kaybetmek gibi bazı faydalar²⁵²umulmaktadır.Göçerlik

²⁵¹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 56.

²⁵² BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 57.

hayatı da bazı vilayetlerimizde yaşayan halkın mektum (gizli, kayıtsız) nüfus halinde kalmasına örnek olmaktadır.

2.16.1. Nüfus Meselesi Etrafında Bazı Pratik Düşünceler

1-Göçer veya bir mahalle yerleşmiş her vatandaşın herhangi bir yerde bilhassa devlet dairelerine münacatlarında her şeyden önce nüfusta cüzdanı olmadığına bakılması için vilayetlere emir verilmesi; nüfus cüzdanı olmadı anlaşılanların tevkif edilerek ağır bir suretle cezalandırılmaları cihetine gidilmesi ve bu müddet zarfında ellerine nüfus cüzdanı verilmesi ve nüfus cüzdanı çıkarmak isteyenlere kolaylık gösterilmesi;

2-Doğum vakalarının çıkarılması icap eden nüfus cüzdanlarının doğrudan doğruya köy muhtarları veya onların delaletleriyle nahiye müdürleri tarafından takip olunması muntazam bir halde defterine işaretlenmesi bu vazifelerini vaktinde yapmayan muhtar ve diğer alakalıların hapis ve para cezasıyla cezalandırılmaları.

3-Köy kurmada hala cari olan keyfiliğin önüne geçilmesi için 50 haneden küçük köylerin kurulmasına müsaade edilmemesi ve kurulacak köy yerlerinin nahiye müdürleri delaletiyle kaymakamlar tarafından tayin olunması;

4-Küçük ve dağınık halde bulunan ve birer oba halinde kalan köylerin bir araya en müsait şartları haiz mahalle, bilhassa umumi yollar kenarına toplanması mevzunun ehemmiyete takip edilmesi;

5-Köy birliklerinin teşkil edilmesi ve hep birlikte bir jandarma asayiş karakolu vücuda getirilmesi;

6-Göçerliğin önüne geçilmesi için göçerlere hayvan besleme bölgeleri ayrılması ve buralarda köyler kurularak yerleşmelerine ve ziraat ile meşgul olmalarına yardım edecek tedbirler alınması halka, toprak, tarla verilmesi ve bunların tapulandırılması; çiftçilere tohum, para malzeme, kereste, çivi tedariki hususunda devlet eliyle yardımda bulunulması²⁵³

²⁵³ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 58.

7-Köyleri, nahiyelere, nahiyeleri, kazalara bağlayacak yolların köy kanunlarına dayanılarak iş mükellefiyeti ile yaptırılması ve küçük köyler için tatbik edilmesi hususunun temin olunması

8-Bölgedâhilindeki vilayetlerde milli dil ve duygu beraberliğini bozan toplulukların buralara, Türk unsurlarıyla meskunyerlere nakilleri suretiyle dağıtılması ve milli kültürümüzü yaymak ve güzel dilimizi konuşulan tek dil haline getirmek için geniş bir plan tatbik edilmesi:

9-Siirt Vilayetinde, Dicle Sahillerine Eruh ve Şırnak kazalarında sulak yerlere Muş Vilayetinde çok geniş ve bereketli Muş Ovasına, Van'da Gürpınar ve kazasına, Erciş Kazasına, Hakkâri'de Yüksekova kazasının geniş ve sulak ovasına Ağrı Vilayetinin Patnos, Doğubayazıt ve Eleşkirt Kazalarındaki boş ovalara iyi teşkilatlandırılmış, çalışkan çiftçi göçmenler iskân edilmesi;

10-Nüfuslu fakat devlete ve rejimimize sadık olduğu tecrübe edilmiş bazı ağaların elde edilerek bunların vasıtasıyla halk üzerinde istediğiniz mana ve mahiyetteki tesir ve telkinde bulunulması bunlardan hıyanet edenlerin gizli bir tarzda imhaları cihetine gidilmek suretiyle bu davanın mutlaka yürütülmesi;

11-Valilerden başka vilayet merkezindeki nüfus müdürlerinin de devamı surette, kazalarını dolaşarak, nüfus işlerini yakından ve doğrudan doğruya takip edebilmeleri için bu dairelere harcırah tahsisatı verilmesi; kaymakamlara kaza nüfus memurların da nahiyeleri dolaşmaları ve hatta köylere uğramaları ve köy muhtarlarının da nüfus müdürlerine doğum evlenme ve ölüm gibi vakalarda ve yer değiştirmelerde yardım etmeleri hususunun temin olunması,

12-Evlenme, doğum ve ölüm vakalarını saklayanların haber verenlerin para mükafatıyla mükafatlandırması gibi tedbirlerin bir çok yolsuzlukları önleyeceğini kanaatindeyim.²⁵⁴

2.17. Adalet İşleri

22.7.1937 tarihli inceleme raporuna göre Bitlis ve çevresinde adliyenin

Durumu şöyledir.

²⁵⁴ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 59.

1.Bölgede dahil vilayetlerde umumi olarak adliye teşkilatımızın zayıf çalıştığı vatandaşların hak ve adalet mevzuatına dayanan münasebetlerinde hakimlerin ve hatta bazı yerlerde müddeiumumilerin, gayrimeşru menfaatler temini maksadıyla taraf tuttukları hak ve adaleti tahkim edemedikleri iş sahiplerinin başlıca şikayet mevzuları olmaktadır.

2. Adliyelerle sivil idari amirleri arasında da daha şahsi iğbirar ve otorite meseleleri yüzünden geçimsizlikler çıktığı genç hakimlerin her hal ve hareketlerinde istiklal iddiasında bulunarak, kaymakamların idari mahiyetteki nüfuz ve otoritelerine saygı göstermedikleri idare amirlerinin işlerini bilhassa başkalarına teşkil edecek mevzularda idarecileri takviye etmek lazımken tersine olarak kanunları ideal bir anlayışla tatbika yeltendikleri ve bu yüzden de idare amirlerinin idare bölgelerinde nafiz olamadıkları gibi çok yolsuzlukları, hırsızlık, kaçakçılık ve soygunculuk vakalarını süratle ödeyemedikleri ve bu hususta bir çok zorlukla karşılaştıkları;²⁵⁵

3.Bazen, jandarma komutanlarının da bir tarafı iltizam etmeleri yüzünden adliyecilerle idareciler arasındaki ahenksizlik, çok çirkin şekiller almakta; idare ve icra makamları arasında başgösteren her çeşit anlaşmazlıklar çarpışmalar, halkın fesat ruhunu harekete getirmektedir.

4. Kanundan ve kanuni takiplerden, kolayca kurtulduğunu bildiğini gören halk, kanundan, adliyeden ve hükümetten ziyade jandarmadan ve eşkıyadan korkmaktadır. Çünkü halka göre, kanunlar çok mülayim ve babaca muamele yapmaktadır. Halbuki eşkıya öldürmektedir.Halkın bu anlayışı, iyi vatandaş olarak yaşamalarına ve iş görmelerine mani olmakta, onları meşru olmayan yollara saparak kolay kazanç teminine sevk ve teşvik eylemektedir.

2.17.1. Konuyla İlgili Alınabilecek Bazı Tedbirler

Adliye teşkilatının sivil idare teşkilatıyla ahenkli çalışması bakımından, mahallin en yüksek idare amirlerine tabi olunması.

1-Şark vilayetlerine gönderilecek adliyecilerin, buralardaki vazifelerin milli ve vatani cephelerin kendilerine izah edilmesi için, kısa bir kursa tabi tutulmaları ve yahut,sık sık yapılacak tamimlerle yetiştirmeleri

²⁵⁵ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 74.

2-Kazalarda, asliye mahkemeleri, vücuda getirilmesi, mahalli şartların ve bütün yolların atla geçileceği düşünülerek mahkemelerin süratle neticelendirilmesi

Hakkâri'de halkın işlerini kolaylaştırmak ve Van'a kadar günlerce at üzerinde gidip gelmelerine ve orada günlerce beklemelerine mani olmak için mürettep bir ağır ceza teşkilatı yapılması.

3-Adliyecileri ve adliye teşkilatının sık sık teftiş görmesi

4-Memurların suçları ve muhakemeleri işinde, kaza veya vilayet merkezinde muhtelif bir mahkeme teşkil edilmesi muhakemesine lüzum gösterilen memurların²⁵⁶

%20 si müspet % 80 ni menfi karar aldıklarını ileri sürerek bundan memurların tahkikatı yapanların ehil olmadıklarına ve yahut sorgu hakimlerinden seviye itibari ile geri olduklarına ve bu gibi memurlar tarafından tahkikatı hakimlere asıl vakanın ve suçun mahiyetine nüfuz etmek imkanını vermediğine sebep göstererek memurların muhakemeleri mevzularında muhtelif bir muhakeme teşkilinin faydalı olacağı neticesine varılmaktadır.

7-Kabile veya aşiret hayatı yaşanan, kan davası cari olan ve koyu hurafeler hüküm süren Hakkâri'de yemin şekli daha fazla kabile ve aşiret inançlarına bağlı kalmıştır. Namus üzerine yemin etmek, bu civar halkı için yemin sayılmakta ve çok defa yemine dayanan meselelerde hak ve adaletin ne tarafa olduğunun mahkemece tayini mümkün olamamaktadır. Bunun içindirki, Hakkari hakimî buralar için yemin şeklinin halk arasında yerleşmiş şekle tabi olmasında fayda görmektedir. Bu yemin şekli; 3 taş olup bunları birer birer parmakları arasından bilye atar gibi atarken eğer doğru söylemiyorsam karım boş olsun demekten ibarettir. Hakkarihâkiminin ifadesine göre alakalıklara evvela kanuni tarzda yemin ettirilmesi ve bunu takibinde taş atma yeminini tekrarlatılması şahitlerin veya ilgililerin hakikati ifadelerinde müessir olacaktır. Mahkemeye, mahalli yeminin de tekrarlatılması müsaadesinin verilmesi istenmektedir

1941 yılı inceleme raporlarına göre de; vilâyetin Hizan, Tatvan ve Mutki Kazalarında adli teşkilât(Mahkeme)yoktur. Buralarda hiç olmazsa birer sulh hekimliği teşkil mutlak bir zaruret halindedir. Ahlat Kazasında bir sulh mahkemesi varsa da üç

²⁵⁶ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 75.

senedir hakimsiz bulunmakta ve bu yüzden bu kazanın mahkeme işlerine Bitlis mahkemesince görülmektedir. Bu kaza Bitlis'e Mutki'den de, Tatvan'dan da daha uzak ve yolsuz bir mahalde olduğu için gerek ashabı mesalih ve gerek şahitleri ve gerekse birçok işlerle mahmul olan ve haddi zatinde kadrosu eksik bulunan Bitlis mahkemesini zor ve sıkışık bir duruma koymaktadır. Onun için Ahlat'ta bir asliye mahkemesine kati surette ihtiyaç vardır. Bitlis şehrindeki mahkemenin icra memurluğu iki senedir lağvedilmiş ve bu iş vazifei asliyesine ilâveten mahkeme başkâtibine gördürülmekte bulunmuştur ki yılda altı yüzden fazla işi olan bu dairenin bir başkâtiple yürütülmesi imkânsızdır. Onun için hâkimde, Müddeiumumide, halk da icra işlerinin yürümemesinden ciddi müştekidirler. Behemehal yeniden icra memurluğu ihdası gerekmektedir.²⁵⁷

Vilâyetin Hizan, Tatvan ve Mutki Kazalarında adli teşkilât(Mahkeme)yoktur. Buralarda hiç olmazsa birer sulh hekimliği teşkil mutlak bir zaruret halindedir. Ahlat kazasında bir sulh mahkemesi varsada üç senedir hakimsiz bulunmakta ve bu yüzden bu kazanın mahkeme işlerine Bitlis mahkemesince görülmektedir. Bu kaza Bitlis'eMutki'dende, Tatvan'danda daha uzak ve yolsuz bir mahalde olduğu için gerek davalı ve davacı ile şahitleri ve gerekse birçok işlerle mahmul olan ve haddi zatinde kadrosu eksik bulunan Bitlis mahkemesini zor ve sıkışık bir duruma koymaktadır. Onun için Ahlât'a bir asliye mahkemesine kati surette ihtiyaç vardır. Bitlis şehrindeki mahkemenin icra memurluğu iki senedir lağvedilmiş ve bu iş aslı vazifesine ilâveten mahkeme başkâtibine gördürülmekte bulunmuşturki yılda altı yüzden fazla işi olan bu dairenin bir başkâtiple yürütülmesi imkânsızdır. Onun için hâkimde, Müddeiumumîde, halkta icra işlerinin yürümemesinden ciddi müştekidirler.Behemehâl yeniden icra memurluğu ihdası elzemdir.²⁵⁸

Vilayet cumhuriyet müddeiumumîsi merkezle beraber beş kazanın müddeiumumîlik işlerini görmektedir. Sorgu hekimi yoktur. Başkatip asli vazifesine ilave olarak sorgu hâkimliği vazifesini görmekte olduğundan müddeiumumîlik işleriyle meşgul olmasına kanunen imkan bulunmadığı için müddeiumuminin vaziyet: çok ağır ve pek sıkışık bir durumdadır. Beş kaza içindeki cürmü meşhudlara gitmeye mecbur olan müddeiumumîsiBitlis'ten ayrıldığı günlerde müddeiumumîlik dairesi

²⁵⁷ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 25.

²⁵⁸ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 25.

tamamen kapanmaya mahkûm olmakta ve bu hal bittabi mahkemenin de adaletini intac etmektedir. Onun için vilayet adlı teşkilatı yapılmaya kadar cumhuriyetmüddeiumumîliğine bir muavin olsun verilmelidir.

Hâkimi bulunmayan sorgu hâkimliğinin kâtip kadrosuda yoktur. Onun için sorgu hâkimine vekâlet eden başkâtipsizdir. Bundan dolayı celp müzekkerelerinden zimmet defterine kadar bütün büro işleri hâkimin uhdesindedir. Gariptirki; sekiz dairesi bulunan Bitlis adliyesinin bir tek odacısı da yoktur. Temizlik ve muhafaza, hizmet işleri mühmeldir ve tehlikeli bir durumdadır.

Bu husustaki yapılması gereken işler şunlar olmalıdır:

Vilayet dâhilinde adli teşkilat yaratılması elzemdir. Bu eksiklik ikmal edilirkende iş adedi üzerinde mülâhaza yürütmek fikri münferidinde saplanıp kalmayarak kazaların yolsuzlukları, mesafeler, bilhassa kış mevsiminde gelip, gidişin son derecede müşkül ve iş sahipleri ve şahidiler için çekilmez bir bela olması ve birçok imkânsızlıklar hesaba katılmalıdır. Bahusus teşkilat ve kadro noksanı yüzünden adli işlerdeki aksaklığın çok mühim olduğunu görmek lazımdır. Ekseriya Bitlis'teki mahkeme heyetinden bir hekimin noksanlığı yüzünden son safhaya gelmiş birçok mevkuflu, mevkufsuz davaların aylarca, yıllarca sürüncemede kaldığı görülmektedir.

Kadro noksanlarının salahiyyetli civar hâkimlerle tamamlanması usulü mesai randımanına yüzde elli menfi tesir yapmaktadır. Gidiş geliş işe başlayış dava talikini mucip olduğu gibi birçok zamanların da heder olmasını ve iki taraftaki işinde bozulmasını intaç etmektedir.

Hiç bir mahalle hiç bir bahane ve sebeple devletin kaza vazifesi ihmal edilmek caiz olmadığına göre mahalli icap ve ihtiyaca kâfi gelecek az külfetli ve az masraflı bir teşkilatı adliyeye Bitlis Vilayeti için çok derin ve acil²⁵⁹ ihtiyaç vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür.

I - Tatvan Kazasına tabi Reşadiye Nahiyesinin adli işleri Gevaş Kazasına,

2 – Ahlât'a bağlı Adilcevaz Nahiyesinin adli işleri Erciş Kazasına,

3 – Patnos'a bağlı Sarısu Nahiyesinin adli işleride bilâkis Bitlis'e bağlıdır.

²⁵⁹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1, s. 26.

Bir vilayet içindeki kasaba veya nahiyenin diğer bir vilayet dâhilindeki kasaba veya vilayet mahkemesine bağıllığı idari ve adli hiç bir sebebe dayanması gerektir.

Adli hayat hakkındaki müşahedeler bu durumu arz ederken Bitlis Şehrindeki vilayet hapishanesinin durumu da çok kötü bir haldedir.

Ceza evi denilen mahal: Eski Bitlis Kalesi'nin dik bir sırtının böğründe açılmış bir mahzendir. Bu in halindeki mahzen evvelce askeri eşyanın depo edilmesi için kullanılmış ve fakat içine konan malzeme az zaman sonra çürüdüğü için terk ve tahliye edilmiştir. Şimdi hapishane olarak kullanılmakta ve havadan, zıyadan mahrum olmakla beraber küçük bir bahçesi değil avuç içi kadar bir havlusu bulunmayan bu inin içine yüzlerce vatandaş atılmaktadır. Türkiye'de eşine tesadüf edilemeyecek olan bu ceza evine giren suçlu, suçsuz insanların birçoğu verem olarak hayata veda etmekte olduklarını mahalli memurlardan ve mevkulardan işittik.

a) 1950 yılında inşasına başlanan Cezaevi binası bu yıl ikmal edilerek hizmete sunulacaktır.

b) Bitlis ve çevresinden gelen şikâyetler üzerine Bitlis Ağır Ceza Mahkemesi Başkanı emekli sandığı kanununun 39/b maddesine göre emekliye sevk edilmiş sulh yargıcı ile yargıç yardımcısı da başka yerlere nakledilmiştir.²⁶⁰

2.18. Köyler

İller Bankasının 1949 yılı kârından Ahlât İlçesinin Karmuç ve Purhuz Köylerine tarım aletleri satın alınmak üzere İller Bankası Kanunu'na göre İller Bankası safi kazancından köy kalkınmasına ayrılan paydan 5540,47 şer lira tahsis olurmuş ve para 8/9/1950 tarihinde köylere gönderilmiştir. Tarım âletleri alınmıştır.

İller Bankasının 1950 yılı safi kârından 1951 senesinde beheri 4437,58 şer liradan üç köy için verilecek 13.312,74 lira ile ne yapmak istenildiği Bitlis Valiliğine sorulmuş olup cevaba intizar beklenmektedir.²⁶¹

Talep edilen:

²⁶⁰ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 4.

²⁶¹ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 6.

a— Tatvan ilçesinde bir polis karakolu binasının inşası için (5000) lira istenmiştir. Bu para, tamamen gönderilmiştir.

b— Kırtasiye için (350) lira istenmiştir. Bu para tamamen gönderilmiştir.

c— Münhal kadroların kapatılması teklif edilmiştir. Bu istekleri, tamamen yerine getirilmiştir.

ç— Hakkında yapılan bir şikayet üzerine, tahkikatı ikmal edilerek başka yere nakli lüzum hasıl olan, Emniyet Müdürünün nakli yapılmıştır. Yerine bir diğerinin tayini gereklidir.

Bitlis'te küfrevî namıyla maruz bir şeyh ailesi vardır. Bu ailenin reisi olan Mehmet Küfrevî, Bitlis'te bir türbede metfundur. 5566 sayılı kanunun kabulünden ve bazı türbelerin açılmasından sonra Mehmet Küfrevî'nin oğlu Nesimi Küfrevî babasına ait türbenin tamir edilmesi ve açılmasını istemiş ve bu husus tetkik edilmekte iken kendisi de ölmüştür. Bu ailenin isteği üzerine Nesimi Küfrevî de Bakanlar Kurulundan istihsal edilen 26/4/1951 tarihli ve I2882 sayılı kararla babasının yanına defnedilmiştir.²⁶²

BitlisÖzel İdaresinin 1951 yılı bütçesinde yapılması istenilen 2144 liralık aktarma tutanağı bakanlıklar arası bütçe tetkik komisyonuna sevk edilmiş olup bir hafta zarfında intaç edilecektir. ²⁶³

2.19. Bitlis'teTürk Ocakları

Türk Ocakları'nın Cumhuriyet dönemindeki esas amacı yeni rejimi topluma benimsetmektir. Vilayat-ı Şarkiye'de açılan Türk Ocakları'nın da esas gayesi kemalist rejimi konsolide etmek olmakla birlikte şark'taki ocakların en mühim görevlerini şöyle sıralamak mümkündür:

1. Millete Türk olduğunu öğretmek
2. Türkçeyi öğretmek
3. Türk milliyetperverliğini telkin etmek

²⁶² BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 7.

²⁶³ BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6, s. 5.

4. İlmin tarif ettiği şekilde, Türk milliyetini harsı ve Türklüğü kuvvetlendirmek

5. Sosyal hayatın gereğini kökleştirmek

6. Cumhuriyeti vicdan ve fazilet olarak ruhlara sindirerek milleti onun aşığı ve onun müdafi haline getirmekti.

Mehmet Emin (Erişirgil), 1927 yılında Hayat Mecmuasında yayınlanan makalesinde Türk Ocakları'nın şark'taki amaçlarını şöyle izah ediyordu:

"Şark vilayetlerinde milli vahdeti sağlamlaştırmak, Türk harsını, hakiki ve temiz Türkçeyi neşretmek hususunda ocaklar çok mühim bir faaliyet sahasıdır"

1926'dan itibaren Vilayat-ı Şarkiye'de Diyarbakır, Malatya, Mardin, Muş, Urfa, Bitlis, Siirt, Gaziantep, Ergani, Ahlat, Ardahan, Birecik, Palu, Posof, Silvan, Kilis ve Çıldır gibi vilayet ve kazalarda Türk Ocakları açılmıştır. Türk Ocaklarının kapatıldığı 1931 yılında Vilayat-ı Şarkiye'de aralarında Bitlis'in de bulunduğu 36 yerleşim yerinde Türk ocağı bulunmaktaydı.

2.20.Bitlis Halkevi

*"Halkevleri, cumhuriyet döneminde ülkenin sosyal ve kültürel gelişmesinde, cumhuriyetin getirdiği değer ve inkılâpların toplumun geniş kesimlerine ulaştırılmasında son derece önemli görevleri yerine getirmiş kurumlardı. Cumhuriyet yönetimi halkevleri ve daha sonra kurulan halkodaları sayesinde yaptıklarını halka yayma ve çağdaş bilimi, aydınlar vasıtasıyla yurdun her köşesine taşıma fırsatını yakalamıştı. Tarih, edebiyat, güzel sanatlar, folklor gibi alanlarda bu kurumların yürüttüğü çalışmalar milli değerlerin gün yüzüne çıkarılması ve geleceğe aktarılmasında büyük ve tarihsel görevi yerine getirmişlerdi."*²⁶⁴

*Halkevleri dikkatli ve uzun hazırlıklardan sonra ilk olarak 19 Şubat 1932'de 14 merkezde açılmıştı."*²⁶⁵ Yeni rejimi halka benimsetmek için kurslar, şubeler açılacak; buralarda basılan eserler, yapılan konferanslar, törenler ve balolar bu amaca büyük hizmet edecektir. Bu kurumlar sadece dil tarih yönünden değil, güzel sanatlar

²⁶⁴ Kardaş, a.g.m., s.145-150.

²⁶⁵ Tunç, a.g.t., s.201.

ve spor faaliyetleri ile de köylere kadar uzanmış ve Bitlis'te halkevi 23 Şubat 1934 tarihinde büyük törenle açılmıştır.²⁶⁶ Halkevinin günden güne faaliyetlerinin arttığı hapisshanedeki mahkûmlardan okuma yazma bilmeyenler için kurs açıldığı bilgisi yerel basında yer almıştır.

1937 yılında genel merkezden yeni binanın inşaatı için 15.000 lira gönderilmiş ve toplam 20.000 lira olan paranın kâfi gelmemesi durumunda geri kalanının haziran bütçesine eklenerek gönderileceği belirtilmiştir. 1939 yılında eski halkevi binası yıktırılarak 970 liraya satılmıştır. Bu para inşaat bütçesine eklenmiştir.²⁶⁷ Yapılan çalışmalar sonrasında ağustos ayında tamamlanmış ve 29 Ekim 1939 tarihinde hizmete açılmıştır. Özellikle 1944-1946 yılları arasında yaşanan başkanlık meselesi halkevi çalışmalarını olumsuz etkilemiş ve bu dönemde halkevi işleriyle daha çok dönemin CHP İl Başkanı olan Arif Özdemir ilgilenmiştir.

1946-1947 yılları arasında halkevi reisliğini yürüten Suphi Bey, aynı zamanda belediye reisliğinden dolayı halkeviyle çok fazla ilgilenememiş halkevinde faaliyetler durma noktasına gelmiştir. 1947 yılı bütçesine konan 2.300 liralık yardımdan bir kuruş dahi tahsil edilememesi üzerine Suphi Bey istifa etmiştir. Ancak bu dönemde halkevinin durumu o kadar kötüdür ki yeni bir başkan dahiseçilememiştir. Yaşanan bu olumsuzlukları bir nebze olsun giderebilmek için CHP İl Başkanı Ziya Geboloğlu, vekâleten görevi üstlenmiştir. Yaklaşık 8 ay vekâleten yürütülen halkevi reisliğine 17 Şubat 1948 yılında Nezir Üzel seçilmiştir.²⁶⁸

1950 yılında yardımların kesilmesi sonrasında halkevinin alt katındaki iki oda Milli Eğitim Müdürlüğüne kiraya verilmiştir. Buradan elde edilen aylık 50 lira ve sinemadan elde edilen gelir ile halkevinin ihtiyaçları karşılanmaya çalışılmış, ancak bu mümkün olmamıştır. Bu nedenle halkevi müşkül bir duruma düşmüştür. Bunun üzerine genel merkezden 500 lira talep edilmek zorunda kalınmış ve 1951 yılının Ocak ayında 500 lira, mayıs ayında da 200 lira Bitlis Halkevinin genel ihtiyaçları için gönderilmiştir.²⁶⁹

²⁶⁶ Faik Talu, "Bitlis Halkevi Hakkında" Yurt Yolu nr.265, 15 Eylül 1939:1 "Orta Tedrisatta Dersler" Yurt Yolu nr.261, 11 Eylül 1931: s. 1.

²⁶⁷ *BCA*, 490.1.1671. 816. s. 1.

²⁶⁸ Tunç, *a.g.t.*, s.206.

²⁶⁹ Tunç, *a.g.t.*, s.206

Millî Eğitim Bakanlığıyla kordineli, 15 doğu ilinde kurs açılmıştı. Kurslar; Ağrı, Bingöl, Bitlis, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Gaziantep, Hakkâri, Kars, Mardin, Muş, Siirt, Tunceli, Urfa, Van ve yörelerini kapsamaktaydı. Kurs merkezlerini, genellikle köylerde açmaya özen gösterilmiş; dönüşümlü olarak değişiklik göstermiştir. Bir yörede açılan kurs, sekiz ay boyunca o yörede kalmış; kurs bitiminde öğretmen, bir sonraki yılın kursunu başlatmak üzere aynı ilin başka bir yöresinde görevlendirilmişti. İsminden de anlaşılacağı gibi gezici köy kadınları kursları ve kurslarda görevli öğretmenler; bir merkezde çakılı kalmayıp talep edilen diğer yörelere gitmek durumundaydılar. Kurs merkezlerinin yeri ve planlaması ise millî eğitim müdürlükleri ve halkevlerince belirlenmekteydi.

Yurd Yolu Gazetesi halkevlerinin yayın organlığını yapmıştır. Burada yapılan tören, konferans, gösteri, sergi, eğlence, balo vb. tüm faaliyetler gazete aracılığıyla halka duyurulmuştur. Halkevindeki tüm faaliyetler gazete içinde önemli bir yer tutmaktadır. Dönemin valisi Rıfat Şahinbaş halkevinin faaliyetlerini halka aktarmak ve ona olan ilgiyi arttırmak için gazeteyi öncü kabul etmiştir. Vali birçok eksikle bizzat kendi ilgilenmiştir. Vali Rıfat Şahinbaş halkevinin inkişafı için gayret içindeydi. Halkevi kolları çalışmaları arasında mevcut bandonun ıslah ve faaliyete geçirilmesi işiyle de yakından ilgilenmiştir. Bunun yanında vali, gazete içinde bir “*Halkevi Köşesi*” kısmı oluşturmuştur.²⁷⁰

Halkevlerinin en fazla hizmet ettiği zamanlardan biri de resmi bayram ve kutlamalardır. Cumhuriyetin 1940 yılında gerçekleşen 17. yıl dönümü kutlamaları, Bitlis il ve ilçe merkezlerinde Cumhuriyet bayramı kutlamaları CHP Genel Sekreterliğinin önceden belirlediği program dahilinde gerçekleşmiştir. 16 Aralık 1940 tarihinde İl Vali’si Hulusi Devrim, parti genel sekreterliğine hitaben Cumhuriyet Bayramı kutlamalarında yapılanlar hakkında bir rapor hazırlamıştır. Raporundaki dikkat çekici ayrıntılar şöyledir:

“Hususi ve resmi bütün binalar gündüzleri Türk ve parti bayrakları ile geceleri de ışıklarla donatılmış. Birinci günü törene saat 9.30’da cumhuriyet alanında subay, memurlar, asker, halk, mektepliler, teşekküller ve milli kıyafetlerle 100 atlı

²⁷⁰ Canan Altınbaş, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Yerel Basına Bir Örnek: Bitlis’te Yayımlanan Yurd Yolu Gazetesi (1938-1944)*, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2019, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, s.102.

köylülerimizin iştirakiyle ve İstiklal Marşı ile başlanmış. Halkevi, belediye, gençlik, halk ve köylü adına münasip görülen gençler hitabelerle bu günün hususiyetini teberüz ettirmiş. Buna müteakip talebe ve halkın iştirakiyle Onuncu Yıl Marşı söylenmiştir. (...) Okul talebelerinden birisine Atatürk'ün gençliğe hitabesi okutulmuş. Saat 14'ten itibaren şehrin muhtelif yerlerinde eğlenceler ve şenlikler tertip olunmuş, ayrıca muhtelif semtlerde CHP kürsülerinde halkevi hatipleri ve mektep talebeleri söylevler vermişlerdir. (...) Akşam asker ve halk fener alayına katılmış ve Halkevi salonunda bir balo düzenlenmiştir”²⁷¹

1939 yılı müfettişlik raporlarında da Bitlis Halkevi ile ilgili detaylara rastlamak mümkündür. Bunlardan bazıları aşağıdadır:

“Vilayette faal olarak Bitlis Halkevi vardır. Halkın halkevine ilgisi fazla değildir. Halkevinde az sayıda çalışanların önemli bir kısmı memur ve kısmen yerli gençlerdir. Bu durumun sebebi halkevi binasının daha yeni yapılmış olmasıdır. İlerleyen aylarda faaliyetlerin artması ve beklenen ulusal faydaların gerçekleşmesi ümidi terk edilmemelidir.”²⁷²

“1941-1942 yıllarına ait raporlar halkevleri ile ilgili Bitlis Halkevleri ve Halk Odalarında bulunanlar milli gayeleri tam kavrayamamışlardır. Çoğu memur olup hatır için vazifeler almaktadırlar. Şubelerde ise eleman eksikliği nedeniyle sadece şeklen faaliyet gösterilmektedir. Özellikle kadınlar açısından büyük eksiklik bulunmaktadır. Bu nedenle Bitlis'teki Halkevinde Temsil Kolları, kadın rollerini erkeklere vermektedir. Halkevi radyosu sayesinde faaliyetler halka ulaştırılmaktadır.”²⁷³

Bitlis Gezici Köy Kadınları Kursu Millî Eğitim Bakanlığıyla koordineli olarak Bitlis ve yöresinde de Köy Kadınları Gezici Kursları açılmış; bu kurslarda yörenin birçok genç kıızı ve kadını bilgilendirilip meslek sahibi yapılmışlardır. Kurslar; Bitlis il merkeziyle Mutki, Tatvan, Adilcevaz ve Ahlat'ta açılmıştır. Bitlis ve yöresindeki Köy Kadınları Gezici Kurslarıyla ilgili ulaşılan ilk belge 1947 yılına aittir. Bitlis CHP İl başkanı Z. Geboloğlu imzasıyla CHP Genel Sekreterliğine gönderilen 21 Ağustos 1947 tarihli bir yazıda; Milli Eğitim Bakanlığınca Bitlis'te açılması kararlaştırılan

²⁷¹ BCA, 490.0.001.1142.7.1. s. 5.

²⁷² BCA, 490.01/627-61.1, s. 25.

²⁷³ BCA, 490.01/627-61.1, s. 104.

genç kız ve kadınlara mahsus sanat kursunun il merkezinde birinci ilkokul binasında açıldığı bildirilmiştir. Kursun 21 Temmuz 1947’de açıldığı, Öğretmen Sabahat Arslan’ın da aynı tarihte görevine başlayarak 9 aylık kurs sürecinde yapılacak işler hakkında oluşturduğu iş bölümü cetveliyle kurs programını il başkanlığına ulaştırdığı belirtilmişti. Ayrıca Öğretmen Sabahat Arslan’a CHP tarafından belirtilen sürece verilecek olan aylık 40 lira tutarındaki yardım parasının da gönderilmesi talep edilmişti. İl başkanı Z. Geboloğlu, kurs çalışmalarıyla da bizzat ilgilendiğini ifade etmişti.²⁷⁴

Devlet yönetimi, Bitlis’te açıldığı belirtilen kurs faaliyetlerini yakından takip etmek üzere 16 Eylül 1947 gün ve 8/3574 sayılı bir yazı göndererek kurs ve kurs öğretmeninin durumu, ihtiyaçların karşılanıp karşılanmadığı konusunda ayrıntılı bilgi istemişti. Bitlis CHP İl Başkanlığı da 25 Eylül 1947 tarihli yazısında ayrıntılı bir rapor hazırlayarak göndermişti. Raporda; Öğretmen Sabahat Arslan’ın açtığı kursa 44 öğrencinin devam ettiği, kus gereçleriyle öğretmen için kalacak yer ve kışlık yakacak ihtiyaçlarının karşılanması için de genel sekreterlikçe ödenek açılıp olur verilmesi istemişti.²⁷⁵

Bitlis il merkezinde açılan kurs, pazar hariç hemen her gün devam etmiştir. Pazartesi, çarşamba ve cuma günleri tamamen biçki dikiş; salı günü öğleden önce ev idaresi, öğleden sonra yine biçki dikiş ve cumartesi günleri de öğleye kadar nakış dersleri verilmişti. Ev idaresi dersleri ile çocuk bakımı dersi, salı günleri dönüşümlü olarak verilmişti. Haftalık olarak verilen derslerin saatleri ise şu şekilde belirlenmişti: Biçki dikiş dersleri, 21 saat; ev idaresi, 3 saat, çocuk bakımı, 3 saat ve nakış dersleri 3 saattir.²⁷⁶ 218 numaralı Köy Kadınları Gezici Kursları öğretmeni Sabahat Arslan, 25 Kasım 1947’de Bitlis Halkevi başkanlığına yazdığı bir bilgi yazısında; kursa halen 25 öğrencinin devam ettiğini belirtmiş, Tablo. 6’da da görüleceği gibi kursiyerlerin isimlerini, öğrenim durumlarını ve yaş grubunu belirten bir liste sunmuştur.²⁷⁷ Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığına göre Bitlis İl Merkezinde

²⁷⁴ BCA. 490 1 0 0 1052 10411. s. 164.

²⁷⁵ BCA 490 1 0 10510411/s. 159.

²⁷⁶ BCA 490 1 0 0 1052 1041 1/s. 153.

²⁷⁷ BCA 490 1 0 0 1052 1041 1/s. 152-154-155.

açılan kurs, 44 öğrenci ile başlamasına karşın, kursun devamında öğrenci sayısında ciddi bir azalma olmuş, sayı 25'e düşmüştür.

Bitlis İl Merkezinde 1948 yılı eğitim öğretim yılı içinde 218 ve 283 Numaralı Köy Kadınları Gezici Kursları da açılmış; ancak 218 numaralı kursun öğretmeni Muzaffer Taner'in sağlık sorunları, 283 numaralı kursun da öğretmen bulunamaması nedeniyle faaliyete geçirilemediği görülmektedir.²⁷⁸ Bitlis İl Merkezi dışında da kurslara açılmış, Mutki'de Fahrünnisa Gürol, Tatvan'da Vildan Sabun, Adilcevaz'da Şerife Uysal ve Ahlat'ta ise Melahat Sayacı Gezici Köy Kadın Kurs öğretmenliklerini üstlenmişlerdir.²⁷⁹ Bitlis Halkevinin genel olarak değerlendirdiğimizde sık sık idari yapıda değişikliklere maruz kalması ve açılmasından bir yıl sonra bağlı olduğu Muş Vilayetinden ayrılarak tekrar vilayet haline gelmesi üzerine halkevinin ekonomik açıdan zora bir dönem geçirdiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle bu dönemde Bitlis Halkevi faaliyet yönünden durgun bir dönem yaşamıştır. Daha sonraki dönemlerde halkevi kendini toparladıysa da II. Dünya Savaşı'yla birlikte yeniden sıkıntıya düşmüş yine de sosyal ve kültürel müessese olarak günün şiarına göre bölge halkının eğitim ve kültürel yönden kalkınması ve gelişmesi için önemli görevler üstlenmiştir. Halkevlerinin 8 Ağustos 1951 yılında 5830 sayılı kanunla kapatılması sonucu, diğer illerde olduğu gibi Bitlis'te de yürütülen çalışmalar durmuştur.²⁸⁰ Şehirdeki halkevinin Köycülük şubesinin 15 kişilik bir gezi ekibiyle Güroymak (Norşin), Aşağıkolbaşı (Morh) ile Günkırı (Kotni) köylerine ziyaret yapıldığı ve bu gezilerde köy halkına paraşütçülük hakkında malumat verildiği bilgisi paylaşılmış ve bunun yanında heyette bulunan tabiplerin de hasta olan kişileri muayene ettiği belirtilmiştir. İmkânlar ölçüsünde yapılan faaliyetlerde halkla olan irtibat arttırma' istendiği söylenebilir. Ayrıca köycülük şubesinin köylülere devlet ile ilgili işlerinde yardım etmek, sağlık sorunlarıyla ilgilenmek, köylü ile devlet ve şehirde yaşayan halk arasında dayanışmayı arttırmak için çaba gösterdiği de ifade edilmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde devletin halkevinin köycülük şubesi sayesinde en ücra yerdeki halka ulaştığı da görülmektedir.²⁸¹

²⁷⁸ BCA 490 1 0 1052 1041. 1/ s. 156.

²⁷⁹ Mehmet Korkut Aydın, "Tek Parti Döneminde Doğu Anadolu İllerinde Açılan "Gezici Köy Kadınları Kursu" ve Etkinlikleri", *Turkish Studies Dergisi*, Cilt 13/26, Fall 2018, s. 138.

²⁸⁰ Şükran Gündoğdu, *Bitlis ve Bitlis Halkevleri*, Van Yüzüncü Üniversitesi, SBE, Van, 2013 Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, s. 31.

²⁸¹ "Halkevlerimizin Köy Gezileri" Yurt Yolu nr.436, 24 Temmuz 1940: s. 1.

2.20.1. 1944 Raporlarında Bitlis ve Çevresi Halkevlerinin Durumu

4 Ekim 1945 günü ve 13/198 sayılı raporun incelenmesinde; incelenmiştir evin kalkınması ve eksiklerin tamamlanması ve işlerinin düzene konulması için sarf ettiğiniz gayret ve aldığınız sonuçlar memnunluk vericidir. Kurslarda parası olarak çalıştıklarını bildiğiniz ilkokul öğretmenleri Rukiye Vural ve Güzin Salamlı hizmetleri görülen diğer arkadaşlara teşekkürlerimizin bildirilmesini dileriz öğretmenimizin ansızın ayrılmasıyla cezaevinde geri kaldığını ve kış devresinde devam edileceğini bildiriniz okuyup yazma kursu bu yüzden geri kalkılması gibi hallerde öğretmen kurmamıza bile halk evlerinden ehliyetli olan bir arkadaşına bu işin verilmesi ve okuyup yazma çalışmalarının devam ettirilmesi uygun olur gelecek için ümit verici gördüğümüz çalışmalara devam edilmesi gerekmektedir..²⁸²

Bitlis İl Merkezi'nde 20 Ekim 1944 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Teşkilatı yapılarak idare kuruluna üye ve kurulca halkevi başkanlığına seçilerek bu tarihte ödevine başlamıştır. Halk evlerimizin idare kurulu ve açık 8 komitenin çalışma işleri dereceleri 1944 yılı 2 ve 1945 yılı bir 6 aylık çalışma raporları da az edilmiştir. Halk Dershaneleri ve kurslar komitesine ait karar defteri 9.8.1941 tarihinde Tokat Milletvekilleri tarafından görülmüş işareti yazılarak 1944 tarihine kadar 3 yıl hiç bir yazı yazılmadan boş bırakılmış ve bu tarihte Cumhuriyet Halk Partisi Muş Bölge Müfettişi Erzincan Milletvekili Feyzi Kalfagil tarafından görülmüş işareti verildiği ve diğer komite karar defterlerinin içinde bu vaziyette bulunduğu yaptığım tetkiklerle anlaşıldığından bu müessif hala son verilmek ve komiteler faaliyete getirilmek cihetleri düşünülmüş ve komite başkan ve üyelerine sık sık yapılan görüşme ve yazılı yazılarla çalışmaları temin edilmiştir. 1944 yılı bütçesinde kurslara 10 ve diğer şubelere az miktarda ödenek bırakılmış ve köycülük şubelerini hiç ödenek bırakılmamak suretiyle ödenek tutarı 369 liradan ibaret bulunmuştur. Bu ödenekle hiçbir iş yapılamayacağı tabii bulunduğu 1945 yılı 7 aylık bütçe bin lira sosyal yardım ve 300 lira kurslar 425 spor ve iş miktarına göre diğer komitelere²⁸³

Yetecek miktarda olmak üzere topyekin 2385 lira ödeme bırakılmış ve komitelere bu suretle çalışma sahası verilmiştir. Kurslar şubesi bütçeye konan 300 lira ödenek üzere yapacakları işleri 15 Aralık 1944 tarihli oturumda karşılaştırmış ve kış

²⁸² BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 1.

²⁸³ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 2.

Dolayısıyla ancak İlkbahar aylarında çalışmaya başlayabileceklerinden yapılan ilanlar ve teşebbüsler ve neticesi 25 Haziran 1945'te tarihinden 1 Ekim 1945 tarihine kadar devam etmek üzere okuyup yazma yurt ve aile birlikleri ve bitki ve dikiş kursları açılmış ve bunlara 52 bayan iştirak etmiştir devre sonunda 52 bayandan 20'si bitki ve dikiş ve 42'si diğer kesimlerde başarı göstermişlerdir.

Bu kursa ortaokul bitki ve dikiş öğretmeni Behiye Kızıllı ve ilkokul öğretmenleri Rukiye Vural ve Hüzn Sağlam tarafından idare edilmiş bunlardan yalnız Behiye Kızıllı'ya saati 2 liradan ücret verilmiş diğerleri parasız çalışmışlardır cezaevinde mevcut hükümlü ve Sanıklara dağ okuyup yazma öğretilmesi kararlaştırılır. Ak bu işe seçilen öğretmenin ansızın ayrılması ile bu teşebbüs geri bırakılmış ve kış aylarında başlanacaktır sosyal yardım şubesinde cezaevine kâfi miktarda defter, kalem ve lazımlı malzeme verilmiştir komite kararlarıyla yabancı dil kursu açılması teşebbüs edilmiş ve bu görevi üzerine alacak olan ortaokul Fransızca öğretmenin askere çağırılması yüzünden geri kalmıştır açık 8 komite üyeleri muntazam en toplanarak gerekli kararlar vermekte ve başarılı işler yapmaktadırlar. Evvelki yıllara göre bariz bir şekilde halkevi çalışmaları kendisini gösterdiği ve herkesin bu vaziyette gurur duyduğunu zannetmek değil elimden geldiği ve gücümün yettiği kadar görevi talimat ve nizamiye uygun bir şekilde başarmaya çalışmaya devam edilecektir.²⁸⁴

Halk Dershaneleri ve kursları Reis Maarif Müdürü Muhittin Korkuttur. 9.8.1947'den beri defteri tutulmamış ve faaliyet göstermemiştir.²⁸⁵

Halkevi resmi ile bağılı listede adları yazılı kitapların eviniz(odanız) adresine posta ile yolladım bunları mümkünse ciltlendikten sonra halkevikütüphaneleri için rehber adlı kılavuz kitaba göre kayıtlarının yapılarak halkın istifadesine arz edilmesi gerekmektedir.²⁸⁶

Kütüphane Giriş Defteri:

Bu defter 314 sıra numarasına kadar kaydedilmiş ise de bazı bahusus son sayfalar ile kitapların hangi tarihte ve ne suretle geldikleri haneleri doldurup

²⁸⁴ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 5.

²⁸⁵ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 6.

²⁸⁶ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 8.

olmayarak eksik bırakıldı anlaşılmış ve şimdiye kadar gelen ve deftere 314 sıraya kayıt edilen kitapların deftere göre cilt mecmuu 268 olarak sayılmış ve dolapta tahsil edilmeden gayri muntazam duran kitaplar meşgul defterdeki sıra numarası ile karşılaştırmaları keyfiyeti oda reisine yaptırılmış 231 adet bulunmuş, 37 adedi (sıra:2, 59, 11, 15, 16, 21, 24, 28, 34, 40, 49, 51, 52, 55, 57, 62, 67, 71, 76, 80, 85, 89, 90, 610, 741, 153, 156, 158, 161, 163, 164, 171, 180, 180, 186 noksan zuhur etmiş 47 adet kayıt harici 41 adet de numara konmuş olduğu halde defterdeki sıra numarasına tetabuk etmeyen kitap bulunmuştur.²⁸⁷ Bu kontrol neticesinin kitaplarda 2 numara mevcut olduğundan sıhhatli olmadığı gördüğüm için bu hususta ehli vakuf tayini ile keyfiyetin tespitini ve yeniden deftere kayıt yapmalarını da kaymakam ve oda reisin den istemiştim hakikaten gelen cevabın ekinde mevcut kitapların kayıt defteri ile karşılaştırıldığı ekli listedeki 30 kitabın defterde kaydı bulunduğu halde kütüphanede olmadığı ve mevcut kitaplardan 28'de kayıtlı bulunmadığı kayıtlarını yeniden yapıldığı bildirilmiştir.²⁸⁸

Sosyal Yardım Şubesi

Reis ilkokul mezunu belediye azası ve fotoğrafı Yahya Türkgeldi hükümet hekimi Ahlat'tan celbederek 7 köye gidilmiş hastalar muayene edilmiş 100 müteceviz şahıslara kimin kinin dağıtılmış sıhhi durumlar hakkında nasihatlerde bulunmuştur. Arayacak ilkokuldaki 45 çocuğun giyimini ceket, pantolon, don, gömlek halkın verip bağışlanması neticesi ile elde edilen 273 lira 20 kuruş mukabili temin edilmiştir.²⁸⁹

Spor Şubesi:

Bu şubenin başkanı, ilkokul mezunu belediye azası ve manifaturacı Ethem Yiğit'tir. Bu kol 100 kişilik voleybol spor oyunu ile Süphan Dağı yapmıştır. General elektrik markalı 3656 numaralı, 7 lambalı, 1 radyosu, 3 adet 6'şar voltluk, 6 tane ikişer voltluk akümülatörü vardır. Son altından ikisi son günlerde 94 liraya getirilmişti.

Radyo okuma soğanda cevizden bir masaya konmuş yine zevk sahibi bir elden çıkan cevizden bir muhafazaya yerleştirilmiş bu muhafazanın açıldığında göze çarpan kapaklarının iç kısımlarından birinde birine Ebedi Şef Atatürk'le diğerinde Milli Şef

²⁸⁷ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 9.

²⁸⁸ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 10.

²⁸⁹ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 11.

İnönü'nün resimleri yapıştırılmıştır. Burada hemen Hiçbir kaza halkevi ve odasında görmediğin bir suretle radyo yayınları muntazam fasılasız yapılmakta mevcut ve halk eviniz aitchangerdeluse tip hava şarj aleti vasıtasıyla akümülatörleri doldurulmaya çalışılmaktadır.

Bitlis Halkevinin spor çalıştırıcısı ve yöneticisi Selahattin Giraydır. 9.8.1947'den beri hiç bir faaliyet göstermemiştir. Sosyal yardım şubesi reisi ise Belediye Reisi Suphi Menteş'tir. Halkevi reisi olmadığı için çalışacağını ümit etmekteyim 17.5.1941 den sonra ancak 27/4/1944'te başlamak üzere 3 toplantı yapmıştır okuma odasında kapanınca halkevinde 2.5.1944 ten 5.7.1944'te kadar 2 ay müddetle trahom mücadelesi yapılmış 620 şahıs muayene edilmiş bunların birkaçı konjonktivit karakter göz ağrısı olmak şartı ile mühim bir ekseriyetine trahom teşhisi konmuş bazılarına ilaç diğer bazılarına da tür ve ameliyat yapılmak suretiyle tedavilerine çalışılmış olduğu defterinde kaydı olmamakla beraber senetlerine göre 1943 bütçesinden 3 talebe ile haktan bir fakire cemen 37.5 lira nakdi yardım yapılmış olduğu görülmüştür.²⁹⁰

Köycülük Şubesi Başkanı:

Belediye Reisi Bekir Yiğittir. Eski halkevi reisinin yazdığına göre halen reis vekili olarak bırakılmıştır. Evin fahri muhasipliğini de yapmaktadır. Bu kolca göçeri aşağı ve yukarı Süphan köylerine geziler zirai durum üzerine konuşmalar yapılmış Nahiye Müdürlüğü kanalı ile kendilerine mektup ve istida yazmak gibi yardımlara bulunacağı tebliğ edilmiş ve tahminen hepsinden 100 e yakın köylünün mektup ve istidalar, Reis veteriner müdürü Hayati Sağlam döneminde, bu kolda 1941 den beri defterini tutmadığı gibi hiçbir faaliyette göstermemiştir.²⁹¹Bu konuda kendisine yazı yazılmış vekendilerine yol ve kolaylık gösterilmiştir.²⁹²

Kütüphane ve Yayın:

Reis Vakıflar Müdürü Abdullah Öztekin'dir. Bu şubenin de Defteri 9.8.1941 den beri tutulmamıştır. Ancak Sedat Atamam defterler bahsinde ve kütüphane kütüğümü kısmında daha etraflı izah edileceği üzere bir kısımda dolaplarda mekruh

²⁹⁰ BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 15.

²⁹¹ BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 17.

²⁹² BCA,490, 01, 995, 845, 1 s. 14.

olan 2136 adet kitabı tespit defterlere kayıt mezunlarına göre en şubeye tasnif fişlerini tanzim ve kutulara yerleştirmiş gerek bunları ve gerekse gazete ve mecmuaları okumak odasında okuyucuların kolaylıkla bulup istifade edecekleri bir vaziyete getirmiştir. Kütüphane kütüğü diğer defterlerde olduğu gibi bu defterlerde boy, şube tahlilleri sahife adetleri yer numaraları ve fişleri gösteren bilmeyerek yalnız kitapların isimleri yazılmıştır.²⁹³

Sedat Ataman'ın işe başlamasından evvel 1476 kalem kitap olduğu Sedat Ataman'ın az bir zamanda defterde yazılanları tetkik ederek noksan sütunları doldurduğu ve kayıt edilmemiş olup dolaplarda bulunan 450 adet kitapla bile hale gelen diğer kitapları da kayıt ederek sıra numara adedini 1923 ve kitap sayısını da 2136 adet olarak tespit ve halk evleri kütüphaneleri için yapılan rehberde de tam mutabık olarak deftere kayıt mezunlarına göre 10 şubeye tasnif ve kartonaj usulü ile fişlerini tanzim kutularına tefrik etmiş ve kitap ve kütüphane işlerini böylece mükemmel bir hale koymuştur. Kendisinden evvel deftere kayıt edilen mezkûr 1476 kalem kitaptan kontrol neticesi 36 kitabın kayıp olduğu da anlaşılmıştır gazete ve mecmualar defterine gelince bu defter Sedat Ataman'dan evvel hiç tutulmamıştır. Ataman yağmadan kurtulabilen âdetimuhtelif sayıları asgari 2 azami 30 adet ve 53 kalem mecmua ve gazeteyi defterine kayıt etmiştir.²⁹⁴

Kitapsarayı

Başkanı ilkokul mezunu belediye azası Mecit Yüzerdir. Bu kol okuma salonu muayyen zamanlarda herkese açık ve temiz bir şekilde bulundurulmuştur.²⁹⁵ Halkın okuma ihtiyacını temin etmiştir biri küçük diğer büyük olmak üzere cevizden alt kısmı kapaklı üstü camekanlı ve zarifçe yapılmış kütüphanesi vardır. Kitaplar alfabe sırasıyla fihrist defterine kayıt edildiği gibi ayrıca 8 mevzu üzerine muntazan tasnif edilmiş ve yerleştirilmiştir.²⁹⁶

Dil Edebiyat Şubesinin:

²⁹³ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 19.

²⁹⁴ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 20.

²⁹⁵ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 22.

²⁹⁶ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 23.

Başkanı eskiden olduğu gibi halen eski halkevi reisi Emin Erdemlidir. Van Ortaokulu Müdürlüğü'ne nakil edildiğini duydum bu komitenin defterin mevcut olduğu halde hiçbir toplantıyı muhtevi değildir. Ancak milli günlerde karar verilmeden ve sureti alınmadan muhtelif şahıslara söylerler verilmiştir eleman olmadığı için halkevi işlerini layık olduğu derecede yürütülmediği iddia eden Emin Erdemli'nin baş elemanı kendisini bulunan bu komitenin hemen hiç faaliyet göstermemesi onun ne derece lakayt olduğunu gösterdiği gibi kendi şubesi faaliyetsiz olduğuna göre halkevi reisi sıfatı ile diğer komitelerde bir şey istemeye dahi hakkı olup olmadığı ile değer bir keyfiyettir. Tarih ve müze reisi, Ortaokul Öğretmen Vekili ve Muharrir Yakup Kuşçuoğlu'dur. Ancak 9.5.1944'ten beri 6 kere toplanmış ve

- 1- Narlidere'den iki tarafı çeviriyi attı bir taş getirmiş kalıbını Türk Tarih Kurumu'na göndermiş
- 2- 2 halkevine Bitlis tarihi hakkında bir tarihçi yollamış
- 3- Folklor 100 sahifelik (şarkılar darbımeseller adet ve ananevi) malzeme toplamış
- 4- Kızılmesit mezarlığında Akkoyunluları ait bir eserin fotoğraf alınarak develop ve ageandisman için İstanbul'a gönderilmiş.
- 5- Komite reisi tarafından hazırlanan Bitlis ve Ahlat tarihçesi ve gönderilmek üzere verilmiş
- 6- Bitlis kıyafetlerine dair 5 fotoğraf alınarak talep gereğince dahiliye vekaletine gönderilmiştir.²⁹⁷

2.20.2.Halkevinin Durumu

Halkevi'nde halkın rağbet ve devamını arttıracak şekilde konferanslar çaylı toplantılar kayak sporları temsil bakımlarından geçen sene nazaran bir canlılık olduğu anlaşılmış ve bu hususlar eski başkan Emin Erdemli'nin hiç alaka duymayan işleri idare memurlarına bırakan ve bu suretle birçok yolsuzluklara sebep olan idarenin yerine avukatlık mesleğini ve bir az ihmal ederek halkevi vazifesinin bihakkın yapmaya çalışan yeni başkan Ziya Gebol'un ilgisine bağlı görülmüştür.

Ayrıca evin iç kısmının badanası yapılmış eşya ve kitapların tertipli bütün defterlerinin muntazaman tutulmuş kasa defterinin diğer kısmına ait saf evrakını

²⁹⁷ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 20.

mevcut ola buldum ancak evvelki yazı ve raporlarda arz ettiğim tahakkukuna çalıştığım için hususun yapılmamış bulunduğunu görerek müteessir oldum. Bunlardan bir Bitlis namına genel sekreterliğimizce satın alınıp işletilecek bir dinamo temin edilmediği için gönderilmeyen ve Bitlis'te de başlı başına canlı alameti sayılabilecek olan sinema makinesinin yokluğudur. Bunu işletecek güçte1 dinamonun bütün imkânlarla başvurularak tedariki ile terimini sinema makinesi ile birlikte Bitlis'e gönderilmesini bir talep edilmiştir.²⁹⁸

Bitlis ve çevresinde halkevlerinin çalışması planlandığı şekilde amaca ulaşmadığı yapılan incelemelerle tespit edilmiştir. 20.11.1941 tarihinde Bitlis ve çevresindeki halkevlerinde yapılan inceleme sonucu hazırlanan bir raporda; bu teşkilatın bina, idare, çalışma vaziyetlerini; çalışma talimatnamesi ve asgari çalışma planı etrafında yapılan faaliyetleri; halkevlerimizle halkodalarımızın bütçe durumlarını ve diğer hususlarını ve bunlardan hangilerinin faal, hangilerinin daha gerekli olduklarını, sebepleriyle tahlil ederek arz ve izaha çalışmış.²⁹⁹ Bu hususların ele alınması görüşü savunulmuştur:

2.20.3. Halkevlerimizin Faaliyetlerini Verimsiz Kılan Bazı Sebepler

Şark vilayetlerimizdeki halkevlerimiz ve odalarımız; kültürlü, toplayıcı ruha malik, içtimai ve ahlaki otoritesi yüksek; muhit tarafından sevilen ve tutulan; halkevlerimizin maksat ve gayelerini iyice kavramış ve daha evvel, başka halkevlerimizde ve şubelerinde faal vazifeler alarak çalışmış reislerden ve komite reislerinden mahrum oldukları için verimli çalışmamaktadırlar.

Halkevinin veya halkodasının bulunduğu yerdeki memurlar; en başta mahallin en yüksek idare amiri, vali veya kaymakam olduğu halde, halkevine karşı samimi anlayış, ruhi bağlılık gösterememekte; bu gibilerden bazıları çok defa hatır için halkevi idare heyetinde veya komitelerinde vazife alsalar bile yüksek vazife duygusu ve feragat şuuru ile çalışmamaktadırlar.

Valilere ve kaymakamlara tabi oldukları mevzuatla halkevleri ve halkodalarında, herhangi bir vazife ve salahiyet verilmediği için kültürlü ve hazırlıklı elemanı kıt olan yerlerdeki halkevlerimiz; valilerin ve kaymakamların fiili yardımlarından ve hatta çok

²⁹⁸ BCA, 490, 01, 995, 845, 1 s. 28.

²⁹⁹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 102.

defa manevi müzaheretlerinden mahrum kaldığı gibi maiyetlerinin, daire amirlerinin ve her daire memurlarının da yardım ve müzaheretlerini görememektedir.

Halkevlerimizin çok şubeli olarak faaliyete getirilmeleri temayülü; şubelerin hazırlıklı eleman bulunamaması ve neticede şubelere, “Çalışma Talimatname” ile verilen vazifelerin hakkıyla görülememesini ve şubelerin, halkevi teşkilatı içinde, yalnız isimleriyle yer tutmalarını intaç eylemektedir. Buralardaki halkevlerimizin temsil şubeleri; temsillerde rol alacak kişi bulunamamak yüzünden faaliyete geçememekte ve ancak kadınsız piyes veya komedileri temsile yanaşmaktadırlar. Halbuki, kadınsız temsillerde ihtiyacı karşılayamamaktadır.³⁰⁰

Bu itibarla, temsil kolları; bazı halkevlerimizde mesela, Muş’ta ve Bitlis’te kadın rollerini erkeklere vermek zorunda kalmışlardır.

Temsil şubelerinin, halkevleri içinde, çok mühim toplayıcı kuvveti vardır. Fakat, bu şubeler; temsil veremeyince, halkevlerini; toplayan ve eğlendirerek öğreten kudreti ve sahnenin mektep oluş cephesi zayıf kalmakta ve bu sebepten, halkevinin faaliyeti sekteye uğramaktadır. Temsil şubesinin, sahne ile ve temsillerle toplayamadığı halkı; radyo neşriyatı ile toplamak mümkün iken, bu da yapılamamaktadır. Çünkü halkevi radyoları akümülatörsüzlük ve bataryasızlık yüzünden umumiyetle susmuş haldedirler. Yalnız Siirt’te, kasaba elektriği sayesinde; Bitlis’te, akümülatörü dolduran şarj makinesi yardımıyla ev radyoları neşriyat yapabilmekte ve çalışmalarını kasabanın muhtelif semtlerine konulmuş hoparlör vasıtasıyla halka dinletebilmektedirler.

Geçen seneler, radyo neşriyatını ve ajans haberlerini dinlemek maksadıyla halkevlerine toplanan kalabalık halk kitlelerinden bu sene; eser kalmadığı ve halkevlerinin toplayıcı kudretlerini kaybettiği görülmüştür.

Halkevleri şubelerinin faaliyete geçmemeleri sebepleri arasında, bütçelerinin fakir oluşu da önemli bir yer tutmaktadır. Bazı şubelerin, az para ile ve hatta parasız olarak faaliyete geçebilirlerse de temsil, köycülük, halkdershaneleri ve kurslar, güzel sanatlar, spor, sosyal yardım gibi şubelerin faaliyetleri, bütçeye bağlıdır. Kafi miktarda para bulamayan bazı şubelerin faaliyete geçmesi, şube komitelerinin ve komite

³⁰⁰ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 103.

reisleriyle halkevi idare heyetinin gayretine ³⁰¹ bağlıdır. Halbuki, halkevlerimiz umumiyetle kuvvetli idare elemanlarından mahrum olduğu için, birçok yerlerde şubeler; paralı işleri değil, parasız yapılacak işler dahi ele alamamakta ve yürütememektedirler.

Halkevleri binalarının çeşit çalışmalara müsait olmaması da, doğu vilayetlerindeki halkevlerimizin ve şubelerinin faaliyete geçmelerine engel olanlar arasında düşünmek gerekmektedir. Konferans ve temsil salonu veya bu maksada tahsis olunan büyük bir odası bulunan halkevlerimiz; Siirt'te, Muş'ta, Bitlis'te, Erziş'te, Van ve Ağrı'da olduğu gibi salonlarını, kış aylarında ısıtamamakta ve umumi toplantılarını müsait olmayan şartlar içinde yapmak zorunda kalmaktadırlar.

Bu hal, bu gibi toplantıların üşümek korkusundan rağbet bulmamasına sebep olmaktadır.

Bu itibarla, Doğu vilayetlerimizdeki halkevlerimizde daha küçük toplantı geceleri, ilmi konferanslar için; kolay ve ucuz ısıtılabilir birer küçük salona ihtiyaç vardır. Bu tip salonlar; Bitlis ve Van Halkevlerimizde mevcuttur. Bunlardan, Bitlis Halkevindeki vaziyeti, daha müsait ve toplantılarla çalışmalara daha elverişlidir.

Halkevlerimiz; kütüphaneleriyle ve okuma odalarıyla da faaliyet gösterebilirlerse de, birçok Halkevlerimizde 20-30 kişinin bir anda oturup okumalarına müsait okuma odaları olmaması yüzünden buralarda kütüphane faaliyeti de çok zayıf kalmakta ve hatta bazı halkevlerimizde, kütüphaneler; kapalı tutulmaktadır.

Spor salonlarından başka, açık havada spor çalışmalarını sevk ve idare edecek hazırlıklı muallim bulunmaması yüzünden, halkevlerimiz; gençleri de çatıları altına toplayamamakta ve çalıştıramamaktadır. Neticede, halkevlerimiz; spor cepheleriyle de sönük kalmaktadır.³⁰²

Halkevlerimizi Harekete Getirecek Bazı Pratik Tedbir ve Düşünceler

Kültürlü ve cemiyetçi ruha malik birer reisten mahrum olan halkevlerimize C.H.P. Genel Sekreterliği Yüksek Makamı tarafından ücretli birer reis tayin edilmesi; yahut, bu gibi halkevlerimizin bulundukları intihap dairesi mebuslarından partice

³⁰¹ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 104.

³⁰² BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 105.

tensip olunan birisinin Halkevi İdare Heyeti başına reis olarak getirilmesi ve ikinci reisin, halkevi azası tarafından seçilmesi;

Bölgedâhil vilayetlerde, parti teşkilatı vücuda getirilmesi ve halkevi faaliyetlerinin parti idare heyeti veya parti reisi tarafından desteklenerek yürütülmesine imkanlar hazırlanması;

Birinci ve ikinci maddelerdeki düşünceler, tahakkuk ettirilemediği takdirde, vilayet merkezlerinde, halkevi reisliğine; maarif müdürlerinin; kazalarda ise kaymakamların getirilmesi; bölge de, kış aylarında, kaza halkevlerini teftişe imkân bulunamadığı ve³⁰³bu yüzden, kaza halkevlerimiz; aylarca murakabesiz kaldığı için her vilayet halkevi reisine, kaza halkevlerini teftiş ve murakabe hakkının verilmesi;

Parti teşkilatı olmayan yerlerde valilere; parti teşkilatı olan yerlerde parti idare heyeti reislerine, vilayet merkezlerinde ve kazalardaki halkevlerini teftiş ve murakabe hakkının verilmesi, ve kendilerinden; vilayet dahilindeki halkevlerinin faaliyetlerine dair C.H.P. Genel Sekreterliği makamına, senede bir defa rapor vermeleri usulü kabul olunmalı.

Doğu vilayetlerimizde ve bölgem içinde faal bulunan Halkevlerine, yeni şubeler açmak teklifleri karşısında; bütçe eleman ve bina vaziyetlerinin müsait olmasına, son derece ehemmiyet verilmesi ve tam imkânlarla malik bulunmayan halkevlerimize; yeni şubeler açtırılmaması;

Bir halkevinde yeni şubeler veyahut her hangi bir mahalde yeni bir halkodası veya halkevi açılmasına veya evvelce açılmış bir halkodasının, halkevine dönüşümüne müsaade edilmeden önce; bu hususta bölge parti müfettişinin fikri ve mütalaasının alınması;

Halkevlerimizin, idare memurundan gayri alacakları ücretli memurlardan bazılarının temsillerde rol almak kaydıyla ilk veya orta tahsilli genç kızlar arasından seçilmesi ve kabilse; ağabey, kız kardeş, dayı, yeğen gibi yakın akraba vaziyetinde olanlara da halkevi kadrosu içinde ücretli vazifeler verilmesi;

Bölgede halkevlerine, mümkün mertebe içinde kadın rolü bulunmayan yeni piyesler gönderilmesi;

³⁰³ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 106.

Temsil, spor, güzel sanatlar, halkdershaneleri ve kurslar gibi daha devamlı gayret ve faaliyet isteyen bazı şubelerde rol veya vazife alan azaya zaruri masraf kaydıyla münasip ücretler verilmesi;

Bölgemdeki halkevleri bütçelerine, merkezin her sene; bu evlerimizin bir yıl önceki faaliyetleri ve bölge müfettişinin bu husustaki teklifi esas tutularak mühimce para yardımları yapılması;

Halkevlerinin ve halkodalarının bina noksanlarının; salon, sahne, mefruşat, spor malzemeleri, piyes v.s. gibi maddi ihtiyaç ve dileklerinin temin ve tatminine önem verilmesi;³⁰⁴

Radyoları işlemez halde bulunan halkevlerimize ve odalarımıza ve bilhassa Hakkari Halkevine, pil ve bataryalarıyla birlikte birer yeni radyo temin olunması; ve işlemez halde olan eski radyolarının merkeze celp edilerek tamir ettirilmeleri;

Halkevi veya odaları kütüphanelerine merkezden gönderilecek kitapların tasnifte ve fişlerinin tanziminde yapılan yanlışlıklara meydan verilmemesi için hangi ilim zümrelerine ait olduklarının, üzerlerine yazılarak ve kabilse, kitapların merkezde ciltlenerek gönderilmesi;

Halkevi veya halkodası bulunan yerlerde “Memurun Kabulü” veya buna benzer adlarla teşkiller açılmasına, valilerce müsaade edilmemesi hususunun temin buyrulması; (Bu gibi teşkiller açmakla takip olunan gaye; oyun ve paralı oyun oynamak olduğu düşünülürse genç nesillerin ahlak saflığını korumak için, bu cins oyun yerleri açılmasına mani olmak lüzumu daha açık olarak anlaşılır.)

Halkevlerinde veya odalarında faal vazife alarak çalışanların ve muvaffak olanların, her sene münasip suretlerle takdir ve taltifleri cihetine gidilmesi; taltif olunanların ”ülkü” mecmuası ile ilan edilmesi;

Halkevlerimizde veya odalarımızda daha devamlı surette çalışıp muvaffak olanların ve umumiyetle halkevi azasının, müracaat vukuunda, mahalli parti teşkillerimiz veya halkevlerimizce korunmalarına; bu gibilerin, yeniden bir vazifeye tayinlerinde, vazife veya memuriyetlerini nakil veya tahvil ricalarında parti genel merkezince de yardım ve himaye görmeleri; bu çalışkan arkadaşların bazı müsaadelere mazhar edilmeleri;

³⁰⁴ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 107.

halkevlerimizde faal vazife alacakların sayılarını arttıracak gibi her hangi bir vazife başına seçilerek getirilmiş olanları da, devamlı suretle ve feragatle çalışmaya sevk edecektir.

Bir halkevinin veya halkodasının bulunduğu mahalde ve en başta o mahallin en yüksek idare amirleri ve daire müdürleri olduğu halde bütün memurların, halkevlerine veya odalarına devamlarına, buralarda faal vazife almalarına ve evce yapılarak her toplantıya vazife başına gidermiş gibi alâka³⁰⁵

ve anlayışla iştiraklerine yardım edecek bazı çarelere başvurulmasına da şiddetle ihtiyaç olduğu kanaatindeyim. Mesela;

Memurlar terfî edebilmek için olduğu gibi, mesleklerinde her hangi bir tefeyyüze nail olabilmek için de nasıl, daire amirleriyle, müdürlerinden ve bazı mesleklerde müfettişlerinden iyi sicil almakla mükellef iseler; bu sicillerle birlikte, partide ve halkevlerindeki çalışmalarına ve gösterdikleri gayret faaliyet derecelerine göre vazife veya memuriyetlerini ifa ettikleri mahallin parti, halkevi veya halkodası idare heyetlerinden de iyi sicil almakla mükellef tutulmaları; çok iyi neticeler verecektir. Bunun için çalışan memur veya azanın takdir ve taltifleri cihetine gidilmesi ve bunun partice ilanı; diğer taraftan, terfî ve kıdemin veyahut daha iyi bir vilayet veya kazaya nakil ve tahvil; memurun parti, halkevi veya halkodası idare heyetinden iyi sicil almak gibi bir mecburiyet tesis edilmesi; parti ve halkevi teşkilatımızın daha canlı ve hareketli bir “Benimsenmiş Müessese” haline gelmelerine;

Bu teşkillerimiz içinde kültür ve tecrübelerinden istifade umduğumuz birçok münevver arkadaşlarımızın kazanılmasına ve dolayısıyla parti müesseselerimizin, halkevleriyle halkodalarımızın yepyeni bir faaliyet devresine girmelerine yardım etmiş olacaktır.³⁰⁶

2.22. Bitlis’te Sportif Faaliyetler

Spor, insanların zihinsel, fiziksel, ruhsal gelişimlerine katkı sağlamanın yanında insanlara birlik ve beraberliği de aşılır. Cumhuriyetin ilk yıllarında mevsim ve fiziki şartlara bağlı olarak Bitlis’te de halk arasında birlik ve beraberliğin pekişmesi

³⁰⁵ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 108.

³⁰⁶ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 109.

amacıyla spor faaliyetlerinin yapıldığı görülür. Sporun desteklenmesiyle halkın belli mekânlarda kaynaşması farklı branşlarda müsabakalar yapıp halkın buralara yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

Sporun devletleşmesinden sonra Bitlis'te spor hareketleri de artmıştır. Yerel gazete haberlerinden futbol dışında voleybol ve su sporları çalışmalarının da devam ettiği ve bunun valilik tarafından desteklendiği şehir ve ilçelerde oynanan tenis, futbol ve voleybol maçlarında merkeze bağlı Güzeldere Kulübünün tüm kategorilerde galibiyet kazandığı bilgisi verilmiştir.³⁰⁷

Bitlis'in Güzeldere Spor Kulübü; adını Duhan Deresinden alarak sarı lacivert renkleriyle Güzeldere Spor Kulübü adıyla 1926'da kurulmuştur. Yerel basında sıklıkla yer alan kulüp aynı zamanda halkevi spor kulübüyle de ortak faaliyetler yürütmüştür. Bu yönüyle Bitlis'teki spor faaliyetlerine Halkevinin spor şubesinin öncülük ettiği söylenebilir. Yerel basında halkevinin pek çok faaliyet içinde olduğu spor ve temsil kollarının tüm ilçeleri gezip oradan Van' a geçtiği ve spor temaslarını attırmak için seyahatler yaparak aktif bir şekilde faaliyet gösterdiği ile ilgili haberlere sıklıkla rastlanmaktadır.³⁰⁸

1937 yılında "Güzeldere Futbol Kulübü'nün" kurulmasına ve çalışmalarına destek olmanın yanı sıra bu dönemde ata sporu olan ciridi halk arasında yaygınlaştırmak için atlı bir spor kulübü kurulmuştur.³⁰⁹ Özellikle kış mevsiminin uzun olduğu Bitlis'te kış sporlarına ağırlık verilmiştir. Başta futbol, güreş, kayak, masa tenisi, bilardo gibi spor aktivitelerini arttırarak spor faaliyetleri yaygınlaştırmaya ve böylece kahvehane köşelerinden başta gençler olmak üzere insanlar kurtarılmaya çalışılmıştır.³¹⁰

2.23.Bitlis'te Hilal-i Ahmer Cemiyeti (Kızılay)

Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nin vatani ve insani gayelerle Bitlis'te şube kurması 1925'te gerçekleşmişti. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'dan cumhuriyete geçen bir kurum olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek,

³⁰⁷ "Müsabakalar", Yurd Yolu, nr.697, 16 Haziran 1941: s. 2.

³⁰⁸ "Halkevinde", Yurd Yolu, nr.1257, 19 Ağustos 1943: s. 1.

³⁰⁹ *BCA*. 490.1.982.807. s. 2.

³¹⁰ Tunç, *a.g.t.*, s. 209.

varlığını ve etkinliğini Van Gölü Havzasında da hissettirmişti. Hilâl-i Ahmer bu yararlı çalışmaları sonucu 28 Nisan 1935'te Atatürk'ün koruyuculuğunda "Kızılay" adını almıştır.³¹¹ Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, Osmanlı'dan cumhuriyete geçen bir kurum olarak gerek Milli Mücadele ve gerekse cumhuriyetin ilk yıllarında sağlık ve sosyal alanlarında yaşanan sıkıntıların giderilmesinde çok önemli görevler yüklenerek, varlığını ve etkinliğini Bitlis'te de hissettirmişti. Özellikle deprem sonrasındaki faaliyetleriyle arşiv belgelerinde karşımıza çıkmaktadır.

*"Haziranın 12 inci günü Adilcevaz Nahiyesinin merkezi olan Adilcevaz'da oldukça şiddetli yer sarsıntısı olmuştur. Sarsıntının derecesini ve felakete uğrayanların nispetini bizzat görmek üzere muhterem valimiz beraberlerinde sıhhat ve nafia olduğu halde giderek görülen lüzum yerine şefkatli Kızılay Cemiyetimizin iki yüz lira kadar parasını tevzi suretiyle bu felaketzedelere yardım yaparak avdet buyurmuşlardır"*³¹² *"Kızılay Müessesesi her türlü acı günlerimize karşı harekete geçen her türlü alanımızı teskine çalışan tek bir müessesemizdir. Bu gibi müesseselere her millet yardımını esirgememektedir. Çünkü herkes dar zamanında kendisinin imdadına koşacak bir teşkilatın mevcudiyetinden kendisi içinde bir teminat teşkil edeceğini bilir. Bunun için felaketli günlerimizde imdadımıza yetişen bu müessesemize daha geniş ve daha fazla yardımlarda bulunmaktan bir zevk duymalı ve yardımımızı artırabilmeliyiz."*³¹³ Bu cemiyetin faaliyetleri arasında 1933'te ayrıca Muş Vilâyetine yerleştirilen muhacirlerin tohumluk ihtiyaçları için Muş Valiliğine 5 yüz lira gönderilmişti. Bu para ile 79 hane de 361 nüfusa yardım yapılmıştı. Bundan başka Birinci Umumi Müfettişlik vasıtasıyla 1.764 lira tutarında battaniye ve giyim malzemesi gönderilmişti.³¹⁴

2.24. Bitlis İli ve Çevresi Vilayetlerde İdari ve Asayiş Durumu

2.24.1. İdare Amirleri ve Memurlar

1-Bölgeme dâhil vilayetlerde, başta valiler olmak üzere kaymakamların da birçok işlerde idari kudret ve kabiliyetleri kifayetsiz görünmektedir. Bilhassa otorite

³¹¹ Ahmet Doğan, Ataman, "Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyetinin Filatelik değerlendirmesi" Atatürk Döneminde Sağlık Tarihi kongresi Bildirileri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir, 2009, s. 484.

³¹² Adilcevaz'da Yer Sarsıntısı", Yurd Yolu, nr.404, 15 Haziran 1940: s. 1.

³¹³ "Şehrimiz Kızılay Cemiyetinin Senelik Kongresi", Yurd Yolu, nr.599, 17 Şubat 1941: s. 1.

³¹⁴ Kardaş, a.g.m., s.156.

bakımından bu idareciler, umumiyetle zayıf birer şahsiyet tesiri yapmakta iki seneden beri nazikleşen ziraat ekim, iâşe ve fiyat murakabesi mevzuatlarında çeşit acizlikler içinde bocalamakta bölgelerinin bütün işlerini kavrayamamakta bazende indi ve keyfi tedbirler başvurarak tatbikle mükellef oldukları kanunların hudutlarına aştıkları vilayetlerin ve kazların yol, su, imar ile halkın sıhhi işlerine bakamadıkları görülmekte ve bu mevzular etrafında zaman zaman halkın şikayetleri merkeze kadar aksettirilmektedir.³¹⁵

2-İdari salahiyet ve otorite ile bölgelerinin sevk ve idaresinde, kaymakamların pek çoğunun kifayetsizliği, daha açık bir şekilde göze çarpmakta bu yüzden kazalarda, idare ve daire amirleri ile hakimler, jandarma komutanları arasında anlaşmazlıklar baş göstermekte bu hal, halk arasındaki iyi geçim münasebetlerini de bozmakta yer yer hadiseler çıkmasına sebep olmaktadır.

3-Doğrudan doğruya idare amirlerinin idari kudret ve kabiliyetlerine bağlı birçok mevzuların mevzuata ve vatandaşların menfaatlerine en uygun bir tarzda halli için idare amirlerinin; her hususta kabiliyetli, hazırlıklı, işlek kültür ve tecrübe sahibi olmalarına ihtiyaç bulunduğu her zaman ve her işte açıkça görülmektedir.

4-Bundan başka bölgem dâhilindeki vilayetlerde idare amirlerinin vali ile kaymakamların, nahiye müdürlerinin ve hatta muhtarların salahiyetlerini genişletmeğe ve bu vilayetlerimizin sevk ve idaresi için, hususi kanunlarla idare amirlerine geniş salahiyetler vermeye şiddetle ihtiyaç duyulmaktadır.

5-Şark vilayetlerimiz işlerinin daha büyük bir intizam içinde yürütülmesi ve aynı zamanda Türkçemizin halk arasında süratle yayılması için devler müesseselerinde, yerli memur kullanılmasına nihayet verilmesi çok yerinde bir talep olacaktır, kanaatindeyim. Yerli memurların buralardan uzaklaştırarak İç Anadolu'daki vilayetlerimizde vazifelendirilmeleri idare mekanizmasında zaman zaman baş gösteren pürüzlerin, tezvîr ve fesat hadiselerinin önlenmesine yardım edeceği gibi yerli memurların inkişaflarına seviyelerinin ve hayat şartlarının değişmesine de hizmet etmiş olacaktır.

³¹⁵ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 76.

6-Şark vilayetlerimizde memuriyetine tayin edilecek zatların ahlak, terbiye ve karakter itibari ile olgun, koyu milliyetçi ve idealist olmalarına buralarda birer misyoner gibi çalışmak idealini taşıyan zatlar arasından seçilmelerine ve tayin edildikleri vazifelerde barem üstü bir maaşla çalıştırmalarına daha bazı kolaylıklara mazhar olmalarına vilayet ve kazalarında en çok 2, bazılarının da 3 seneden fazla bırakılmamalarına son derece itina gösterilmesi Hakkari’de azami hizmet müddetinin iki sene olarak kabul edilmesi,³¹⁶

7-Bölgeme dâhil vilayetlerde çalışan bütün memurlar için münasip bir şark zammı kabul ve tatbik edilmesi de buralardaki memurlarımızın gayretli iş kabiliyetlerini birkaç misli arttırmış olacaktır.

8-Şark vilayetlerimize ve kazalarına gönderilecek memurların, orta ve tahsilini yapmakta olan çocuklarının, devletin resmi mekteplerinde tenzilatlı ücretle olarak tahsillerini ikmallerine yardım edilmesi, veyahut şark vilayetlerimize gönderilecek memurların, tahsil çağındaki çocuklarının göz önünde tutularak tayinlerinin ona göre yapılması.

9-Umumiyetle, tayin, nakil ve tahvil işlerinin en geç temmuz sonuna kadar yapılmış ve memurun, ağustos iptidasında vazifesi başında bulunmasına ehemmiyet verilmiş olmalıdır. Zira buralarda yollar erken kapanmakta ve bundan başka memur, kışlık gıda maddelerini, yakacağını yazdan tedarik etmek zorundadır. Memurun vazifesi başına geç gitmesi, resmi harcırahının yetmemesine sebep olduğu gibi, kışlık yiyecek ve yakacaklarının çok pahalıya tedarik edilmesine ve hatta bazı maddeleri bulamamasına sebep olmaktadır. Bütün tayinlerde mahalli şartların emrettiği bu vaziyetlerin göz önünde tutulması lazım gelmektedir.

10-Şark vilayetlerinde gayret ve feragatle çalıştığı sabit olan memurların birer maaş tutarında ikramiyeler ile taltif edilmelerine, çalışmayanların bulundukları yerlerde ve vazifelerde iki sene yerine üç sene bırakılmak ve yahut daha uzaklara nakledilmek suretiyle cezalandırılmaları hizmet şartları arasında mütalaa edilmelidir.

11-Bütün idare amirlerinin valilerin, kaymakamların, nahiye müdürlerinin ve hatta daire amirlerinin en az üçer senelik birer iş ve faaliyet programı hazırlamaları,

³¹⁶ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 77.

bunlardan, kaymakamlarla nahiyemüdürlerine ait olanların valilerce vilayetler ait bulunanların da dâhiliyevekâleti tarafından tasdik edilmesi ve programlaştırılan işlerin mahallinde tetkik ve teftiş sureti ile tatbik derecelerinin takip edilmesi bu makamlar tarafından verilen raporlara, itimat olunmayarak baş vekalet makamına bağlı ayrı ve salahiyetli müfettişler marifetiyle teftiş edilmesi;

12-Vilayetlerin ve valilerin bütün işlerinin başvekâlete bağlı birer müfettiş tarafından teftiş edilmesi;³¹⁷

13-Şark vilayetlerimize memurlar için, devlet tahsisatıyla meskenler yapılmasının bir usul ve programa bağlanması

14-Bazı şark vilayetlerimizde, belediye reisliği işi, valilere ve kazalara da kaymakamlara verilmiştir. Tecrübe; valilerin veya kaymakamların, her iki vazifeyi hakkiyle ifa edemedikleri göstermiştir. Başka mahzurları olmadığı takdirde; belediyelerin merkezden tayinli birer reisle sevk ve idaresinden çok daha iyi neticeler alınacak ve kasabaların imarı bakımından bu idare şekli çok daha faydalı olacaktır.

2.24.2. Jandarma Mevzuu

1-Şark vilayetlerimizde, jandarma teşkilatının feragatle ve Bitlis, Hakkâri gibi bazı uzak vilayetlerimizde, büyük mahrumiyet şartları içinde vazife görmektedirler. İdareciler de bu düşüncededirler, buna rağmen jandarma, devamlı bir şikâyet mevzuu olmaktan çıkmamıştır. Jandarma erlerinin, erbaşlarının ve komutanlarının meşru olmayan menfaatler peşinde koştukları; menfaatlerini tahakkuk ettirmek için, halkı zorladıkları; hemen her yerde her tarafından söylenmektedir.

2-Gene menfaat temini maksadıyla, jandarmanın; kaçakçılık hadiselerini teşvik ettiği; hatta yakalanan kaçakçıları para alarak kaçırdıkları da işitilmiştir.

Alınması gereken bazı tedbirler

22.7.1941 tarihli raporda şu tedbirlerin alınması talep edilmektedir. Bu gibi:

1-Jandarma teşkilatının, yeni esaslara ve balkan harbi aralarında yapılan jandarma teşkilatı esaslarına göre yeniden tensik edilmesi;

2-Jandarma hizmetinin, askerlik hizmeti haline konulması

³¹⁷ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 78.

3-Jandarma efradının, pek çok suiistimallere yol açan tayin bedeli ve maaş almaları esasının değiştirilerek, asker gibi kazandan yemeleri esasının kabul edilmesi; bugün, jandarma etrafının çoğu, kendisinde verilen tayin bedelini,³¹⁸biriktirmek ve para yapmak maksadıyla sarf etmediği; kendinin ve atlılarda, atının yiyeceğini, uğradığı köyler halkından ve parasız olarak ve halkı zorlayarak aldıkları; halkın şikayetleri arasındadır.

4-Jandarma teşkilatı, haliyle muhafaza edildiği takdirde, jandarma komutanlarının, mahallin en yüksek idare amirine tabi tutulması ve bu makamları temsil edenler tarafından teftiş edilebilmeleri esasının kabul edilmesi

5-Şarkta, jandarma teşkilatına gönderilen erlerin, erbaşların ve subaylarla komutanların, daha evvelki vazifelerinde iyi sicil almış; ahlak ve karakterine güvenilir; temiz ,dürüst insanlar arasından seçilmelerine itina edilmesi

6-Jandarma teşkilatının ve işlerinin valiler veya mahallin en yüksek idare amirleri tarafından muntazam teftiş edilmesi; tahkiki icap eden hallerde teftişin dahiliye vekaleti sivil müfettişleri tarafından yapılması

7-Jandarma teşkilatına mensup karakolların, jandarma komutanları tarafından hiç olmazsa ayda bir defa, teftiş edilmesinin usul ittihaz olunması;

8-Jandarma karakol etrafının ve komutanlarının bulundukları mahallerde bir seneden fazla bekletilmeyip değiştirilmeleri

9-Şark vilayetlerimizdeki jandarma teşkilatlarına ceza çektirmek maksadıyla erbaş veya subay gönderilmesi; tersine olarak, buralara; en temiz ve dürüst kimselerin gönderilmesine itina gösterilmesi vs. gibi tedbirler, şarkta; jandarma keyfiliğinin ve jandarma hükümdarlığının önüne geçilmesine yardım edecek pratik düşünceler arasında gelmektedir.

2.25. Cumhuriyet Döneminde Bitlis İli'nin İstekleri

1946 Yılında Bitlis'te yapılan bir inceleme sonucu düzenlenen rapora göre halkın kışlık yakacak ihtiyacı hakkında hususlar talep edilmektedir.

³¹⁸ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 79.

Bitlis'te Orman işletmesi kurulmuş ve neticesiolarak odun ve kömür tedarik ve nakliyat yasak edilmiş ise de halkın bu mübrem ihtiyaçlarını temin ile mükellef olan işletmenin bunları kışın bitimi olan nisan ayı sonu ile başlangıcı olan ekim ayı arasındaki beş aylık devrede temin edemeyeceği ve evvelce kilosu bir kuruşa elde edilen odunun işletmece satın alınırken 20 fire düştükten sonra kilosu 1,5 kuruşa köylüden alındığı halde 3,5 kuruşa satıldığı ve dört mahalle halinde çok uzaklara dağılmıştır.³¹⁹

Üstelik inişli yokuşlu bulunan Bitlis'te yalnız Taş Mahallesiinde ambar mevcut olduğundan her eve kilo başına 1 veya 1,5 kuruş kira düşeceği ve böylece evvelce kilosu 1 kuruşa alınan odunun şimdi 4,5 veya 5 kuruşa mal olduğu, kömürün de evvelce kilosu 7 kuruşa temin edilirken bu hesaplara göre şimdi işletmeden 12 veya 13 kuruşa ve eskisine nazaran yüksek ve nispetsiz bir fiyata mal edildiği, bu fiyat farkı bir tarafa bırakılsa bile, işletmenin; müteahhide devrettiği 5 bin ton odunla Bitlis şehrinde mevcut 2000 eve vasati 5 er tondan 10 bin, askeri garnizon, mülki dairelerle hususi müessesler için de 4 bin ki ceman 14 bin ton odun ve ayrıca 834,5 ton kömür ihtiyacını karşılamaktan çok uzak ve bu itibarla Bitlis halkının kışın bitimi olan mayıs ayı başlangıcından eylül sonuna kadar süren beş aylık devre zarfında bu zaruri ihtiyacı temin edilmediği takdirde kışın devam ettiği altı yedi ay müddetçe beş altı metre boyunda kar yağın ve böylece gidiş gelişe, evleviyetle mahrukat nakline müsait olmayan bu yerde soğuk ve dolayısıyla bazı hastalıklar yüzünden can kayıpları verilmesine sebep olunacağı, henüz nakil vasıtalarının kifayetsizliğinin birbirinden uzak, dağınık dört mahallesinden ancak birinde ambar açılması gibi sebeplerle tekemmül etmeyen, ilk anlarda köylüden satın aldığı mahrukatın bedelini de o zaman paraları³²⁰ gelmediğinden ödeyemeyerek halkın itimadını kayıp eden ve % 20 fire ile almağa devam olduğundan bu itimadı hala tesisten uzak bulunan işletmenin bu ihtiyacı temin edememek zorunda kalacağı cihetle nakliyata elverişli bulunan mezkûr beş aylık zamandan hemen hiç bir iş yapılmadan geçen üç ay çıkarıldığı takdirde önümüzde bulunan iki aylık dönemde icap eden vergi veya işletme masrafı nakledilecek miktara göre yine alınmak suretiyle odun ve kömür tedarik ve naklinin yalnız bu sene için serbest bırakılması lazım geldiği kanaatine varmış bulunmaktayım.

³¹⁹ BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 9.

³²⁰ BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 9.

Bitlis'te iken görüştüğüm revir amiri nakliyatını müteahhide devrettiği 5 bin tonun bir, bir buçuk ay zarfında devir alınmasından sonra 14, 15 bin tonluk ihtiyaç bakiyesini de ikinci bir şahsa devredeceğini söylemiş ve pahalıya mal edildiği ve halkın arzusunun, nakliyatın kapalı eksiltme ile müteahhide verilmesi halinde odun ve kömür fiyatının aşağıya düşeceği merkezinde olduğu beyanına karşılık olarak da pazarlıkla 3,5 kuruşa bile zorla talip çıktığını ve eksiltmenin aleyhe netice vereceğini bildirmişti. Parti başkanının bu konuşmalara şahit olduğu halde ben ayrıldıktan bir müddet sonra bu işi katınıza arzetmesi revir amirinin aradan yirmi günlük bir zaman geçtiği halde ihtiyacı temin edeceği yolunda verdiği sözü yerine getiremeyeceği endişesinden mütevellit olsa gerektir. Bence alınacak tedbir ne olursa olsun önümüzde odun ve kömür tedariki için ancak iki aylık bir zamanın kalmış olduğu göz önünde tutularak alakalı bakanlıktan gereğinin bir an evvel yapılması istenmelidir. Sonra orman işletmesinin odun ve kömürleri eskisine nazaran fahiş bir şekilde satması ve bu arada duyduğuma göre³²¹

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren her vilayette olduğu gibi Bitlis'te de gelişip kalkınması için Bitlis yöneticilerin ve halkın istekleri görülür. Bu durum sadece Bitlis için değil, Türkiye'nin her idari birinin durumudur. İşte bir dönem Bitlis yönetici ve halkının istekleri.³²²

1-İl merkezinin içme suyu yetersizdir. Bunun ihtiyaca cevap verecek duruma getirilmesine. Belediyenin mali gücü yetersizdir. Bunun için İller Bankası'ndan yardım istenmektedir.

2-İl merkezinin elektrik ihtiyacı karşılanamamaktadır. Bunun tevzii için yatırım programına 298.000 lira ödenek konulmuştur. Bu durum tahakkuk ettirildiğinde ihtiyaç karşılanacaktır.

3-Belediye çeşitli konulardaki hizmetlerini gerçekleştirebilmesi için İller Bankasındanyardım istenmektedir. Gerek İller Bankası'nca gerekse İçişleri Bakanlığındaki özel fondan yardım yapılması yararlı olur.

4-İlde stadyum ve kapalı spor salonu yoktur. Bunlardan stadyum için bütünhazırlıklar ikmal edilmiş, işlemli evrak Beden Terbiyesi Genel

³²¹ BCA, 490, 01, 508, 2040, 2, s. 11.

³²² BCA. Dosya: 30.01/115-731-1, s. 1-2.

Müdürlüğüne gönderilmiştir. Kapalı spor salonu için müsait bir yer temin edilerek istimlak edilmiştir. Bunun da işlemli dosyası yine Genel Müdürlüğe intikal ettirilmiştir. Bu iki tesisin bir an önce yapılması gerekmektedir.

5- İlin şehir içinden geçmekte olan karayolunun bu yıl ikmal edilerek asfaltlanacağı karayolları 11. Bölge Müdürlüğü ile yapılan yazışmalardan anlaşılmıştır.

6-İldeki mevcut tütün fabrikasının makineleri eskimiş olması nedeniyle ihtiyacevap verememektedir. Fabrikanın daha verimli çalışmasını sağlamak ve her türlü sigara üretimini gerçekleştirebilmek için, makinelerin ıslahı ve yeni makineler ile takviye edilmesi yararlı olur.

7-Vilayet merkezindeki hükümet konağı oldukça eski bir yapı olup, bu yıl içerisinde yeni bir hükümet konağı yapılacağı bilgisi alınmıştır.

8-Adilcevaz İlçesinde hükümet konağı yoktur. Bu ilçe içinde bu yıl yeni bir hükümet binası yapılacağı bilgisi alınmıştır.³²³

9- İlde bir köy ebe okulu açılması için, uygun bir arsanın sağlanması, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınca valiliğe bildirilmiş ve arsa sağlanarak bakanlığa bilgi verilmiş olup okulun yapımına henüz başlanılmamıştır.

10- İl halkı Bitlis Merkezine bir askeri birlik verilmesini arzu etmektedir. Bu konu valilikyetkisi dışında olup; Milli Savunma Bakanlığı'nın takdirine bağlı bulunmaktadır.

11- Tatvan İlçesinin elektrik ve içme suyu yetersizdir. İlçenin elektriği Devlet Deniz Yolları Van Gölü İşletmesi ile Devlet Demir Yolları Gar Müdürlüğü'nün şebekelerinden sağlanmaktadır. Gerek elektrik gerekse içme suyu işi, İller Bankası ihale edilmiş ve bu yıl ikmal edileceği sanılmaktadır.

12- İlde öğretmen okulu yoktur. Bunu sağlamak amacıyla 1968 yılında bir dernek kurulmuş ve çalışmalarına başlamıştır. Bu dernek munasip bir arsa alarak tapuya tescil ettirilmiş, Milli Eğitim Bakanlığı ile de çeşitli teşebbüs ve temaslarda bulunulmuştur. Milli Eğitim Bakanlığınca arasında ilimizde de öğretmen

³²³ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 30.

okulunun açılacağıının düşünüldüğü bildirilmiştir. İl de bir öğretmen okulunun açılması çok faydalı olacağı kanaatindeyiz.

13-İl bölgesinde tarım meslek okulu yoktur. Bu okulun açılması, özellikle ilkokulu çiftçi çocukları için meslek kademesi olacak, ticari ve sosyal hareket gerçekleştirmek suretiyle teknik ziraatın bölge halkının kendi çocukları tarafından uygulanmasını sağlayarak faydalı bir durum meydana getirecektir.

14- Ahlât'la Ziraat Vekâletince mevcut fidanlık vücuda getirmek, çevre için çok faydalı olacaktır. Bu durum dikkate alınarak modern ziraata öncülük edecek bir örnek fidanlığın tesisi ve bu fidanlıktan halka satış yapılması oldukça faydalı olacaktır.

15- Memurların oturulabilecek bir ev tedarik etmelerine müsait meskenden mahrum olan kaza merkezlerinde küçük, modern memurun evleri yaptırarak onlara uygun l kira mukabilinde verilmesi, çalışmalar için yararlı olacaktır.³²⁴

2.25.1. Bitlis İli'nin Devlet Yönetiminden İsteklerinin Özeti³²⁵

Bitlis ilinin gelişmesi ve kalkınması için, imkanların elverdiği ölçüde çeşitli çalışmalara yapılmaya çalışılmıştır. Yapılamayan ve halkın ihtiyaç duyduğu konular, il ve kaza yöneticileri, devlet yetkililerinden bu ihtiyaçların giderilmesini istemişlerdir. Bitlis ve kaza halkı ile yöneticilerin talepleri aşağıda ayrı ayrı belirtilmekle beraber, bu istekleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz.

- 1-** Yol yapılması ve mevcut yolların ıslah edilmesi,
- 2-** İçme ve arazi sulama suyu temini,
- 3-** Köylere elektrik verilmesi,
- 4-** Cami yapılması ve bu amaçla kurulmuş olan derneklere yardım yapılması,
- 5-** Camilere imam kadrosunun verilmesi, fahri imama olarak çalışanlara kadro verilmesi,
- 6-** Afetlerden zarar görenlere yardım yapılması,
- 7-** Kanalizasyon tesisatının yapılması,

³²⁴ BCA, 490, 01, 627, 61, 1 s. 30.

³²⁵ BCA. Dosya. K3.30.01/120.765.2. s. 1.

- 8- Çiftçilere tohumluk kredisi verilmesi,
- 9- Çiftçilerin ziraat bankasına olan borçlarının ertelenmesi,
- 10- İş imkânlarının sağlanması
- 11- İşsizliği önleyecek tedbirlerin alınması,
- 12- Asker ailelerine yardım mahalli imkânlarla sağlanamadığından, bu konu da gerekli yardım yapılması
- 13- Ziraat bankasınca, çiftçi ve esnafa verilen kredilerin artırılması,
- 14- Toprak tevziatının sağlanması,
- 15- Öğretmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması,
- 16- Çeşitli banka şubelerinin açılması,
- 17- Mesken kredisi verilmesinin sağlanması,
- 18- Belediye'ye yardım yapılması.³²⁶

2.25.2. Bitlis Halkının İstekleri³²⁷

1-Bitlis'ten sekiz imzalı dilekçede; 1963 yılında meydana gelen su baskını afetinden ve depremde zarar gören ailelerle bir an evvel yardım yapılması istenmektedir.

2-Bitlis Yumurtatepe Köyü Muhtarı; köylerinde meydana gelen su baskını afetinden zarar gören ailelerle yardım yapılmasını istemiştir.

3-AP. Bitlis Genel Meclis üyesi İhsan Barut ve AP. Mutki ilçesi Genel Meclis üyesi Şerafettin Geylani, açık bulunan Bitlis YSE Müdürlüğü'ne bir yüksek mühendisin tayin edilmesini istemişlerdir.

4-Bitlis'ten Cemal Soydan, Osman Armut, Melihe Armut; karayolu hafriyatı sırasında yıkılan evler için Bayındırlık Bakanlığı'na yaptıkları müracaatlarının cevaplandırılmasını istemişlerdir.

5-Bitlis Valisi Celal Güvenç'in istekleri:³²⁸

³²⁶ BCA. Dosya. K3.30.01/120.765.2. s. 1.

³²⁷ BCA. Dosya: K3.30.01/120.765.2. s. 2.

³²⁸ BCA. Dosya: K3. 30.1./2120.766.4, s. 2.

- a-** Bitlis'te bir öğretmen okulu açılması,
- b-** Tatvan'da ortaokulun bulunduğu binada lise açılması,
- c-** Hizan İlçesinde bir yatılı bölge okulunun gelecek yıllar içerisinde açtırılması,
- d-** Geçen yıl Bitlis Merkezinde faaliyete geçen imam hatip okulu için bina yaptırılması,
- e-** Bitlis Kalesi'nin yer yer bilhassa kış aylarında tehlike arz eden kısımlarının restorasyonu,
- f-** Tatvan Kazası'ndan geçen yolun asfaltlanması,
- g-** Gerek yol bakımı, gerekse uzun ve şiddetli geçen kış aylarında kar mücadelesini daha esaslı yapabilmek için Bitlis Merkezinde bir karayollarının şube şefliğinin kurulması,
- h-** Mutki ve Hizan karayollarının kış bakım programına alınması,
- i-** Bitlis Şehrinin ihtiyacını karşılamayan içme suyu miktarının artırılması hususunda gerekli çalışmalar başlanması
- j-** Bitlis'in Ankara ile telefon irtibatının süratli bir hale getirilebilmesi için bir kanal tahsisi.

6-Bitlis'ten verilen bir mektupta (isim yok).³²⁹

- a-** Tütün fabrikası tevsii işinin ele alınması.
- b-** Şehrinn yolları ve geçit yolu inşaatı sebebi ile bütün köprüler hasara uğramış olup bu yolların belediye imkânları yapılması mümkün olmadığından devletçe ele alınması,
- c-** Şehrinn su ve elektrik şebekeleri ihtiyacı karşılamamaktadır. Ayrıca hidroelektrik santralı tribünü de arızalı bulunmaktadır. Yeni bir tribün yapılması,
- d-** Şehrinn kanalizasyon şebekesinin ele alınması,

³²⁹ BCA. Dosya: K3. 30.1./120.766.4, s. 2-3.

- e- İkinci beş yıllık planda ön görülen deri sanayinin Bitlis'te kurulması,
- f- Bitlis'ten alınıp Van'a kurulan çimento fabrikasının kurulması,
- g- Tabii afetlerden zarar gören ailelere acil yardım yapılması,
- h- Asker ailelerine mahalli yardım imkanlarla karşılanamadığından ilgili bakanlıkça yardımda bulunulması,
- i- Arıcılık Enstitüsü'nün kurulması,
- j- İmam hatip okulu için ödenek verilmesi,
- k- Adilcevaz Arin'de bir soda fabrikasının kurulması,
- l- Spor sahası ve kapalı salon çalışmalarının sonuçlandırılması.

7-Bitlis İnönü Mahallesi Muhtarı Salih Subaşı'nın istekleri:³³⁰

- a- Öğretmen okulu açılması,
- b- Tütün fabrikasının genişletilmesi,
- c- Ebe okulu açılması,
- d- Bitlis'e bir askeri birliğin gönderilmesi,
- e- Yapı kredi bankasının bir şubesinin açılması,
- f- 11. Bölgeye bağlı olan karayolunun bir an önce bitirilmesi,
- g- Maden işlerinin bir an önce tahakkuk edecek şekilde işletmeye açılması.

8-Bitlis Sarıkonak Bucağına bağlı Konalga, Suvi Köyü Muhtarı Sıdık Ağartmış ve üyelerin istekleri:³³¹

- a- İçme ve sulama suyu temin edilmesi,
- b- Okul ve cami yaptırılması,
- c- Kadrolu imam tayini.

9-Merkez ilçeye bağlı Yako Köyünden Fazıl Çeken; köyün Bitlis deresindeki ana yola bağlanması.

³³⁰ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 3.

³³¹ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 3.

10- Bitlis Çukur Bucağına bağlı Çıtak Köyü muhtarı ve azaları köylerine su getirilmesini İstiyorlar.

11-Çukur bucağı halkı adına Salih Subaşı'nın istekleri:

a-Çukur bucağına ortaokul açılması,

b-Çukur bucağının doğusuna düşen kontra deresine betonarme köprü yapılması,

c-Çukur bucağının elektrik işinin ele alınması.

12-Bitlis Güroymak Bucağı Günkırı Köyü Muhtarı Mehmet Aydemir ve azalarının istekleri:

a- Köylerine içme kullanma suyu getirilmesi,

b- Köyden geçen derelerin üzerine köprü yapılması.

13-Bitlis Savunma Sekreteri Hayrettin Gülten, Ankara ve Ankara'ya komşu illere tayinini istemektedir.

14-Bitlis Çukur Bucağına bağlı Değirmen Köyü muhtarının isteği; köylerine su getirilmesi ve yol yapılması.

15-Bitlis Çukur bucağı Günkırı Köyünden Ali Sinacan, köy muhtarının cehaletinden ve haklarını koruyamamaktan şikâyet ediyor.

16-Bitlis Çukur Bucağına bağlı Çıtak Köyü halkı adına Hacı Abdülkerim Kızılyaprak, köylerinesu getirilmesini talep etmektedir.

17-Bitlis ziraat odası başkanı Abdülbari Özyurtlu'nun istekleri:

a- Bir ziraat okulu açılması, okul açılıncaya kadar da köylerde kurslar açmak suretiyle çiftçiklere fenni ziraatın, suni gübrenin, tarım hastalıklarının ve ilaçlamanın faydalarını ve sonuçlarının öğretilmesinin sağlanması,

b-Zirai mücadele teşkilatının kurulması,

c-Bitlis'te fıstık aşısına başlanmıştır. Aşıya elverişli ağaçların aşılabilmesi için yeteri kadar ödeneğin verilmesi ve aşıli ağaçların köylü tarafından muhafazasının sağlanması

d-Bir tütün mütehasssınının fide ekiminden başlayarak hasat sonuna kadar ekicilerle beraberbulunması,

e-Sigara fabrikasının genişletilmesi,

f-Hayvan cinslerinin ıslahı,

g-Yeterli zirai kredilerinin sağlanması.

18-Bitlis Çukur Bucağına bağlı Yamaç köyü imam ve muhtarı, yarım kalan cami inşaatına yardım gönderilmesini talep temektedirler.

19-Sarıkonak Bucağına bağlı Karınca-Kanaldere Köyü Muhtarı Süleyman Burgu ve azaları, okul talep etmektedirler.

20-Bitlis Sarıkonak Bucağına bağlı Direktaş Köyü Muhtarı Mustafa Kınaz ve üyelerinin İstekleri:

a- Köylerine içme ve kullanma suyu getirilmesi,

b- Köy camisinsin onarılması ve kadrolu köy imamının tayini,

c- Okul yapılması,

d- Köy yolunun yapılması,

e- Köyün içinde ve dışında bulunan dereler üzerine köprü yapılması.

21-Savur Serenli köyünden dört imzalı dilekçe ile, mesken kredisi istemektedir.

22-Bitlis Hersan Mahallesi Hatuniye Semti sakinlerinden Ekrem Okumuş, 1963 yılında su baskını afetinden zarar gördüğünü belirterek afetler fonundan kredi istemektedir.

23-Bitlis eski ulu hamam sahibi Süleyman Apaydın, karayolları tarafından istimlak edilen dokuz binanın 35.000 lira kıymet takdir edildiğini belirterek bu bedele itiraz etmekte ve bedelin yükseltilmesini istemektedir.

24-Bitlis İnönü Mahallesi Cami bitiğinde oturan Sait Ölek, karayolları inşaatı hafriyatı sırasındaevinin hasara uğradığını, kendi imkânları ile yaptıramayacağını belirterek yardım istemektedir.

25-Bitlis frengi lepra savaş sağlık memuru Burhan Karalı'nın istekleri:

a-Sağlık okullarının sağlık liseleri haline getirilmesi, lise muadili sayılması, eczacılık, diş,tıp fakültelerine tercihen kabul edilmeleri,

b-Özel okullarda tahsiline devam etmek isteyen sağlık memurlarının bekletilmeden bu okulların bulunduğu şehirlere tayin edilmeleri.

26-Bitlis Sağlık Müdürlüğü'nde Odacı Şeref Üstün, 250 lira aylık aldığını belirterek zam istemektedir.³³²

27-Bitlis Zeydan Mahallesi Kale Arkası No:1 de oturan Sait Kıyatçı, perişan durumda olduğunu, tekele müracaat ettiğini ve hakaret edildiğini belirterek iş talep etmektedir.³³³

28-Bitlis Zeydan Mahallesi Kale Arkası no: 1 de oturan Ali Kıyacak, depremde evinin hasargördüğünü, hasar tespit raporlarına yanlılıkla yazılmadığını belirterek, bu konuda yaptığı müracaatın cevap verilmesini istemektedir.

29-Bitlis Hersan Mahallesi sakinleri tarafından verilen dilekçede, Karabulak semtinde açılan Kuran kursunda fahri olarak çalışan hocanın kadroya geçirilmesini istemektedirler.

30-Bitlis Çalı Düzü Köyü Muhtarı Ali Kalkan'ın istekleri:

- a-** Köylerine kullanma ve içme suyu getirilmesi,
- b-** 8-10 kilometre olan köylerinin yolunun yapılması,
- c-** Okul yapılması,
- d-** Mevcut caminin onarılması veya yeniden yaptırılması,
- e-** Tütünlere arız olan maviküf hastalığının önlenmesi.

31-Bitlis Adalet Partisi eski odacısı Bişar Özkök, çalıştığı aylara ait alamadığı 1600 liranın ödenmesini istemektedir.

32-Bitlis'te asker aileleri adına 21 imzalı dilekçede, 10 aydır maaş alamadıklarını ve perişan olduklarını belirterek belediye muhasibi Fahri Eren'i şikayet etmektedirler.

33- Bitlis Hersan Mahallesinden Hasan Acar, felaketzede olduklarını, ortalıkta süründüklerini belirterek, perişan durumdan kurtarılmasını istemektedir.

³³² BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 3.

³³³ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 4- 5.

34- Bitlis esnafından 12 imzalı mektupta, Bitlis içinden geçen devlet yolu için dükkanlarının istimlak edildiğini belirterek, kendilerine yer gösterileceği vaadinde bulunulduğu halde bu güne kadar yer gösterilmediği ve mağduriyetlerinin önlenmesini talep etmektedirler.

35-Bitlis Kocabaş köyünde geçici olarak oturan Suphi Bağatur, toprak verilerek iskanını istemektedir.

36-Simek Bucağına bağlı Silhan Köyünden Taceddin Erdoğan, köylerine su getirilmesini istemektedir.

37- Bitlis meydan boğazı Aksaray Kırathanesinden Hasan Bozkurt, iş istemektedir

38-Bitlis Muştakbaba İlkokulu hademelerinde Arif Sop, maaşının artırılmasını istemektedir.

39-Bitlis Bayındırlık Müdürlüğü Başkâtibi Celal Kayaoğlu, belediye ve özel idarelerde çalışanmemurların 819 sayılı avans kanunundan faydalandırılmalarını istemektedir.

40-Bitlis Hersan Mahallesi Muhtarı Sıddık Sönmezışık, Bitlis'te çeşitli afetlerden zarar görenlere kısa zamanda yardım yapılmasını istemektedir.

41-Bitlis tütün ve sigara sanayi işçileri sendikası adına başkan Nazım Ersan, tütün fabrikasının eksikliklerinin giderilmesini istemekte (ihtiyaçları liste halinde yazılmış).

42-Bitlis Zeydan Mahallesi Garipler Sokak No: 16 da oturan Divan Yeniso, kredi ile taksi istemekte.

43-Bitlis Ağaçköprü, Ağaçdere, Ünalı, Orta kapı, Dış Kaya, Sarıkonak, Direktaş, Karınca,Kayalıbağ Köyleri muhtarları, köylerine cami, yol, köprü, içme suyu istemekte.

44-Bitlis Çeltikli, Dikme, Yarum, Cevzidalı, Çobansuyu, Esenburun, Kınalı, Beş Kaynak,Uçankuş, Yukarı Yulak, Aşağı Yulak, Yeşilsirt, Kanalya, Köyleri muhtarları, köylerine cami, okul, yol, köprü, sağlık evi istemekte.

45-Bitlis Kayıhan, Sarı Salkım Köyünden Nuri Yürek, Batman petrol tesislerinde iş istemek.

46- Bitlis'ten İskan Bağırşakçı, belediye hizmetlerinde kullanılmak üzere, kompresör, buldozer istemektedir.

47-Bitlis'ten Abdullah Ökmen, YSE. Müdürlüğüne yetkili bir şahsın tayinini istemekte.

48-Bitlis Yücebaş Köyünden Mehmet Akalan ve Abdullah Gül, Cemal Şavlı isminde birisini şikayet etmekte ve hazineye ait boş arazilerden istemektedir.³³⁴

775 sayılı kanuna göre, gecekonduların ıslahı için Tatvan Belediyesi tarafından gerekli işlemlere başlatılmış, durum İmar ve İskân Bakanlığı'na intikal ettirilmiştir. Bakanlık tarafından gönderilen teknik elemanların yaptıkları inceleme sonucu, belediye sınırları içerisinde, dört bölgede 58 gecekondu tespit edilmiştir. Bunlardan bir bölgenin tavsiye, diğer üç bölgenin de ıslah bölgesi olarak belirlendiği anlaşılmıştır.³³⁵

2.25.3. Tatvan İlçesi Halkı ve Belediye Başkanı'nın İstekleri³³⁶

1- Abadağ köyü muhtarı adına birinci aza Salih Demir, 1960 yılında toprak komisyonu arazilerini ölçtüğü halde halen tapularının verilmediğini ve tapularının verilmesini talep etmiştir. Eğritaş köyü muhtarı Ahmet Karabulut, bankaya borçlu olduğunu belirterek yardım istemektedir.

2-Tatvan Tuğ Mahallesinden Tahsin Gürbüzeral, üç çocuğunun yatılı bölge okullarındaokutulmasını istemekte.

3-Tatvan Cumhuriyet Caddesi No:10 da oturan Reşit Karbaba ve Niyazi Erdoğan, doğuda koyunculukla uğraşanların sefil olduğunu ve milli gelirimizin yabancılara gittiğini belirterek koyun ihracatının ele alınmasını istemektedirler.

4-Pürüs (Koruklu köyünden Sait Bilgin, 27.4.1968 günü yağın şiddetli yağmur sebebiyle mahsulünün zarar gördüğünü bahisle Kızılay veya ilgili yerlerden yardım istemekte.

5-Tatvan istasyon civarında no: 18 de oturan Hanefi Oğuzhan, asker ailelerine verilen maaşın belediyeden alamadıklarından şikayetçi.

³³⁴ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 5.

³³⁵ BCA. Dosya:K3. 30.01/115.731.2, s. 2.

³³⁶ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 5-6.

6-Tatvan Çayırönü Köyü Camisi fahri imamı Nurettin Yıldırım kadroya geçirilmesini istemekte.

7-Tatvan Sosyal Mahalle sakinleri adına üç imzalı mektupta, mahallelerine su ve elektrik getirilmesini istemekte.

8- Tatvan Sarıdal Köyü Muhtarı ile Hacı Ayaz Köyü Muhtarı, 35 hane olan köylerinin çığ ve su felaketine afetine maruz olduğunu, ayrıca köyde ekime elverişli arazi bulunmaması nedeniyle geçim sıkıntısı çektiklerini belirterek, başka yere iskan edilmelerini istemektedirler.

9-Tatvan İnşaat Bölge Müdürlüğünde çalışan İlyas Yıldızhan, Amerika’da varisi bulunduğu

24 milyon dolarlık hisseyi imkansızlık nedeniyle takip edip alamadıklarını belirterek bu konuda başbakan’la görüşmek ister.

10- Tatvan Çağlayan Mahallesinden Abdülkerim Soranlı, iş istemekte.

11- Tatvan Dört Yol Otelinde işçi Zeki Karahan, çocuk felcine yakalanan oğlunun tedavisini istemekte.

12- Tatvan Belediye Başkanı Kazım Oto’nun istekleri:

- a-** Şehrin ana caddesinin asfaltlanması,
- b-** Dernek tarafından yaptırılan ortaokul binasının üst katında lise açılması.
- c-** İhtiyaç sahibi asker ailelerine yapılan yardım belediyece karşılanamadığından İçişleri Bakanlığı’nca ödenek tahsisi yapılması,
- d-** Tatvan’da iş sahası açılabilmesi amacıyla bir fabrika, özellikle mensucat fabrikası kurulması.

13- Tatvan Tuğ sahil mahalleri muhtarları, lise açılmasını istemekte.

14- Tatvan’dan 107 imzalı dilekçede, gecekondular kanunu gereğince belediyeye devredilen arazilerinin bedeli karşılığında kendilerine bakanlıkça mesken kredisi verilmesini istemektedirler.

15- AP. İlçe Başkanı Ahmet Özgür’ün istekleri:

- a-** Lise açılması,

- b- Şayak fabrikasının kurulması,
 - c- Kurulmayan çimento fabrikası yerine bir fabrika kurulması,
 - d- Şehrin ana yolunun asfaltlanması,
 - e- Erkek talebe yurdunun açılması,
 - f- Stadyum yapılması,³³⁷
 - g- İş Bankası şubesinin açılması,
 - h- Kış sporlarının gelişmesi için çalışma yapılması ve kayak malzemesi verilmesi,
 - i- Emlak Kredi Bankasının şubesini açılması,
 - j- Ziraat ve ticaret plasmanlarının artırılması.
- 16-** Tatvan Sarukum Köyünden Mehmet Çevik, sigorta hastanesinde veya başka bir devlet müessesesinde iş istemekte.
- 17-** Tatvan Tuğ Mahallesinde belediye lojmanlarında oturan Mehmet Görçan, üç yıl evvel gölün sularınkabarması sonucu evinin yıkılması nedeniyle yardım istemekte.
- 18-** Tatvan Tuğ Mahallesinden Beyzade Ayhan, Van'ın Şıknas köyünde ebe olan kızının Tatvanveya Bitlis'e tayinini istemekte.
- 19-** Sürmecek Köyünden Hikmet Yılmaz ve Ahmet Ergün, Tatvan Orman Bölge şefinin değiştirilmesini istemektedirler.
- 20-** Tatvan Levent Caddesi No: 42 de oturan Kazım Yıldırım, Ahlatılçesinde inşa ettirilecek olan boğa ve yem yalağı inşaatı müteahhidinin Halk Bankasına verdiği teminat mektubunun pulsuz olduğu gerekçesiyle kabul edilmesi ve ihalenin fesih edileceğini belirterek, teminat mektubunun 1054 sayılı kanuna göre incelenmesini istenmiştir.

2.25.4. Mutki İlçesi İstekleri³³⁸

- 1-** AP.İl Genel Meclis Üyesi M. Şerif Geylani'nin istekleri:

³³⁷ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 5-6.

³³⁸ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 6-7.

a-Bitlis-Mutki yolunun ıslah edilerek kış aylarında açık tutulması, Bitlis-Mutki arasında harap bulunan cankurtaranın yaptırılması,

b- Mutki-Meydan Geyikpınar Bucak yollarının yapılması için tahsisat gönderilmesi, (1964 yılında başlayan bu yolun 6 kilometresi yapılmıştır. İki bucağa bağlı 45 köyün tamamı yolsuz, susuz ve okulsuzdur).

a- Yay geçidi için Meydan Bucağı ile Geyikpınar Bucağı köylerinin kaza ile irtibatlarının sağlanması için birer adet tel halat köprü yaptırılması,

b- Meydan ve Geyikpınar Bucağı sağlık evlerine, doktor, sağlık memuru ve ebe tayin edilmesi.

2- Uzunyol (Irak) Köyünde 28 felaketzade aile reisi adına Bayram Yılmaz, evlerinin yer kayması nedeniyle yerlerinin değiştirilerek başka yere iskanlarını istemekte.

3- Bağarası Köyünden olup halen Bitlis İnönü Mahallesi Cafer Ağa Sokak No: de oturan Gülican, Ulaş Köylerinde meydana gelen yer kayması sonucu evlerinin yıkılması ve evsiz kalmaları nedeniyle yardım istemekte.

2.25.5. Ahlat İlçesinin Durumu³³⁹

İller Bankasının 1949 karından Ahlat İlçesinin Karmuş ve Purhus Köylerine tarım aletleri satın almak üzere, İller Bankası kanuna göre, İller Bankasının safi kazancından ve köy kalkınmasına ayrılan paydan 5540.47 şer lira tahsis edilmiş olan para, kullanılmak üzere 8.9.1950 tarihinde köylere gönderilmiştir.³⁴⁰

Ovakışla (Purhus) Ahlat yolu yapılmış durumdadır. Bu yolun bakımı karayolları idaresine aittir. Bu yol üzerindeki Karmuş Çayı sularının çoğaldığı zamanlar ve eski köprü yıkılmış durumdadır. Bu durum motorlu vasıtalarla geçit vermemektedir. Bu çay üzerine yeni bir köprünün yapılması karayollarınca 1968 yılı bütçesine alınmış ve yapımı gerçekleştirilmiştir.

Ovakışla- Bulanık yoluna gelince, bu yola başlangıç olmak üzere Ahlat ilçesinin yoldan mahrum iki köyünü yola kavuşturmak üzere, 1967 yılında ilimiz Y.S.E programına alınmış ve Ovakışla-Gölgören-Kırıkkaya yolu aynı yıl içinde,

³³⁹ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 8-9.

³⁴⁰ BCA. Dosya: 30.01/117-737.6, s. 1.

Gölgören Köyüne kadar olan kısmı yapılmıştır. Gölgören-Kırıkkaya kısmı da bir yol sonra yapılarak hizmet açılmıştır.. Bu yolun yapılmasına müteakip yol, Ahlat- Bulanık arasındaki sınıra kadar uzatılması istenmiştir. İki ilin (Bitlis-Muş) ortak çalışması sonucu, Ovakışla-Bulanık yolu gerçekleştirilmiş olacaktır. İklim şartlarının elverişli olması halinde bu yol yapımı için faaliyete geçilerek yolun yapımı gerçekleştirilmiştir.

Bu ilçe çiftçilerinin mahsulleri bu yıl (1968) tatmin edici sonuç vermemiştir. Bu ilçe çiftçileri de borçlarının ertelenmesi talebinde bulunmuşlardır. Çiftçi borçların ertelenmesi için ilgili makamlara müracaatta bulunulmuş,ve borçların ertelenmesi sağlanmıştır.

İlçe halkının ekmeklik buğday ihtiyaçları da ilgili komisyon tarafından tespit edilerek, Ticaret Bakanlığı'ndan tahsisat talebinde bulunulmuş, tahsis talebi ilgili bakanlık tarafından karşılanmıştır.³⁴¹

2.25.6. Ahlat İlçe Halkının ve Belediye Başkanı'nın İstekler

1-Yuvadamı Köyünden Hasan Gündüz, hayvanlarının çalındığını ilgili jandarma kumandanlığına bildirdiği halde gerekli ilginin gösterilmediğinden söz ederek, durumun incelenmesini istemekte.

2- Hulik Köyünden on imzalı dilekçede, 63 nolu toprak tevzi komisyonunu şikayetediliyor.

3- Ovakışla Bucağından Abdalbaki Öge, oğlunun işe alınmasını istemekte.

4- Ahlât AP. İlçe Başkanı ve 42 teşekkül temsilcileri ile Ahlat çiftçileri ilçeye bağlielikilmiş arazilerinin yağmurlardan zarar gördüğünü belirterek, banka ve zirai donatım kurumlarına olan borçlarının ertelenmesini istemektedirler.

5- AhlâtHarabaşehir Mahallesi muhtarı ve 13 aile reisi, mahallelerinde meydana gelen yer kayması nedeniyle, ilgili bakanlıkça yapılan inceleme sonucunda 36 hanenin afete maruz kaldığının tespit edildiğini belirterek, diğer ailelerinde bu arada kendilerinin de durumlarının incelemesini istemektedirler.

³⁴¹ BCA. Dosya: 30.01/115.731.2, s. 1.

6- Ahlat Kırklar Mahallesi Bekçisi Kemal Sayın, özel idareden maaş verilmesini istemekte.

9- Ahlât Erkizan Mahallesinden 15 imzalı dilekçede, karayolunun güney kısmında kalan 10.000 dönüme yakın arazinin yer kaymasına maruz olduğunun tespit edildiği halde bu yere mesken yapıldığını belirterek tekrar inceleme yapılmasını istemektedirler.

10-Ahlat Gençlik Spor Kulübü Başkanlığı spor malzemesi ve saha talep ediyor.

11-Ahlat Cemalettin Köyünü temsilen 1. Aza Mehmet Cepni, toprak tevzi komisyonunca tespit edilen hazine arazisinin dağıtılmasını istiyor.

12-Ahlat Kırklar Mahallesinden Sıdık İlhan, 1966 yılında meydan, depremde evinin hasar gördüğünü belirterek yardım istiyor.

13-Ahlat'ta Marangoz, Müteahhit Mehmet Özyurt, deprem sonucu yıkılan evinin yerine yaptığı evin 9.000. liraya mal olduğunu, bakanlık ancak 7.500 lira verdiğini belirterek yardımın artırılmasını istiyor.

14-Ahlat Sıtma Endikasyonu Sağlık Sürveyanı Memuru Kemal Sarıca, Isparta'ya tayinini istemekte.

15-Ahlat Tunus Mahallesi Muhtarı Yusuf Subaşı, mahallelerine elektrik istiyor (müracaatları üzerine tahsisat gönderilmiş, fakat belediye halen inşaatla başlamamış).

16-Ahlat Çatayağzı Köyü İmamı Muhammet Bilen, kadro verilmesini veya bir yere imam olarak tayinini istemekte.

17-Ahlat İlçesi Belediye Başkanı Sıtkı Sayın'ın istekleri:

- a-** İller Bankasına olan borçlarının beş yıl ertelenmesini,
- b-** Su ve elektrik şebekelerinin ıslahı ve tevsi,
- c-** Mezbaha ve hal binasının yaptırılması,
- d-** Çarşı içinden geçen iki ana caddenin asfaltlanması,
- e-** Kanalizasyonun bir an önce yaptırılması,

- f- Cadde açmak üzere yapılacak kamulaştırılmaları karşılamak üzere 300.000 lira tahsisi,³⁴²
- g- Kız ilk öğretmen okulu açılması,
- h- Dokuma el tezgahları verilmesi,
- i- Ahlat-Malazgirt ve Ahlat-Bulanık yollarının devamlı olarak trafiğe açık tutulmasının sağlanması,
- j- Turistik tesisler yapımı için tahsisat verilmesi,
- k- Sulama suyu temini için artezyen araştırmaları yapılması,
- l- Van Gölü'nde modern ve suratlı motorların sefere konulması,
- m- T.C. Ziraat Bankasına olan çiftçi borçlarının ertelenmesi
- n- Bu yıl kalitesi düşük olan buğdayların Toprak Mahsulleri Ofisi tarafından satın alınması, ve tohumluk buğday verilmesi.

2.25.7. Adilcevaz İlçesi'nin Durumu

1968 yılında havaların müsait gitmemesi nedeniyle, ilçe dahilindeki çiftçilerin mahsulü zarar görmüş, beklenen üretim elde edilememiştir. Bu ilçedeki motorlu çiftçilerin 11'i tarafından traktör borçlarının ertelenmesini talep etmektedirler. Bu çiftçilerin mağdur olmaması için borçların mutlak ertelenmesinde yarar vardır. Durum Ziraat Bankası yetkililerine iletilerek, borçların yasal süre içerisinde halledilmesi istenmiştir. Ayrıca diğer çiftçilerde borçların ertelenmesini istemişlerdir. Ziraat Bankası yetkilileri ile yapılan görüşme sonucunda, toplam 262.599 lira olan borçtan 177.390 lira tahsil edilmiş, geri kalan borçlar taksite bağlanmıştır.

İlçe halkının ekmeklik buğday ihtiyaçlarının 500 ton olduğu, ilgili komisyon tarafından tespit edilerek gereken tahsisatın sağlanması için Ticaret Bakanlığı'na teklifte bulunulmuştur. Tahsisat gerçekleşinceye kadar, ihtiyaç hasıl olduğu takdirde bu ilçedeki Toprak Mahsulleri Ofisi deposundaki buğdaydan karşılanacaktır. Halen bir sıkıntı olmamıştır.³⁴³

³⁴² BCA. Dosya: 30.01/115.731.2, s. 1.

³⁴³ BCA. Dosya: 30.01/115.731.2, s. 1.

2.25.8. Adilcevaz İlçesi' Halkının ve Belediye Başkanı'nın İstekleri:³⁴⁴

1- İlçe Öğretmenlerinin İstekleri;

- a-** Doğu Anadolu için öğretim ve özel eğitim plan ve programlarının hazırlanması,
- b-** Doğu ve Güneydoğu'daki yoksul öğrencilere parasız orta öğretim yaptırılması,
- c-** İlkokul öğrencilerinin (özelikle yoksuların) ders araç ve gereçlerinin devletçesağlanması,
- d-** Doğu bölgesindeki öğretmen çocuklarının yatılı okullara sınavsız alınmaları,
- e-** Sağlık konusunda olduğu gibi, doğuda pilot bölge tesis edilerek o bölgelerde görevli öğretmenlere bazı imkanlar sağlanması,
- f-** Öğretmenlerin görgü ve bilgilerini artırmak maksadı ile tatillerde gezi ve seminerdüzenlenmesi
- g-** İlkokul öğretmenlerinin haftada 18 ders saati dışındaki dersler için orta öğretimde olduğu gibi ek ders ücreti verilmesi,
- g-** Mahrumiyet bölgelerinde konut yaptırılması,
- h-** Yakacak bedeli olarak verilen 90 liranın artırılması,
- i-** İlkokul öğretmenleri sağlık ve sosyal yardım sandığının ordu yardımlaşma kurumuna benzer hale getirilmesi.

2- Hayberli Köyü Muhtarı Hasan Aydın ve iki aza, köydeki hazineye ait 2800 dönümarazinin, arazisi bulunmayan ve başka köylere göçen 52 aileye dağıtılması.

3- Hayberli Köyünden Mustafa Aydın, köydeki hazine arazisinden verilmesi.

4- Hayberli Köyünden Haydar Aydın, ihtiyar ve sakat olduğundan çalışmamakta olup,yardım istiyor.

³⁴⁴ BCA. Dosya: K3. 30.1.120.765.2, s. 9-10-11.

5- 19 imzalı dilekçede:

- a-** Ziraat Bankasına olan borçlarının ertelenmesi,
- b-** Güneyden gelen göçebelerin, köy otlığına verdikleri zarara engel olunması için İçişleri Bakanlığı'na yaptıkları müracaata cevap verilmesi,
- c-** Adilcevaz-Erciş telefon hattının yaptırılması.

6- Kömürlü Köyünden Tevfik Gültek, 4 kilometrelik su kanalının DSİ tarafından betonla kaplanması.

7- Kömürlü Köyünden Cemal ve Sait Yekin, zirai kredilerinin artırılması.

8- Orta Mahalle Muhtarı Naci Kiraz ve dokuz arkadaşı, İsmail Efendi camisine imam hatip veya müezzin kadrosu verilmesi.

9- Rıfat Göl, on aydır verilmeyen asker ailelerine yardım parasının verilmesi.

10- Çanakyayla Köyü Muhtarı Ahmet Akkuş ve Dizdar Köyü Muhtarı İhsan Yıldızcan, köylerinin ihtiyacı olan sulama suyu için sondaj yapılması.

11- Çanakkaya Köyü Muhtarı Ahmet Akkuş ile dört köy muhtarı, Adilcevaz-Malazgirt yolunun kış aylarında trafiğe açık tutulması.

12- Kömürlü Köyü Muhtarı Sabri Karaaslan, ilçe hudutları içindeki Erciş yol ayırımındaki bakımevinin yerinde kalmasını istiyor. Su ihtiyacı için köylerindeki suyun yarısına kadar verebileceklerini belirtiyor.

13- Ahmet Keskin, Mehmet Erek, Aydınlar Köyü Gültepe Mezrası, mezraya su getirilmesini istiyorlar.

14- Ahmet Çavuşoğlu il genel meclis üyesi ve dört arkadaşı, Kaleboyu Mahallesindeki Hacı Temur camisine imam kadrosu verilmesini istiyorlar.

15- AP. CHP.YTP. İlçe Başkanları, Belediye Başkanı ve İl Daimi Encümen Azası:

- a-** Ek içme suyunun bu yıl programa alınıp yapılması,

- b-** İlçenin kalkınmasına etkili olabilmesi için bir askeri birliğin verilmesi,
- c-** Konutları orta hasarlı olan 274 aileye üçer bin liralık onarım yardımı verilmesi,
- d-** Belediye binasında, bu ders yılında akşam kız sanat okulu açılması,
- e-** İlçe hükümet kon ağı inşaatının bir an önce başlatılması,
- f-** Harmantepe, Çanakyayla, Karakol köyleri ile göçebelerin gelecek yıllarda Suphangelmelerine izin verilmemesi,
- g-** İlçenin güneyinde bulunan bataklığın kurutulması işinin hızlandırılması,
- h-** Kıtık nedeniyle meydana gelen buğday sıkıntısını karşılamak amacıyla buğdaystok edilmesi,
- 1-** Zirai kredilerinin artırılması.

16- Ali İhsan Çanakyayla köyü, Yıldız Can Dizdar köyü, köylerin su ihtiyacını karşılanması için sondaj yapılması.

17- Fuat Bayrakçı ziraat odası Başkanı:

- a-** Çok acele 70 ton tohumluk buğday gönderilmesi,
- b-** Zirai borçlarının ertelenmesi,
- c-** Kredi miktarının artırılması,
- d-** Zirai afet borçlarının faizsiz olarak bir yıl ertelenmesi.

18- Abdi Keser Kavuştuk köyü muhtarı,

- a-** Acele tohumluk buğday tahsisinin yapılması,
- b-** Sulama suyu sağlanması,
- c-** Banka ve zirai alet borçlarının ertelenmesi

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan siyasi ve sosyal reformun, Bitlis'teki izlerini süren bu çalışmada, elde edilen bulguların daha çok sosyal ve iktisadi alanına yoğunlaşmıştır. Tarihin yeniden keşfedildiği ve yazıldığı bu

dönemde, Bitlis toprakları; Anadolu Coğrafyasının kadim medeniyetler izinde yeniden keşfedilmesi konusunda, önemli bir yere sahiptir. Binlerce yıl yerleşim görmüş olan Bitlis'in ilk çağlardan başlayarak Med, Pers, Urartu, Roma, Selçuklu, Osmanlı devletleriyle farklı milletleri barındırdığı ortaya çıkmıştır.

Bitlis Şehri, Osmanlı Devletinin hâkimiyeti ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. Bulunduğu konum itibari ile ticaret yollarının güzergâhında bulunuyor olması ve coğrafi yapısı sayesinde geçmişte zengin bir kültürel birikime sahip olmuş olan Bitlis, bu birikimini Osmanlı hâkimiyeti boyunca daha da daha ileriye taşımış ve böylelikle önemli bir ticaret noktası olarak varolduğu senelerde nüfus açısından yoğun ve bölgenin etnik ve dini yapısının çeşitliliği bakımından önemli merkezlerden biri olmuştur. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde önemini yitirmiş ve daha sonraki savaş yılları içerisinde iyice küçülmüştür. Birinci Dünya Savaşı sırasında şehir, Rus işgaline uğramış, 1916 tarihinde düşman işgalinden kurtulmuştur. Bu işgal sırasında kent büyük zarara uğramış ve halkın çoğu şehri terk etmiştir. Bu dönemde en önemli olaylardan biri işgal ve savaş sırasında yerel birliklerin devlete verdiği destektir. Bu destek Atatürk'ün bölgedeki aşiret reislerine gönderdiği mektuplardan anlaşılmaktadır. Yerel tarih araştırmalarında ancak yer bulabilen bu mesele bölge ile ilgili önemli bir yere sahiptir

1929 yılında Bitlis, Muş Valiliğine bağlı bir kaza haline getirilmiştir. 25 Aralık 1935 tarih ve 2885 sayılı kanunla tekrar il olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında “il” iken daha sonra ilçeye dönüştürülmüş olması idari yapılanmasını geç tamamlamasına neden olduğu gibi tarihi ve kültürel değerleriyle de geç tanınmasına neden olmuştur. Özellikle Ahlat mezar taşlarının önemi envanter çalışmaları ile ilgili eksiklikler bu kültürel varlığın değerinin anlaşılmasını geciktirmiştir. Mesela; 1923 ve daha sonraki yıllarda öğretmen olarak bölgede görev yapan Abdürrahim Şerif 'in “Ahlat Kitabeleri” adlı çalışması Ahlat ile ilgili ilk eserdir. Ahlat'ta ilk arkeolojik çalışmalar, 1968 yılında Haluk Karamağaralı ve Beyhan Karamağaralı tarafından yapılan yüzey araştırmalarıyla başlatıldı. Haluk Karamağaralı'nın bilimsel başkanlığını yürüttüğü Ahlat kazıları 1969 yılında başlamış ve 1991 yılına kadar devam etmiştir.

1933-1950 yılları arasında, ikinci dünya savaşıma rağmen, Türkiye çok önemli bir kalkınma hamlesi gerçekleştirmiştir. Bu kalkınma, topyekûn, ekonomik, sosyal ve kültürel bir kalkınmadır. Cumhuriyet Dönemi'nde devlet; nüfusun artırılması, üretim

gücünün yükseltilmesi, topraksız nüfusun topraklandırılması, dağılan Osmanlı devletinin eski topraklarından kopup gelen, göçmen ve sığınmacıların yerleştirilip iş gücü sahibi yapılması, konar-göçer aşiretlerin ve çeşitli unsurların iskân edilerek çağdaş toplumun bireyleri hâline getirilmesi gibi sorunlar üzerinde durmuştur. Bitlis'te cumhuriyetin ilk yıllarındaki iskân ve bayındırlık faaliyetlerinin özeti muhacirlerin iskânı, topraksız köylülere ve muhacirlere toprak reformu sonrasında toprak verilmesi ve kentin imarı şeklindedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren 1928, 1933 ve 1948 yılında çıkarılan iskân yasalarıyla bu bölgede konar-göçer aşiretlerin iskânının sağlanmaya çalışıldığı görülmüştü.



KAYNAKÇA

Resmi Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BCA. Dosya: 30.10/65.437.12,

BİUM Umumi Nüfus Tahriri, Fasikül I, Hüsnütabiat Matbaası, Ankara 1929.

Bitlis il yillığı

BOA, İ.TAL, 5 0 /1 4 - 6

BOA, DH.MKT, 920/48-1

BOA, TT.d, 413, (h. 926 / m. 1519), s. 1 -17).

BOA, Y.EE, 3 3 / 6 -2 a BOA, Y.EE, 3 3 /5 0 – 1

BVS, H.1310 (M.1892) :155,156

BCA 490. 01/273. 1095.2.2

BCA 490.01/627-61.1,97

BCA 490.01/1574-408.2,4.

BOA, DH. MKT, 2893 /38_3, 29 Temmuz 1909

BCA, 490.1.1671. 816.1

BCA. 490.0.001.1142.7.1.5

BCA, 490, 01, 627, 61, 1

BCA 490 1 0 0 1052 1041 1/153

BCA 490 1 0 0 1052 1041 1/152, 154-155

BCA 1 0 0 1053, BCA 490 1 0 01045. BCA 490 1 0 1052 1041

BCA. 490.01.995.845.1.171

BCA. Dosya: K3. 30.1/120.764.2,

BCA. 490.1.982.807.2.

BOA. MF. MTK. 789/11, 18 R 1322 (2 Haziran 1904)

BOA. MF. MKT. 966/19

BCA, 30, 1, 0, 0 /117, 765, 6

BCA, 490.01/627-61.1.24.

BCA,490.01/627-61.1 ,38-39

BCA,490.01/627-61.1 ,87

BCA, 490.01/627-61.1,52

BCA.272.12. 58. 157.2/14 Nisan 1928

BCA.490.01.515.2069. 1/2 Nisan 1946

BCA, 490.01/627-61.1,19.

BOA, A. MKT. MHM, 3 9 1/8-1 BOA, A.MKT. MHM, 391/8-2

BOA, A.MKT. MHM, 3 9 1/8-1 BOA, A.MKT. MHM, 391/8-2

BCA, 490. 01/627-61.1,24

BCA, 490.01/627-61.1, 81, 50 BCA, 490.01/627-61.1,82.

BCA, 490.01/627-61.1,57.

BCA, 30.10/80.529.20

BCA. Dosya. K3.30.01/120.765.2.

BCA, 490, 01, 508, 2040, 2,

BCA. 272. 12. 58. 157. 2/ 14 Nisan1928

BCA, 30.10/80.529.20

BCA. Dosya: K3. 30.01.117.737.6, (rapor)

D.İ.E. İstatistik Yıllığı, III (1930) Ankara 1930, S.100-101

Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 2. Ordu Harekâtı cilt: II, Kısım 2, (1978) S.5

SDA, H. 1328(M. 19110): 350,351

TBMMZC, Dönem 8, Cilt 1, 14.08.1946, s.33

TBMM ZC. V/8, i:29,(25 Mayıs 1935), s.242

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi 3. Ordu Harekâtı, cilt I, (1993)

1925-1926 Devlet Yıllığı “Bitlis Vilayeti”

B-Gazeteler

“Belediye İşleri” Yurd Yolu nr:356 12 Nisan 1940

“Halkevlerimizin Köy Gezileri” Yurd Yolu nr: 436 24 Temmuz 1940. 1

Yeni Yurd Van 28.8.1939:1

“Müşabakalar” Yurd Yolu nr. 697, 16 Haziran 1941. 2

“Halkevinde” Yurd Yolu nr. 1257, 19 Ağustos 1943. 1

C-Kitap Makaleler ve Tezler

ALTINBAŞ, Canan, *İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Yerel Basma Bir Örnek: Bitlis’te Yayımlanan Yurd Yolu Gazetesi (1938-1944)*, İstanbul Üniversitesi SBE, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

ALTUNAY, Emine, *1540 (H. 947) Tarihli Tahrir Defterine Göre Bitlis Sancağı*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi SBE, Samsun, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 1994.

ARINÇ, Kenan, “Geçmişteki Önemi Azalmış Kent Yerleşmelerine Bir Örnek: BİTLİS”, *Atatürk Üniversitesi Doğu Coğrafya Dergisi*, Erzurum, 1995, S.1. s.67-95.

AŞGIN, Sait, *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu’ya yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınevi, Ankara, 2000.

AŞKIN, Deniz, “Raporlar Ekseninde Bitlis Arapları: Tarihsel Sosyolojinin Harmanında Şego Ve Bıdri Aşiretleri”, *Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, (II. Cilt)*, Ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, Ankara, 2019

ATAMAN, Ahmet Doğan, *Cumhuriyet Döneminde Kızılay Adını Alan Dernek: Hilal-i Ahmer Cemiyeti’nin Filatelik Değerlendirilmesi*, Atatürk Dönemi Sağlık Tarihi Kongresi Bildirileri, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir 2009.

AYDIN, Mehmet Korkud, “Tek Parti Döneminde Doğu Anadolu İllerinde Açılan “Gezici Köy Kadınları Kursu” ve Etkinlikleri”, *Turkish Studies*, Volüme 13/26, Fail 2018, s.125-150.

AYSAN, Mustafa A., *Atatürk’ün Ekonomik Politikası*, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2000.

BAŞ, Gülsen, “Gelenek ve Gelecek Arasında Sıkışan Bir Tarihi Kent: Bitlis”, *History Studies*, Volüme 2/2, 2010, s. 378-399.

BİNGÖL, A. Feyzi, VAROL, Asaf, “Bölgesel Kalınmada Doğu Anadolu Projesi (Dap) yaklaşımı”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.12, S.2, s.313-324.

ÇAĞLAYAN, Ercan, “CHP Parti Müfettişi Feyzi Kalfagil’in Bitlis Raporları (1944-1945)”, *Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis, I. Cilt*, Aralık, 2019.

ÇAM, Nusret, *Bir ilim adamı olarak Prof. Dr. Haluk Karamağalı*, Ankara 2002.

ÇELİKER, Fahri, "Bitlis'in Kurtuluşu ve Mustafa Kemal Paşa", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 3, S.8, 1987 ,s. 379-392.

DEMİRTAŞ Memet, 1914 Tarihli Bitlis İsyanının Osmanlı Arşiv Belgelerindeki Yansımaları-Cezalar, Mükafatlar, BEU Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 7, Sayı 2, Aralık 2018, s.432-436.

DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2005.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 1978.

ERDAŞ, Sadık; "Müfettişlik Raporlarına Göre Birinci Umum Müfettişlik Bölgesinde Tarımsal Faaliyetler (1928-1937)", *Türkiye'de Tarım Politikaları Ve Ülke Ekonomisine Katkıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 2019, s.454-467.

EYÜPOĞLU, İsmail, "Bitlis vilayet'inde İdari Teşkilatın kurulması için Yapılan Hazırlıklar", *Atatürk Dergisi*, Yıl: 2007, C:5, Sayı: 3, s. 95-114.

GÖK, Salhadin, *Tek Parti Döneminde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da İskân Politikaları [1923-1950]*, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir, 2005, Basılmamış Doktora Tezi.

GÜNDOĞDU, Şükran, *Bitlis ve Bitlis Halkevi*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2013, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

HACİFETTAHOĞLU, İsmail, "Erzurumlu Tarihçi Abdurrahim Şerif Beygu, İhtiyar Yaşayıp Geç Ölen İnsan", *Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, S.36, 2016, s .9-26.

İNBAŞI, Mehmet, "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdareciler", *II. Van Gölü Havzası Sempozyumu*, 2007, s. 234,235.

KARADENİZ, Yılmaz, "Bitlis'te Ermenilerin Müslüman Halka Yaptıkları Katliamlar ve Batılı Devletlerin Katliamlardaki Rolü (1913-1919)", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, terature and History of Turkish or Turkie*, Volumes 6/1 Winter 2011, P 1405/1420, s. 1405-1420.

KARDAŞ, Abdülaziz, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Bitlis'te Sağlık Hareketleri", *Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 147-158, Güz 2019 s.145-156.

KİNÇ, Cemalettin, *Bitlis ve Bitlis Ermeni Olayları(1870-1920)*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2012, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

POLAT, Ebru, *H. 1310 (M. 1892) VE H. 1316.1317.1318 (M. 1898.1899.1900) Tarihli Bitlis Vilâyeti Salnamelerinin Transkripsiyon Ve Değerlendirmesi*, Fırat Üniversitesi SBE, Kayseri, 2006, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

ÖZLÜ, Zeynel ve TİRYAKİ Kerim, “Adana Valisi İsmail Hakkı Bey’in “Raporlarım” Adlı Eserinde Bitlis Kazası İle İlgili Bulgular (1912)”, *Tarihî Ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I. Cilt)*, Ed. Mehmet İnbaşı, Mehmet Demirtaş, 2019, s.581-595.

ÖZDEMİR, Hikmet, *Ermeni Asıllı Rus General Korganoff’a Göre Kafkasya Cephesinde Osmanlı Ordusuna Karşı Ermeni Faaliyetleri*, İstanbul Harp Akademileri Basımevi, 2010.

TUNCEL, Metin, “Bitlis Şehri(Tarihî Coğrafya Açısından Yaklaşım) (The City of Bitlis)”, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, IV. S.4 Ankara, Şubat, 1989, s.101-110.

TUNÇ, Volkan, *1946-1960 Yılları Arasında Van Gölü Havzası ’nda Kamu Yatırımları ve Harcamaları*, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi SBE, Van, 2019, Basılmamış Doktora Tezi.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1995.

ÜLKÜ Candan, YEĞİN Mustafa, 11-12 yy. Camilerde Avlu / Bitlis Ulu Camisinde Yeni Bulunan Avlu, Aralık 2017, sayı 17, s.20

ÜNAL, Mehmet Ali , “Osmanlı İmparatorluğunun Doğu Anadolu Politikası”, *Türk Yurdu*, C. 10, S.33, 1990, s. 7-10.

YAPIŞTIRAN, Cihan, *19. Yüzyıl ikinci Yarısında Bitlis ve Tütün*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2013, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

YAŞA, Recep, *Bitlis’te Türk İskan (XII.-XIII. Yüzyıl)*, Ahlat Kültür Vakfı Yayınevi, Ankara, 1992.

QUATAERT, Donold, *Anadolu’da Osmanlı Reformu ve Tarım (1876-1908)*, Çevirenler: Nilay Özok Gündoğan, Azat Zana Gündoğan, İstanbul, 2008.

D-Ansiklopediler

İslam ansiklopedisi (1967) s. 657-664

Yurt Ansiklopedisi, Bitlis Maddesi, II, 1982, 1408.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Ad Soyad: Faysal YALÇIN

Uyruğu: T.C

Doğum Yeri ve Yılı: Bitlis/Tatvan 1991

E-posta: f.yalcin13@hotmail.com

Eğitim Derecesi	Kurum / Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek Lisans	Bitlis Eren Üniversitesi/C.Tarihi	2020
Lisans	Ahi Evran Üniversitesi/Tarih	2014
Lise	Tatvan Atatürk Lisesi	2009
Meslek Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev

Yabancı Dili

İngilizce